Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
Azerbaijan Tourism and Management University

Turizm
və
qonaqpərvərlik tədqiqatları
Beynəlxalq jurnal

Tourism
and
Hospitality Studies
International journal

Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları
"BİROL GROUP" MMC, Bakı, 2026, 160 səh.
ISSN 2409-6032 / *E-ISSN -2959-8389*
***DOI* 10.61226/12.2.2023/20261**

Jurnal Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində 05.12.2011-ci il tarixli 3507 № ilə qeydiyyata alınmış, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 16 may 2014-cü il tarixli (protokol № 07-R) qərarı ilə **İqtisad elmləri, Tarix elmləri** və **Sənətşünaslıq üzrə** (6219.01-*Kulturologiya və onun ümumi məsələləri;* 6220.01-*Muzeyşünaslıq*) "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən nəşrlərin siyahısı"na daxil edilmişdir.

Tourism and Hospitality Studies
"BİROL GROUP" LLC, Baku, 2026, 160 p.
ISSN 2409-6032/ *E-ISSN -2959-8389*
***DOI* 10.61226/12.2.2023/20261**

The journal was registered at the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan by Minutes № 3507 dated 05.12.2011 and included in the list of periodical scientific publications where the main results of the theses on **Economic Sciences, History Sciences** and **Cultural Studies** (6219.01-*Cultural Studies and its general issues*; 6220.01-*Museum Study*) are recommended to be published by the decision dated May 16, 2014 (Minutes № 07-R) of the Board of Supreme Attestation Commission attached to the President of Azerbaijan.

Turizm və qonaqpərvərlik tədqiqatları
Tourism and Hospitality Studies
Beynəlxalq elmi jurnal/International Scientific Journal
İl 15, Say 1, 2026/ Volume 15, Number 1, 2026
ISSN 2409-6032,
E-ISSN -2959-8389
***DOI* 10.61226/12.2.2023/20261**

Redaksiya Şurası	**Editorial board**
Fuad Nağıyev *Redaksiya şurasının sədri* İlham Mədətov *Baş redaktor* İranə Əliyeva *Baş redaktorun müavini*	Fuad Nagiyev *Chairman of Editorial Board* Ilham Madatov *Editor-in-Chief* İrana Aliyeva *Deputy Editor-in-Chief*
Redaksiya şurasının üzvləri Zaur Bağırov Nəsirulla Nəsirli Bahadur Bilalov Kənan Allahverdiyev Hafiz Hüseynov Cənnətxan Eyvazov Əli Əlirzayev Rəna Sultanova Vüqar Nəzərov Novruz Quliyev Həbibə Sultanova Məhərrəm Zülfüqarlı Kərim Şükürov Əliağa Məmmədli Minaxanım Əsədova Sabirə Dünyamalıyeva Günay Qafarova	**Editorial Board Members** Zaur Bagirov Nasirulla Nasirli Bahadur Bilalov Kanan Allahverdiyev Hafiz Huseynov Jannatkhan Eyvazov Ali Alirzayev Rana Sultanova Vugar Nazarov Novruz Guliyev Habiba Sultanova Maharram Zulfugarli Karim Shukurov Aliaga Mammadli Minakhanim Asadova Sabira Dunyamaliyeva Gunay Gafarova

Əcnəbi üzvlər Cəfər Cəfəri (ABŞ) Eva Verner (Avstriya) Ömər Baybars Tek (Türkiyə) Mustafa Tanyeri (Türkiyə) İkbal Aksulu (Türkiyə) Bülent Himmetoğlu (Türkiyə) Hilmi Yüksel(Türkiyə) Uve Veithöner(Almaniya) Vladimir Şalayev(Rusiya) Alberto Romero-Ania (İspaniya)	**Foreign Members:** Jafar Jafari (USA) Eva Werner (Austria) Omer Baybars Tek (Turkey) Mustafa Tanyeri (Turkey) Ikbal Aksulu (Turkey) Bulent Himmetoglu (Turkey) Hilmi Yuksel (Turkey) Uwe Weithoner (Germany) Vladimir Shalayev (Russia) Alberto Romero-Ania (Spain)

MÜNDƏRİCAT

Ağanemət DAŞQINLI
BEYNƏLXALQ TƏDBİRLƏRİN TURİZM SEKTORUNUN İNKİŞAFINA TƏSİRİNİN ÖLÇÜLMƏSİNƏ METODOLOJİ YANAŞMALAR.....9

Arzu HÜSEYN
QARABAĞIN İQTİSADİ CANLANMASINDA MƏDƏNİ TURİZM STRATEJİ AMİL KİMİ.....17

Aytəkin AXUNDOVA
HADİSƏ TURİZMİNİN ƏSAS NÖVLƏRİ VƏ ONLARIN TƏSNİFATI.....29

Aygün HƏSƏNLİ
MİLLİ MÜSTƏQİLLİKDƏN SONRA İNCƏSƏNƏT MUZEYLƏRİNİN FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ İDARƏETMƏ MODELLƏRİ.....37

Aysel EMİNOVA
MÜASİR BİZNES MÜHİTİNDƏ MÜƏSSİSƏ DAYANIQLILIĞI: MAKROİQTİSADİ, MÜƏSSİSƏDAXİLİ VƏ EKOLOJİ AMİLLƏRİN ANALİZİ.....44

Azər ƏMİROV
İNNOVASİYA KAPİTALI VƏ REGİONAL DİVERGENSİYA: XARİCİ İNVESTİSİYA AXINLARI "SUPER ULDUZ" REGİONLAR YARADIR, YOXSA GENİŞMİQYASLI KONVERGENSİYANI TƏMİN EDİR?.....53

Cavad ƏLİYEV
İSLAM ÖLKƏLƏRİNDƏ TURİZM İMKANLARI: İQTİSADİ POTENSİAL VƏ İNKİŞAF ÇƏTİNLİKLƏRİ.....60

Minaxanım ƏSƏDOVA, Elera MƏMMƏDOVA
DÖVLƏT TARİX-MƏDƏNİYYƏT VƏ TƏBİƏT QORUQLARININ QLOBAL SƏVİYYƏDƏ TURİZM CƏLBEDİCİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ.....71

Əli FƏRHADOV
“VARLIQ” JURNALINDA QADIN MƏSƏLƏSİ: CAVAD HEYƏTİN ƏSƏRLƏRİ ƏSASINDA.....83

Kənan ATAYEV
BANK XİDMƏTLƏRİNİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASINDA MARKETİNQİN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ.....92

Məhərrəm ZÜLFÜQARLI
AZƏRBAYCAN TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏMİŞ SƏHİFƏLƏRİ.....102

Nəsir NƏSİRLİ
MÜASIR AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAF PERESPEKTİVLƏRİ..109

Şamil MEHDİ
AZƏRBAYCANDA DAYANIQLI TURİZM VƏ YAŞIL TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ: İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ VƏ ÇAĞIRIŞLAR.....119

Şəmşad ƏLİZADƏ, İsmayıl HƏSƏNOV
AZƏRBAYCANDA TURİZM SIĞORTASININ İNKİŞAF İSTİQAMƏRTLƏRİ.....133

Vüsalə MƏMMƏDZADƏ
AŞIQ ƏLƏSGƏR İRSİNİN ƏDƏBİ-DÜŞÜNCƏ SİSTEMİNDƏ YERİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ.....143

CONTENTS

Aghanemat DASHQINLI
METHODOLOGICAL APPROACHES TO MEASURING THE IMPACT OF INTERNATIONAL EVENTS ON TOURISM SECTOR DEVELOPMENT…...9

Arzu HUSEYN
CULTURAL TOURISM AS A STRATEGIC DRIVER OF ECONOMIC REVITALIZATION IN KARABAKH…….....17

Aytakin AKHUNDOVA
MAIN TYPES OF EVENT TOURISM AND THEIR CLASSIFICATION…...29

Aygun HASANLI
ACTIVITY DIRECTIONS AND MANAGEMENT MODELS OF ART MUSEUMS AFTER NATIONAL INDEPENDENCE……....37

Aysel EMİNOVA
ENTERPRISE SUSTAINABILITY IN THE MODERN BUSINESS ENVIRONMENT: ANALYSIS OF MACROECONOMIC, INTERNAL AND ECOLOGICAL FACTORS…….….44

Azar AMIROV
INNOVATION CAPITAL AND REGIONAL DIVERGENCE: DO EXTERNAL INVESTMENT FLOWS CREATE SUPERSTAR REGIONS OR BROAD-BASED CONVERGENCE?…….53

Javad ALIYEV
TOURISM OPPORTUNITIES IN ISLAMIC COUNTRIES: ECONOMIC POTENTIAL AND DEVELOPMENT CHALLENGES…….60

Minaxanım ƏSƏDOVA, Elera MƏMMƏDOVA
DİRECTİONS FOR İNCREASİNG TOURİST ATTRACTİVENESS OF STATE HİSTORİCAL-CULTURAL AND NATURAL RESERVES AT THE GLOBAL LEVEL ……..……71

Ali FARHADOV
THE WOMEN QUESTION IN VARLIQ JOURNAL: A PERSPECTIVE BASED ON THE WORKS OF JAVAD HEYAT …….……...……..83

Kenan ATAYEV
THE ROLE AND IMPORTANCE OF MARKETING IN THE DIGITALIZATION OF BANKING SERVICES ……...……..92

Maharram ZULFUGARLI
UNEXPLORED PAGES OF AZERBAIJANI HISTORY ……...102

Nasir NASIRLI
DEVELOPMENT PROSPECTS OF TOURİSM İN MODERN AZERBAİJAN.....109

Shamil MEHDİ
SUSTAİNABLE TOURİSM AND THE IMPLEMENTATİON OF GREEN TECHNOLOGİES İN AZERBAİJAN: DEVELOPMENT PROSPECTS AND CHALLENGES.....119
Shamshad ALIZADA, Ismayıl HASANOV
DEVELOPMENT DIRECTIONS OF TOURISM INSURANCE IN AZERBAIJAN.....133

Vusala MAMMADZADE
THE PLACE AND SİGNİFİCANCE OF ASHİG ALASGAR'S HERİTAGE İN THE LİTERARY-INTELLECTUAL SYSTEM.....143

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.1
UOT: 33
Ağanemət DAŞQINLI
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
əyani doktorant
E-mail: dasqinlia@gmail.com
https://orcid.org/0009-0002-1455-0102

BEYNƏLXALQ TƏDBİRLƏRİN TURİZM SEKTORUNUN İNKİŞAFINA TƏSİRİNİN ÖLÇÜLMƏSİNƏ METODOLOJİ YANAŞMALAR

Xülasə: Bu məqalədə müxtəlif ölçülü beynəlxalq tədbirlərin - böyük idman yarışlarından və mədəni festivallardan qlobal sərgi layihələrinə qədər - ev sahibi ərazilərdə turizm sektorunun inkişafına təsirini ölçmək üçün hərtərəfli metodologiya araşdırılır. Beynəlxalq tədbirlər ənənəvi olaraq turist axını, yaxşılaşdırılmış təyinat imici və artan sosial-iqtisadi fəaliyyət üçün katalizator kimi təqdim olunsa da, onların faktiki təsiri akademik müzakirə mövzusu olaraq qalır. Əsas məsələlərdən biri yerli spesifikliklər, turizm tələbatının strukturu və infrastruktur investisiyalarının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli təsirlərin obyektiv ölçülməsinə imkan verən universal metodoloji yanaşmanın olmamasıdır.

Məqalədə zaman seriyası metodları, əks-faktiki modellər (fərqlərdə fərq və sintetik nəzarət), iqtisadi və riyazi vurma modelləri (İO və CGE) və imic dəyişikliklərinin keyfiyyət təhlili metodları (media monitorinqi, təyinat qavrayışı sorğuları) daxil olmaqla mövcud analitik yanaşmalar sistemləşdirilir. Göstərilir ki, təsirin dəqiq ölçülməsi üçün bir neçə növ məlumatın kombinasiyası tələb olunur: gəliş və gecələmə statistikası, orta xərc strukturu, yaşayış yerlərinin dolma nisbəti, media iştirakının təhlili və axtarış trend dinamikası. Əvəzetmə effektləri, mövsümilik, xarici tələbatdakı dalğalanmalar və istifadə olunan çarpanların regional iqtisadiyyatın faktiki strukturu ilə uyğunsuzluğu səbəbindən turizm təsirinin həddindən artıq qiymətləndirilməsi problemlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Açar sözlər: beynəlxalq tədbirlər; meqa-tədbirlər; turizm; iqtisadi təsir; təyinat yeri imici; qiymətləndirmə metodları; davamlılıq göstəriciləri

Aghanemat DASHQINLI

METHODOLOGICAL APPROACHES TO MEASURING THE IMPACT OF INTERNATIONAL EVENTS ON TOURISM SECTOR DEVELOPMENT

Abstract: This article examines a comprehensive methodology for measuring the impact of international events of various sizes — from major

sporting competitions and cultural festivals to global exhibition projects—on the development of the tourism sector in host territories. Although international events are traditionally positioned as a catalyst for tourist influx, improved destination image, and increased socioeconomic activity, their actual impact remains a subject of academic debate. One of the key issues is the lack of a universal methodological approach that would allow for the objective measurement of both short-term and long-term effects, taking into account local specifics, the structure of tourism demand, and the characteristics of infrastructure investments.

The article systematizes existing analytical approaches, including time-series methods, counterfactual models (difference-in-differences and synthetic control), economic and mathematical multiplier models (IO and CGE), and methods for qualitative analysis of image changes (media monitoring, destination perception surveys). It is shown that accurately measuring the impact requires a combination of several types of data: arrival and overnight stay statistics, average expenditure structure, accommodation occupancy rates, media presence analysis, and search trend dynamics. Particular attention is paid to the problems of overestimating the tourism impact due to substitution effects, seasonality, fluctuations in external demand, and the misalignment of the multipliers used with the actual structure of the regional economy.

Keywords: international events; mega-events; tourism; economic impact; destination image; evaluation methods; sustainability indicators

Аганемат ДАШГЫНЛЫ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗМЕРЕНИЮ ВЛИЯНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ НА РАЗВИТИЕ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА

Абстракт: В данной статье рассматривается комплексная методология измерения влияния международных мероприятий различного масштаба — от крупных спортивных соревнований и культурных фестивалей до глобальных выставочных проектов — на развитие туристического сектора принимающих территорий. Несмотря на то что международные мероприятия традиционно позиционируются как катализатор туристического притока, улучшения имиджа дестинации и роста социально-экономической активности, их фактическое влияние остаётся предметом научных дискуссий. Одной из ключевых проблем является отсутствие универсального методического подхода, который позволял бы объективно

измерять как краткосрочные, так и долгосрочные эффекты с учётом локальной специфики, структуры туристического спроса и особенностей инфраструктурных инвестиций.

В статье систематизируются существующие аналитические подходы, включающие методы временных рядов, контрфактические модели (разница-в-разницах и синтетический контроль), экономико-математические модели мультипликаторов (IO и CGE), а также методы качественного анализа имиджевых изменений (медиамониторинг, опросы восприятия дестинации). Показано, что корректное измерение эффекта требует обязательного сочетания нескольких типов данных: статистики прибытий и ночёвок, средней структуры расходов, показателей загрузки средств размещения, анализа медиаприсутствия и динамики поисковых трендов. Особое внимание уделено проблемам переоценки туристического эффекта, связанным с эффектом замещения, сезонностью, колебаниями внешнего спроса и несоответствием используемых мультипликаторов реальной структуре экономики региона.

Ключевые слова: международные мероприятия; мега-события; туризм; экономический эффект; имидж дестинации; методы оценки; показатели устойчивости

Giriş

Qloballaşan iqtisadi mühitdə şəhərlər və ölkələr arasında turizm sahəsində rəqabət getdikcə güclənir. Bu kontekstdə beynəlxalq tədbirlər — idman yarışları, mədəniyyət festivalları, biznes forumları və sərgilər — şəhər və regionların turizm potensialını artırmaq üçün strateji alət kimi çıxış edir. Bu tədbirlər qısa müddətli turist axını yaratmaqla yanaşı, uzunmüddətli perspektivdə destinasiyanın beynəlxalq imicini gücləndirir, investisiya cəlb edir və şəhər infrastrukturunun modernləşdirilməsinə stimul verir. Bununla belə, beynəlxalq tədbirlərin turizm sektoruna təsirini obyektiv və elmi əsaslarla ölçmək çətin və çoxşaxəli prosesdir. Çünki turist axınına təsir edən amillər — mövsümi dalğalanmalar, iqtisadi dəyişikliklər, siyasi faktorlar və xarici şoklar — çox vaxt tədbirin real təsirini maskalayır.Ənənəvi iqtisadi göstəricilər, məsələn, turist xərcləri, gecələmə sayı və otel doluluğu, yalnız qismən təsir haqqında məlumat verir. Həmçinin, qısa müddətli statistika çox vaxt "əvəzetmə effekti"ni nəzərə almır, yəni bəzi turistlərin tədbir zamanı səfərlərini dəyişməsi nəticəsində real əlavə gəlir formalaşmaya bilər. Bundan əlavə, tədbirin uzunmüddətli təsiri, məsələn, şəhərin imicinin yüksəlməsi, media görünürlüğü və turizm markasının güclənməsi, yalnız iqtisadi göstəricilərlə ölçülə bilməz.Bu elmi məqalənin əsas məqsədi beynəlxalq tədbirlərin turizm sektoruna təsirini həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli aspektlərdə ölçmək üçün konseptual və metodoloji çərçivə təqdim etməkdir. İş çərçivəsində müxtəlif tədqiqat metodları — zaman sıraları, kontfaktual modellər (Difference-in-Differences və sintetik nəzarət), Input–Output və CGE modelləri,

eləcə də imic və media analizi kimi qeyri-iqtisadi göstəricilər birləşdirilmişdir. Bu yanaşma həm dövlət qurumlarına, həm turizm biznesinə, həm də elmi ictimaiyyətə tədbirlərin real təsirini qiymətləndirmək üçün inteqrasiya olunmuş və metodoloji baxımdan balanslaşdırılmış alət təqdim edir. Məqalədə həm iqtisadi, həm sosial, həm də imic yönümlü təsirlərin təhlili aparılır, bu da turizm sahəsində strateji qərarların daha dəqiq verilməsinə imkan yaradır. Bu istiqamətlərdə tədqiqatlar inkişaf etməkdə olan turizm məkanında bu meqa-hadisədən əvvəl və sonra aparılan iqtisadi təsir tədqiqatını və iki ölkə imicinin qiymətləndirilməsini birləşdirir[1, s.76].

Beynəlxalq tədbirlərin turizmə təsirinin nəzəri əsasları. Beynəlxalq tədbirlər turizm sektoruna birbaşa və dolayı təsirlər vasitəsilə təsir edir. Birbaşa təsirlər əsasən tədbir zamanı turistlərin sayının artması, yerləşdirmə obyektlərinin doluluğu, ictimai iaşə və əyləncə sektorlarının gəlirlərinin yüksəlməsi ilə ölçülür. Dolayı təsirlər isə iqtisadi çoxaldıcı effektlər vasitəsilə müşahidə olunur: turistlərin xərcləri yerli iqtisadiyyata yayılır, istehsal və xidmət sektorlarında əlavə iş yerləri yaranır və vergilər artır. Qısamüddətli təsir, adətən, tədbir dövründə daha aydın görünür və ölçülməsi statistika vasitəsilə mümkündür [5, s.1]. Lakin qısamüddətli təsirin qiymətləndirilməsi "əvəzetmə effekti"ni nəzərə almalıdır, çünki bəzi turistlərin səfərləri tədbir dövrünə təsadüf etməklə yalnız zaman dəyişir, real əlavə gəlir yaratmır.

Uzunmüddətli təsirlər isə daha strateji xarakter daşıyır. Buraya şəhərin beynəlxalq imicinin yüksəlməsi, turizm brendinin güclənməsi, qlobal media görünürlüğü, şəhər infrastrukturunun yenilənməsi və turizm xidmətlərinin peşəkarlığının artırılması daxildir. Beynəlxalq tədbirlər sayəsində ictimai nəqliyyat, hava limanları, yollar və hotel infrastrukturu modernləşdirilir, bu da yalnız tədbir üçün deyil, uzunmüddətli turizm inkişafı üçün də əsas rol oynayır. Sosial və mədəni təsirlər də əhəmiyyətlidir: yerli sakinlərin turizm sektoruna inteqrasiyası, xidmət keyfiyyətinin artması, yeni ictimai məkanların yaradılması kimi faktorlar şəhərin turizm potensialını möhkəmləndirir.

Beynəlxalq tədbirlərin təsirini elmi cəhətdən qiymətləndirmək üçün nəzəri baza mövcuddur. Burada iqtisadi modellər (Input–Output, CGE) və kontfaktual yanaşmalar, həmçinin media və informasiya analizi birləşdirilərək hərtərəfli qiymətləndirmə aparılır. Bu yanaşma həm iqtisadi, həm sosial, həm də imic yönümlü təsirlərin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə alır və tədbirin real potensialını qiymətləndirməyə imkan verir [3, s.1].

Turizmin iqtisadiyyata təsirinin ölçülməsi üçün metodoloji yanaşmalar. **T**urizm təsirini ölçmək üçün bir sıra metodoloji yanaşmalar mövcuddur. Ən geniş istifadə olunan üsullardan biri zaman sıraları analizi (time series analysis)dır. Bu yanaşmada turist axınının, gecələmələrin və xərclərin tədbirdən əvvəl və sonra dəyişiklikləri təhlil olunur. Kontfaktual modellər (Difference-in-Differences və sintetik nəzarət) tədbirin real təsirini ayrıd etməyə imkan verir. Bu, xüsusilə qısamüddətli təsirin düzgün qiymətləndirilməsi üçün vacibdir, çünki bazar dinamikası və mövsümi dalğalanmalar effektin real dəyərini dəyişə bilər [2, s.1].

İqtisadi çoxaldıcı modellər — Input–Output və CGE modelləri — birbaşa və dolayı təsirləri, məşğulluğun artımını, gəlir bölgüsünü və struktur dəyişiklikləri təhlil edir. Bundan əlavə, imic təsirini qiymətləndirmək üçün media analizi, sosial şəbəkələr və axtarış sorğuları kimi qeyri-iqtisadi göstəricilər istifadə olunur. Bu yanaşmalar tədbirin uzunmüddətli təsirini ölçmək və gələcək marketinq strategiyalarını qurmaq üçün faydalıdır.Hibrid metodlar bir neçə indikatoru birləşdirərək iqtisadi, sosial və imic ölçülərini vahid təhlil sistemində təqdim edir. Bu yanaşma turizm idarəçilərinə tədbirin nəticələrini daha dəqiq proqnozlaşdırmağa, büdcə və investisiya planlarını optimallaşdırmağa imkan verir. Təhlildə məlumatların keyfiyyəti əsas rol oynayır: rəqəmsal statistik sistemlər və real zaman monitorinqi ölçmələrin dəqiqliyini artırır.Ümumiyyətlə, nəticələr göstərir ki, meqa-idman tədbirləri turizmi təşviq edir, lakin qazanc meqa-tədbirin növündən, iştirakçı ölkələrdən və tədbirin pik mövsümdə və ya mövsümdənkənar vaxtda keçirilməsindən asılı olaraq dəyişir [4, s.1364].

Beləliklə, metodoloji çərçivə həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli təsirləri nəzərə alaraq, beynəlxalq tədbirlərin turizmə real təsirini obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir. Bu yanaşma həm dövlət orqanları, həm turizm şirkətləri, həm də akademik tədqiqatçılar üçün praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Beynəlxalq tədbirlərin qısamüddətli və uzunmüddətli turizm təsirlərinin kompleks analizi. Beynəlxalq tədbirlərin turizm sektoruna təsirinin analizi həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli perspektivdə həyata keçirilməlidir, çünki bu iki zaman ölçüsü müxtəlif sosial-iqtisadi mexanizmləri əhatə edir və tədbirin ümumi nəticələrini fərqli şəkildə formalaşdırır. Qısamüddətli təsirlər adətən daha görünən və ölçülməsi asan olan dəyişikliklərlə ifadə olunur: turist axınının artması, hotel və digər yerləşdirmə obyektlərinin doluluq səviyyəsinin yüksəlməsi, ictimai iaşə, nəqliyyat və əyləncə sektorlarında əlavə gəlir formalaşması. Bu dövrdə qiymətlərin müvəqqəti artımı, şəhər infrastrukturunun daha intensiv istifadəsi, xidmət sektorunda mövsümi məşğulluğun artması kimi hallar müşahidə oluna bilər. Bu təsirlərin ölçülməsi əsasən operativ turizm statistikasına, vergi məlumatlarına və biznes sorğularına əsaslanır.

Lakin qısamüddətli təsirlərin təhlilində "əvəzetmə effekti" (substitution effect) nəzərə alınmalıdır: bəzi hallarda tədbir zamanı şəhərə əlavə turist gəlmir, sadəcə olaraq başqa dövrlərdə gələcək olan turistlər səfərlərini həmin dövrə dəyişir. Bu, tədbirin real təsirinin olduğundan daha yüksək görünməsinə səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, yerli sakinlərin tədbir dövründə şəhəri tərk etməsi və ya mərkəzi zonalardan uzaqlaşması da iqtisadi dəyər itkisinə gətirib çıxara bilər. Buna görə də qısamüddətli təsirlərin qiymətləndirilməsi yalnız xammal statistikası ilə deyil, kontfaktual modelləşdirmə üsulları ilə də zənginləşdirilməlidir.

Uzunmüddətli təsirlər isə daha çox strateji xarakter daşıyır və çox vaxt tədbirin özündən daha mühüm rol oynayır. Buraya destinasiyanın beynəlxalq imicinin yaxşılaşması, turizm brendinin güclənməsi, şəhərin qlobal arenada tanınması, infrastrukturun modernləşməsi və turist məmnunluğunun yüksəlməsi

kimi amillər daxildir. Media məkanında geniş görünürlük tədbirin bitməsindən sonra da davam edə bilər və bu, bir neçə il ərzində turist axınında sabit artıma səbəb ola bilər. Xüsusilə, böyük idman və mədəniyyət tədbirləri televiziya və rəqəmsal media vasitəsilə milyonlarla insan tərəfindən izlənildiyi üçün belə hadisələr destinasiyanın qlobal imicinə güclü təsir göstərir.limpiya və Dünya Kubokları kimi meqa-idman tədbirləri, təyinat brendinqi baxımından uğurla istifadə olunarsa, turizmin inkişafı üçün katalizator ola bilər.

Uzunmüddətli təsirlərin mühüm komponentlərindən biri infrastruktur irsidir. Beynəlxalq tədbirlərin təşkili üçün yolların təmiri, ictimai nəqliyyatın genişləndirilməsi, hava limanının modernləşdirilməsi, yeni hotel və konqres mərkəzlərinin inşası kimi layihələr həyata keçirilir. Bu infrastruktur yalnız tədbir dövründə deyil, sonrakı illərdə də turizm sektorunun inkişafına xidmət edir. Lakin burada risklər də mövcuddur: bəzən tikilmiş obyektlər sonradan az istifadə olunur, "ağ fil" adlandırılan qeyri-səmərəli investisiyalara çevrilir. Bu səbəbdən infrastruktur planlaşdırması tədbirin özündən daha geniş strateji çərçivədə həyata keçirilməlidir/ Olimpiya və Dünya Kubokları kimi meqa-idman tədbirləri, təyinat brendinqi baxımından uğurla istifadə olunarsa, turizmin inkişafı üçün katalizator ola bilər [6, s.1].

Uzunmüddətli təsirlərin başqa bir aspekti sosial və şəhər mədəniyyətinə təsirdir. Beynəlxalq tədbirlərin təşkili nəticəsində xidmət sektorunda peşəkar standartlar yüksəlir, yerli əhali turizmə daha çox inteqrasiya olunur və bu, turizm mədəniyyətinin inkişafına gətirib çıxarır. Həmçinin şəhər məkanlarında ictimai əyləncə zonaları, bulvarlar, parklar və mədəni mərkəzlər yaradılır ki, bunlar turisti yalnız tədbir dövründə deyil, bütün il ərzində cəlb edir [7, s.4].

Bütün bu məqamlar göstərir ki, beynəlxalq tədbirlərin turizm təsirinin qiymətləndirilməsi zaman ölçülərinə bölünməklə daha obyektiv olur. Qısamüddətli nəticələr adətən daha çox iqtisadi, operativ və ölçülə bilən dəyişiklikləri əhatə edir, uzunmüddətli təsirlər isə daha strateji, davamlı və imic yönümlü xarakter daşıyır. Bu səbəbdən kompleks qiymətləndirmə hər iki istiqaməti paralel şəkildə nəzərə almalıdır. Yalnız bu halda tədbirin real dəyəri və təsir gücü tam şəkildə qiymətləndirilə bilər.

Elmi işin yeniliyi. Bu elmi iş beynəlxalq tədbirlərin turizm sektoruna təsirinin ölçülməsi sahəsində mövcud yanaşmaları sistemləşdirərək onların üzərində yeni metodoloji çərçivə təqdim edir. Tədqiqatın yeniliyi ilk növbədə ondan ibarətdir ki, qısamüddətli və uzunmüddətli təsirlər ayrılıqda deyil, qarşılıqlı təsir mexanizmləri nəzərə alınmaqla inteqrasiya olunmuş şəkildə təhlil edilmişdir. Bu yanaşma göstərir ki, tədbirin iqtisadi, sosial və imic yönümlü nəticələri bir-birindən müstəqil deyil, əksinə, qarşılıqlı gücləndirici təsirə malikdir.İşdə həm ənənəvi statistik metodlar, həm də kontfaktual modellər (sintetik nəzarət) vahid konseptual çərçivədə birləşdirilmişdir ki, bu da təsirin olduğundan artıq və ya az qiymətləndirilməsi riskini minimuma endirir. Bundan başqa, tədqiqat media analizləri, rəqəmsal maraq göstəriciləri və sosial platforma məlumatlarının turizm effekti ilə əlaqələndirilməsi baxımından yenilikçi yanaşma təklif edir. Bu

kombinasiya beynəlxalq tədbirlərin turizmə təsirinin yalnız iqtisadi göstəricilərlə deyil, həm də informasiya və imic ölçüləri ilə qiymətləndirilməsinə imkan yaradır.Ümumilikdə, elmi yenilik tədbirlərin real turizm təsirinin daha obyektiv müəyyənləşdirilməsi üçün genişləndirilmiş, çoxölçülü və metodoloji cəhətdən balanslaşdırılmış qiymətləndirmə modelinin hazırlanmasındadır.

Tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti həm dövlət siyasəti, həm də turizm sənayesi üçün yüksəkdir. Birincisi, təqdim olunan metodoloji çərçivə beynəlxalq tədbirlərin təşkilinə dair qərarların daha əsaslandırılmış şəkildə qəbul edilməsinə imkan yaradır. Dövlət qurumları tədbirin gözlənilən iqtisadi və sosial nəticələrini əvvəlcədən daha dəqiq proqnozlaşdıra bilər, bu isə büdcə və infrastruktur planlaşdırılmasını optimallaşdırır.İkincisi, işdə təqdim edilən təhlil alətləri—zaman sıraları, kontfaktual modellər və media təsir analizləri—turizm agentlikləri və marketinq strukturları üçün tədbirin brend gücləndirmə potensialını ölçmək baxımından praktik əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, tədbirdən sonra artan beynəlxalq görünürlük müəyyən olunaraq gələcək marketinq strategiyalarının qurulmasında istifadə oluna bilər.Üçüncüsü, turizm biznesi üçün tədbirlərin qısamüddətli iqtisadi təsirlərinin detallı analizinin aparılması mövsümi planlama, qiymət strategiyası, personal hazırlığı və xidmət optimallaşdırması baxımından real tətbiq imkanları yaradır. Bu model həmçinin infrastruktur layihələrinin uzunmüddətli səmərəliliyinin ölçülməsinə kömək edir və "ağ fil" risklərinin qarşısını almağa imkan verir.

Nəhayət, tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təqdim olunan konseptual çərçivə müxtəlif növ tədbirlər — idman, mədəniyyət, sərgi, biznes forumları — üçün uyğunlaşdırıla bilər və bu, onun universal istifadə imkanını artırır. Bu yanaşma həm inkişaf etməkdə olan turizm destinasiyaları, həm də artıq formalaşmış böyük şəhərlər üçün praktiki dəyərə malikdir.

Nəticə

Aparılan təhlil göstərir ki, beynəlxalq tədbirlərin turizm sektoruna təsiri çoxşaxəlidir və onu yalnız bir göstərici və ya sadə statistik üsullarla ölçmək mümkün deyil. Turizm axınındakı artım, iqtisadi çoxaldıcı təsirlər, media görünürlüğü və şəhər infrastrukturu kimi elementlərin hər biri tədbirin ümumi təsirinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Lakin bu təsirin dəqiq ölçülməsi üçün kontfaktual modellərin tətbiqi xüsusilə vacibdir, çünki onlar təbii bazar dəyişikliklərini tədbirin nəticələrindən ayırmağa imkan verir. Bu təcrübə göstərir ki, turizmə təsir hər zaman stabil və ya avtomatik olmur: bəzi tədbirlər qısamüddətli yüksəliş yaradır, lakin uzunmüddətli effekt zəif ola bilər; bəziləri isə imicə görə uzun illər davam edən pozitiv nəticələr formalaşdırır.

Tədbirin real uğuru yalnız turist axınındakı artımla deyil, həm də dayanıqlı infrastruktur dəyişiklikləri, keyfiyyətli xidmət standartları və destinasiyanın beynəlxalq brend mövqeyinin gücləndirilməsi ilə ölçülməlidir. Burada strateji yanaşma əsas rol oynayır: tədbirdən əvvəl düzgün planlaşdırma, tədbir zamanı səmərəli idarəetmə və tədbirdən sonra davamlı marketinq fəaliyyəti

aparılmadıqca, əldə olunan qazanclar zamanla azala bilər. Buna görə də təşkilatçılar və dövlət qurumları üçün ən vacib nəticə budur ki, beynəlxalq tədbirlər turizm sektorunun gücləndirilməsi üçün müstəqil hədəf deyil, daha geniş və uzunmüddətli inkişaf strategiyasının tərkib hissəsi olmalıdır. Yalnız bu halda tədbirin yaratdığı imkanlar tam reallaşa və turizm sektorunda davamlı artım təmin edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Arnegger, J., Herz, M. Economic and destination image impacts of mega-events / J. Arnegger, M. Herz. // Tourism Management Perspectives. – 2016. – URL:https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2212571X15000670.
2. Baggio, R. Measuring tourism: methods, indicators, and needs / R. Baggio // The Future of Tourism: Innovation and Sustainability / ed. C. Cooper, E. Fayos-Solà. – Springer, – 2018. – S. 255–269. – URL: https://www.iby.it/turismo/papers/baggio_MeasTourism.pdf.
3. Fourie, J., Santana-Gallego, M. The impact of mega-events on tourist arrivals / J. Fourie, M. Santana-Gallego. – Stellenbosch University, Department of Economics. – Working Paper № 171. – 2010. – URL: https://econrsa.org/wp-content/uploads/2022/06/wp171.pdf.
4. Fourie, J., Santana-Gallego, M. The impact of mega-sport events on tourist arrivals / J. Fourie, M. Santana-Gallego // Tourism Management. – 2011. – Vol. 32, № 6. – P. 1364–1370. – DOI: 10.1016/j.tourman.2011.01.011.
5. Literature review of impacts of mega-sport global events on tourism / EnPress Journals. – 2024. – URL: https://systems.enpress-publisher.com/index.php/jipd/article/view/6214.
6. Measuring tourism locally — guidance note 6: event analysis and evaluation / Office for National Statistics. – London, – 2011. – URL: https://www.ons.gov.uk/file?uri=/economy/nationalaccounts/satelliteaccounts/methodologies/measuringtourismlocally2011/measuringtourism6tcm77248621.pdf.
7. Sport tourism: mega-sport events and tourism promotion / UNWTO. – URL: https://www.unwto.org/sport-tourism.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 10.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 14.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi:

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.2
UOT: 338.48:930.85(479.24)
Arzu HÜSEYN
i.ü.f.d., dosent
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
E-mail: a.huseyn@atmu.edu.az,
ORCID: 0000-0002-3326-9159

QARABAĞIN İQTİSADİ CANLANMASINDA MƏDƏNİ TURİZM STRATEJİ AMİL KİMİ

Xülasə:Tədqiqatımızda Qarabağ regionunun zəngin mədəni irsinin qorunması və bərpasının, regional iqtisadi canlanmanın mədəni turizmin inkişafına təsiri araşdırılır. Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərinin yerləşdiyi Qarabağ iqtisadi rayonunda mədəni turizmin inkişaf potensialı böyükdür. Araşdırmamız göstərir ki, dünyanın ən qədim insan məskələrindən biri olan bu bölgədə mədəni turizmin inkişafı təkcə daxili deyil, həm də xarici turistlər üçün cəlbedici olacaqdır. Bərpa və yenidənqurma işləri fonunda mədəni irsin qorunması ilə yanaşı, onun turizm məqsədilə istifadəsi bölgənin sosial-iqtisadi inkişafına, əhalinin məşğulluğunun təmininə, milli kimliyin möhkəmləndirilməsinə xidmət edəcəkdir.

Məqalədə "Türk dünyasına baxış 2040" sənədində əksini tapan hədəflərin reallaşması da Qarabağ iqtisadi rayonunun mədəni turizm potensialından səmərəli istifadə məsələlərinə də baxılmışdır. Həmçinin Qarabağ iqtisadi rayonunun mədəni turizm sahəsində rəqabət üstünlüyünə malik olması və bu bölgədə mədəni turizmin Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunu da əhatə etməklə kompleks şəkildə inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi aşkara çıxarılmışdır. Əldə etdiyimiz nəticələrə əsasən, mədəni irsin iqtisadi dəyərə çevrilməsi regional iqtisadi canlanmanın təmin olunmasında strateji əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: *Şuşa, mədəni turizm, Türk dünyasına baxış 2040, mədəni irs, MYS*

Arzu HUSEYN

CULTURAL TOURISM AS A STRATEGIC DRIVER OF ECONOMIC REVITALIZATION IN KARABAKH

Abstract: This study examines the impact of safeguarding and restoring the rich cultural heritage of the Karabakh region on regional economic revitalization through the development of cultural tourism. The Karabakh economic region, which includes the city of Shusha—designated as the cultural capital of the Republic of Azerbaijan—possesses substantial potential for the advancement of cultural tourism. Our analysis indicates that, as one of the world's oldest centers of human settlement, the region's cultural tourism development is likely to be attractive not only to domestic visitors but also to international tourists. In the context of ongoing restoration and reconstruction efforts, the preservation of cultural heritage, alongside its utilization for tourism purposes, is expected to contribute to the region's socio-economic development, support employment generation, and strengthen national identity.

The article also addresses the effective use of the cultural tourism potential of the Karabakh economic region in light of the objectives articulated in the "Vision of the Turkic World – 2040" document. Furthermore, it identifies the region's

competitive advantages in cultural tourism and underscores the necessity of a comprehensive development approach that extends cultural tourism initiatives to encompass the East Zangezur economic region. Based on the findings, the transformation of cultural heritage into economic value is of strategic importance for ensuring sustained regional economic revitalization.

Keywords: *Shusha, cultural tourism, vision of the Turkic world 2040, cultural heritage, CCİ*

Арзу ГУСЕИН

КУЛЬТУРНЫЙ ТУРИЗМ КАК СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОЖИВЛЕНИЯ КАРАБАХА

Абстракт: В настоящем исследовании рассматривается воздействие процессов сохранения, восстановления и актуализации богатого культурного наследия Карабахского региона на формирование предпосылок регионального экономического оживления посредством развития культурного туризма. Карабахский экономический район, включающий город Шуша, обладающий статусом культурной столицы Азербайджанской Республики, характеризуется значительным и во многом нереализованным потенциалом в сфере культурного туризма. Проведённый анализ свидетельствует о том, что развитие культурного туризма в данном регионе, являющемся одним из древнейших очагов человеческой цивилизации, способно сформировать устойчивый спрос как со стороны внутренних, так и со стороны международных туристических потоков. В условиях масштабных восстановительных и реконструкционных мероприятий сохранение культурного наследия в сочетании с его целенаправленным использованием в туристической деятельности рассматривается как важный фактор социально-экономического развития региона, расширения занятости населения и укрепления национальной идентичности.

В статье также анализируются вопросы эффективного задействования потенциала культурного туризма Карабахского экономического района в контексте реализации целевых ориентиров, зафиксированных в стратегическом документе «Взгляд на тюркский мир – 2040». Наряду с этим выявляются конкурентные преимущества региона в сфере культурного туризма и обосновывается необходимость его комплексного развития с охватом Восточно-Зангезурского экономического района в рамках единого территориально-экономического пространства. Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что трансформация культурного наследия в источник экономической ценности обладает стратегической значимостью для обеспечения долгосрочного и устойчивого регионального экономического оживления.

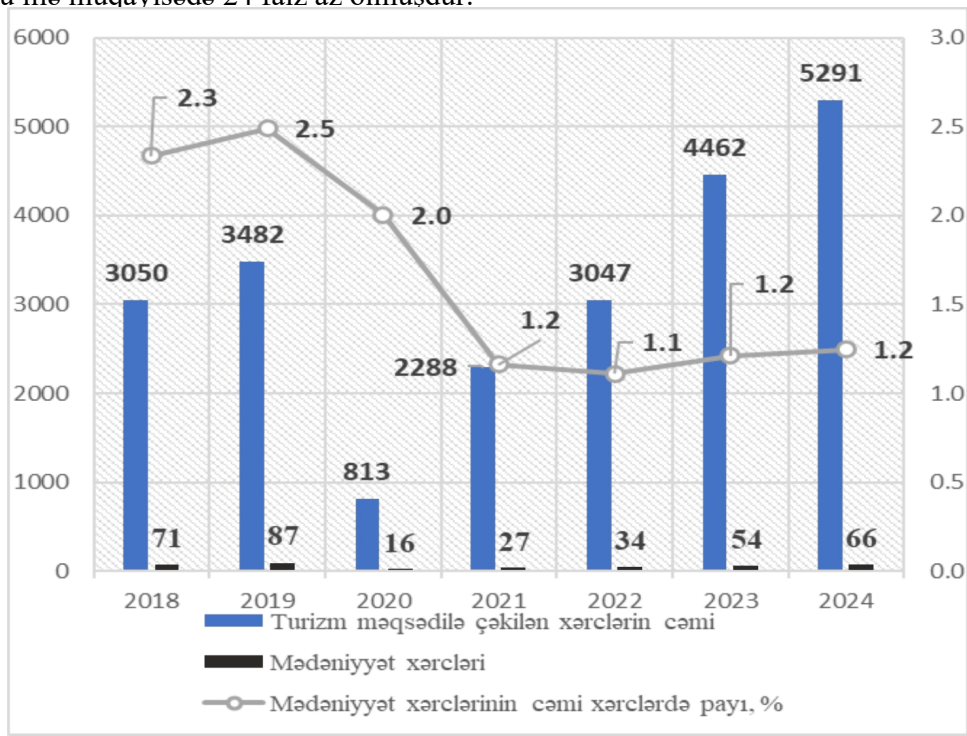
Ключевые слова: Шуша, культурный туризм, «Видение тюркского мира – 2040», культурное наследие, ККИ

Giriş

Mədəni turizm - turistlərin ancaq istirahəti ilə bağlı deyil, həm də yerli mədəniyyəti, tarixi, mədəni irsi, adət-ənənələri öyrənmək mıəqsədi daşıyan turizm növüdür. Belə ki, mütəxəssislər qlobal mədəni turizm bazarının həcmini 2026-cı ildə 8974,01 milyon ABŞ dolları məbləğində qiymətləndirir və 2035-ci ilə qədər 30516,12

milyon ABŞ dollarına çatacağını proqnozlaşdırır. 2024-cü ilin iyul ayına olan məlumata əsasən, 168 ölkədə 952 UNESCO Ümumdünya Mədəni İrs obyekti mövcuddur. Mədəni turizm beynəlxalq səyahətlərin təxminən 40%-ni təşkil edir [21]. Qlobal irs turizmi bazarının həcmi 2024-cü ildə 604,38 milyard ABŞ dolları olmuş, 2030-cu ildə isə 778,07 milyard ABŞ dolları olacağı proqnozlaşdırılır [22].

Azərbaycana gəldikdə isə 2014-cü ildə 2,6 milyon xarici vətəndaş ölkəni ziyarət etmişdir ki, bunun 1,8 milyonu turizm məqsədilə gəlmişdir. Gələnlərin 77%-i Bakı şəhərini, 13%-i Quba şəhərini, Qəbələ, Şəki şəhərlərini ziyarət etmişlər. Tursitlərin ziyarət etdiyi mədəni tarixi obyektlərinə gəldikdə isə Bakıda muzey, teatr və tarixi məkanlar, Qubada etno turizm və mədəni mənzərələr, Şəki və Qəbələdə qədim alban abidələri və Şəki Xan sarayını ziryarət edirlər. DTA-nın 2024-cü ilin hesabatına əsasən, cəmi xarici turist xərcləmələrinin 1 faizi mədəniyyətlə bağlı xərclər təşkil edir [7]. Onu da qeyd edək ki, 2023-cü illə müqayisədə 0,5 faiz artmışdır. Həmçinin, DSK-nın daxili turizm ilə bağlı statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2024-cü ildə turizm məqsədilə çəkilən xərclərin tərkibində mədəniyyət xərcləri 66 milyon manat təşkil etmişdir (Qrafik 1). 2019-cu ildə daxili turistlərin mədəniyyət xərclərinin 87 milyon manat təşkil etdiyini nəzərə alsaq, daxili turistlərin mədəniyyət xərclərinin pandemiya öncəki səviyyədə çatmadığını deyə bilərik. Başqa sözlə, 2024-cü ildə mədəniyyət xərcləmələri 2023-cü illə müqayisdə 22 faiz artsada, 2019-cu illə müqayisədə 24 faiz az olmuşdur.

Qrafik 1. Daxili turistlərin turizm məqsədilə çəkdiyi xərclərdə mədəniyyət xərcləmələrinin payı, milyon manat

Mənbə: Müəllif tərəfindən DSK-nın 2018-2024-cü illəri əhatə edən "Daxili turizm" bülletenin (səh.7-8) məlumatlarına əsasən hazırlanıb.

Postpandemiya dövründə həm daxili, həm də beynəlxalq turistlərin xərclərindəki mədəniyyət xərcləmələrinin artım meyilləri, hələ ki, kiçik rəqəmlərlə ifadə olunsa da, ölkənin turizm potensialının mədəni müstəvidə daha sistemli şəkildə reallaşdırılması üçün zəmin yaradır. Mövcud artım dinamikasını sürətləndirmək və mədəniyyəti iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvələrindən birinə çevirmək məqsədilə dövlət səviyyəsində mühüm addımlar atılmağa başlanılmışdır. Bu baxımdan, statistik göstəricilərin gələcəkdə daha yüksək pilləyə qalxması təsadüfi deyil, məhz dövlətin uzaqgörən planlarının tərkib hissəsi kimi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2026-cı il 14 yanvar tarixində təsdiqlənən "Azərbaycan Mədəniyyəti – 2040" adlı konsepsiya sənədinin əsas hədəflərindən biri mədəni turizmi inkişaf etdirməkdir. Bu mühüm sənəd çərçivəsində mədəni turizmdə müasir dəyər zəncirinin formalaşdırılması qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur [1]. 2030-cu ilə kimi sözügedən konsepsiya çərçivəsində regionlarda mədəni turizmin inkişafı məqsədi ilə infrastruktur işlərinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Şübhəsiz ki, bu işlər çərçivəsində xüsusən Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərinin potensialının reallaşdırılması istiqamətində addımlar atılacaqdır.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın azad olunan ərazilərində turizmin müxtəlif növlərinin – eko, aqro, kənd, mədəni, kreativ, konfrans, şərab, idman, dağ, qış, sağlamlıq, macəra, festival, qastronomik, təhsil, şopinq, vətənpərvərlik, qəm, dini və s.-nin inkişafı üçün böyük potensial mövcuddur. Araşdırmamız göstərir ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazisində aparılan sürətli bərpa və yenidənqurma işləri nəticəsində qarşıdakı illərdə bu regionlar ölkənin əsas turizm mərkəzlərindən birinə çevriləcəkdir. Xüsusən də sözügedən iqtisadi rayonların ecazkar təbiəti, qədim tarixi burada Azərbaycanın digər bölgələri ilə müqayisədə daha çox turizm növünün inkişaf edirilməsinə və turistlərin bu ərazidə çox vaxt keçirməsinə səbəb olacaqdır. Digər tərəfdən, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazisində dörd hava limanının (Füzuli, Zəngilan, Laçın və Xocalı hava limanları) olması, dəmir yolunun, kanatların və ən müasir avtomobil yollarının çəkilməsi turistlər üçün bölgəni daha cəlbedici hala gətirir. Bu məqalədə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında mədəni turizmin inkişaf imkanları araşdırılır, bu istiqamətdə mövcud potensialdan səmərəli istifadə ilə bağlı təkliflər verilir.

QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNUN MƏDƏNİ TURİZM POTENSİALI

Maddi və qeyri-maddi mədəni irsin iqtisadi cəhətdən dayanıqlı istifadəsi dövlətin mədəni irsini qoruyub saxlamağa, həmrəyliyi və birliyi artırmağa, nəticə etibarilə dövləti gücləndirməyə imkan yaradır. Zəngin turizm potensialına malik olan, hazırda istifadəsiz və mühafizə olunmayan, lakin turistlərin diqqətini cəlb edən mədəni irs obyektlərində turizm axınının səmərəli idarə olunması yerli əhali üçün əlavə gəlir mənbəyi və dayanıqlı inkişaf üçün

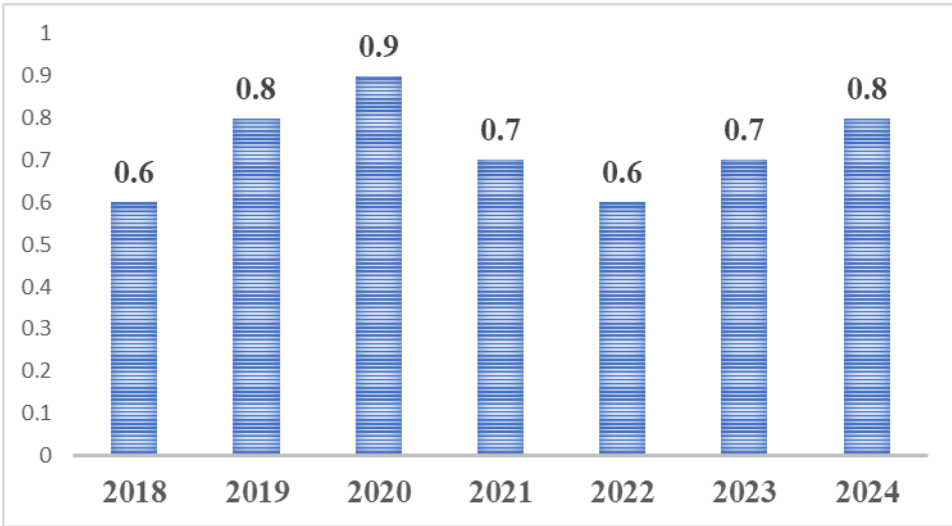
imkanlar yaradaraq məşğulluğun artırılmasına töhfə verə bilər. Eyni zamanda, ziyarətçilərdən əldə olunan gəlirlər hesabına bu mədəni irs obyektlərinin qorunması və bərpasına daha çox maliyyə vəsaitinin ayrılması da mümkün olar [16, s.7]. Azərbaycanda mədəni turizmin inkişafı istiqamətində əsas prioritetlərdən biri tarix-mədəniyyət qoruqları və digər mədəni irs obyektlərinin effektiv idarə olunması, həmçinin bu obyektlərin turizm resursu kimi səmərəli istifadəsinin təmin edilməsidir. Hazırda ölkə üzrə uğurla tətbiq edilən mədəni turizm inkişaf modelləri – turizm məhsulları və marşrutları mövcuddur. Qarşıya qoyulan məqsədlərdən biri isə digər mədəni irs nümunələrinin də bu inkişaf tendensiyasına kompleks şəkildə inteqrasiya edilməsidir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 7 may Sərəncamı ilə Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilmişdir. Məhz Prezidentin Sərəncamında da vurğulandığı kimi "*Tarixi-mədəni əhəmiyyəti və Azərbaycan xalqı üçün müstəsna mənəvi dəyərə malik olması Şuşaya xüsusi qayğı və həssaslıqla yanaşılmasını zəruri edir. Bu baxımdan, Şuşada dövlət idarəetməsinin və hüquqi tənzimləmənin daha da təkmilləşdirilməsi şəhərdə tarixi-mədəni irsin bərpasına və qorunub saxlanmasına xidmət etməklə yanaşı, onun daim inkişafına şərait yaradacaqdır [18]*".

Şuşa şəhərinin Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət paytaxtı kimi mövqeləndirilməsi, yaradıcı sənayelərin inkişafı üçün institusional və iqtisadi zəmin formalaşdırır. Xüsusilə mədəni və yaradıcı fəaliyyətlərin turizm, xidmətlər və kiçik sahibkarlıqla inteqrasiyası şəhərin regiondaxili iqtisadi əlaqələrdə cəmləşmə və cazibə mərkəzinə çevrilməsini zəruri edir. Bu baxımdan, Şuşanın mədəni kapitalının iqtisadi dəyərə transformasiyası regional inkişaf siyasətinin əsas prioritetlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Aparılmış analitik hesablamalar və orta müddətli proqnozlar göstərir ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının bərpa və yenidənqurma mərhələsindən inkişaf mərhələsinə keçidi qeyri-neft sektorunun genişlənməsinə mühüm töhfə verə bilər. Mövcud potensialdan səmərəli istifadə olunacağı təqdirdə, sözügedən regionların 2030-cu ilədək Azərbaycanın qeyri-neft iqtisadiyyatında 5–10 faiz intervalında paya malik olması real və əsaslandırılmış ssenari kimi çıxış edir [14, s.14]

Həmçinin, I Dövlət Proqramında [5] Şuşa rayonu mədəniyyət və turizm sənayesi üzrə iqtisadi mərkəz kimi qiymətləndirilir. Şübəhəsiz ki, Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhərinin yerləşdiyi Qarabağ iqtisadi rayonunda mədəni turizmin inkişafı üçün də böyük imkanlar mövcud olacaqdır. Bu isə o deməkdir ki, qarşıda illərdə Qarabağ iqtisadi rayonunda Mədəni və Yaradıcı Sənayelərin (MYS) və mədəni turizm inkişafı ilə bağlı ciddi nəticələr əldə oluna bilər. Bu isə ölkə miqyasında MYS inkişafına töhfə verəcəkdir. Hazırda ölkəmizdə MYS ümimi daxili məhsulda (ÜDM) payı 1 faizdən azdır. Amma Qarabağ İR potensialını reallaşdırmaqla bu sahədə ciddi inkişafa nail olmaq mümkündür.

Qrafik 2. Azərbaycanda MYS-nin ÜDM-dəki payı, faizlə
Mənbə: [1].

Onu da qeyd edək ki, MYS-nin qeyri-neft sektorunda payı 2021-ci il 1,1 faiz olduğu halda, 2024-cü ildə 1,2 faizə çatmışdır [1]. Bildiyimiz kimi, MYS ilə turizm arasında güclü əlaqə mövcuddur. Qarşıdakı illərdə dünyada təhsil səviyyəsindəki artım, gəlirin və asudə vaxtın artması mədəniyyətə olan tələbatın artmasını şərtləndirir. Belə ki, cəmiyyətlər zənginləşdikdə insanların əsas ehtiyacları ödənildikdə qeyri-maddi məhsulların istehlakına olan ehtiyacı da bir o qədər artır [10, s.60-61]. Turizm axını MYS məhsullarına tələbi artırır və buna paralel olaraq bu sektorda turizm xidmətlərinin əlavə dəyərinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Məhz qarşıdakı müddətdə də mədəni və yaradıcı tədbirlər vasitəsilə Şuşa şəhərinə həm turizm axınını artırmaq, həm də yerli yaradıcı sənayelərin bazarını genişləndirmək mümkündür. Bu həm də mədəniyyət paytaxtımızdakı daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrində də turizmin inkişafı məqsədi üçün istifadəyə imkan verəcəkdir. Bir məqamı da qeyd edək ki, hələ 2014-cü ildə qəbul edilən konsepsiyada - turizm məqsədləri ilə istifadə edilən daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrində və qoruqlarda müasir turizm infrastrukturunun yaradılması qarşıya məqsəd qoyulmuşdur [2].

Daha öncədə qeyd etdiyimiz kimi, Qarabağ bölgəsində müxtəlif turizm növlərinin, o cümlədən mədəni turizmin inkişafı üçün zəngin potensial mövcuddur. Sadəcə bir faktı qeyd edək ki, Qarabağda 13-ü dünya əhəmiyyətli, 292-si ölkə əhəmiyyətli, 330-u isə yerli əhəmiyyətli tarixi tikililər mövcuddur [3, s. 178]. Ərazilərin işğaldan azad edilməsindən sonra formalaşan iqtisadi imkanlar və mövcud coğrafi üstünlüklər nəzərə alındıqda, Kəlbəcər rayonunun hasilat və turizm sənayesinin inkişafı üçün əlverişli olduğu, Ağdam rayonunun emal sənayesində ixtisaslaşa biləcəyi, Şuşa rayonunun mədəniyyət və turizm mərkəzi kimi formalaşdırılmasının məqsədəuyğun olduğu, Cəbrayıl rayonunun ticarət və logistika funksiyalarını yerinə yetirən regional mərkəzə çevrilə biləcəyi, Qubadlı, Zəngilan, Laçın, Füzuli və Xocavənd rayonlarının isə kənd təsərrüfatı və turizm

istiqamətləri üzrə yeni iqtisadi inkişaf mərkəzləri kimi qiymətləndirilməsinin mümkün olduğu qənaətinə gəlinir [5]. Qarabağ iqtisadi rayonunda yerləşən Şuşa şəhəri tarixən təkcə Qarabağ bölgəsində yox, ölkə miqyasında tarixi-mədəni, ictimai-siyasi həyatın mühüm mərkəzlərindən biri olmuşdur. Məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1977-ci ildə "Şuşa şəhərinin tarixi hissəsini tarix-memarlıq qoruğu elan etmək haqqında" qərar qəbul edilmişdir. Bu qərar Şuşa şəhərinin mədiyyət paytaxtına çevrilməsində, oradakı tarixi abidələrin qorunması, görkəmli mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin xatirələrinin əbədiləşdirilməsində müstəsna rola malik olmuşdur [18]". Xüsusən də **Şuşa şəhəri mədəni və irs turizmi üçün böyük potensiala malikdir.** Şuşa şəhəri 2024-cü ilin İslam Dünyasının Mədəniyyət Paytaxtı olub [19] və 2026-cı il üçün İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının turizm paytaxtı seçilmişdir. Bununla əlaqədar Şuşaya gələn turistlərin sayının 3 dəfəyə yaxın artacağı planlaşdırılır. Həmçinin turistlər üşün "Digital Guide" (Rəqəmsal bələdçi) sisteminin tətbiqi, bütün tarixi abidələrin üzərində çoxdilli QR kodların yerləşdirilməsi yönündə işlər görülür. Şəhərin etnomədəni irsinə Qarabağ memarlıq üslubunu əks etdirən 6 karvansaray, 17 məscid, 2 mədrəsə və ənənəvi musiqi sənəti aid edilə bilər. Şuşanın mühüm sənətkarlıq mərkəzi olması və bu irsin qorunması, onun turizm məqsədilə istifadə imkanlarını artırır. Şuşa şəhərində toxuculuq, xalçaçılıq, tar, saz və digər musiqi alətlərinin hazırlanması, dülgərlik sənəti geniş şəkildə inkişaf etmişdir. İşğaldan sonra bu sənətkarlıq mərkəzlərinin bərpası, onların kreativ sənaye çərçivəsində turizm məhsuluna çevrilməsinə şərait yaradır (Çıdır düzü, Daşaltı və "Xan" mağaraları, Şuşa qalası, Bülbülün ev muzeyi, Topxana meşəsi, İsa bulağı, "Çətirli" şəlaləsi).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 22 iyun tarixli Fərmanı ilə Şuşa Şəhəri Dövlət Qoruğu İdarəsi yaradılmışdır. Şuşa şəhərində mədəniyyət fəaliyyətini və mədəniyyət xidmətlərini təşviq etmək bu qurumun əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri elan edilmişdir [17]. Şuşa rayon ərazisində tarix və mədəniyyət abidələrinin konservasiyası, təmiri, bərpası, rekonstruksiyası və regenerasiyası işlərinə zəruri təşkilati dəstək göstərmək də bu qurumun səlahiyyətlərinə aid edilmişdir.

Qeyd edək ki, mədəni irs nümunələri, tarixi abidələr, sənətkarlıq ənənələri və unikal folklor Qarabağın zəngin mirasını təşkil edir [13, s.38]. Bu elementlərin kreativ yanaşmalarla turizm məhsuluna çevrilməsi, həm yerli icmaların iqtisadi rifahına, həm də Azərbaycanın beynəlxalq imicinin möhkəmlənməsinə töhfə verə bilər.

QARABAĞDA MƏDƏNİ TURİZMİN İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ

Qarabağ bölgəsi turizm biznesi üçün cəlbedici, turistlər üçün əlçatan, unikal, keyfiyyətli və rəqabətli turizm xidmətləri təklif edən turizm destinasiyası olacaqdır [12]. İşğaldan azad olunan ərazilərdə turizmin inkişafını təşviq etmək üçün dövlət tərəfindən bir çox stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçirilir və turizm sahəsi üzrə bir çox güzəştlər nəzərdə tutulur. Belə ki, bu ərazidə mehmanxana

xidmətlərinə görə ödənilən ƏDV-nin istehlakçılara geri qaytarılması da həyata keçirilir. Bu ərazilərdə gecələmə və qalma xidmətlərinə görə nağdsız qaydada ödənilmiş ƏDV-nin 30 faizi, nağd qaydada ödənilmiş ƏDV-nin isə 5 faizi fiziki şəxs olan istehlakçılara geri qaytarılır. Həmçinin bu bölgədə turizm sektorunda fəaliyyət göstərən hüquq və fizik şəxslər digər güzəştlərdən və dövlət dəstəyindən də yararlanır. Azərbaycan dövləti Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında turizm sektoruna daxili və xarici investisiyaların cəlbini də təşviq edir.

Araşdırmamız göstərir ki, Qarabağda mədəni turizmin inkişafı tədbir proqramlarının rəngarəngliyindən asılı olacaqdır. Tədbir proqramlarının genişliyi turistlərin bu ərazidə qalma müddətinin artmasına, Qarabağ kulinariyasının daha geniş təbliğinə, xalçaçılıq və suviner nümunələrinin nümayişi və satışı ilə bağlı iqtisadiyyatın inkişafına səbəb olacaqdır. Xüsusilə, Şuşa şəhərində abadlıq işlərinin geniş vüsət alması, o cümlədən 4 və 5 ulduzlu hotellərin inşası, qeyd olunan tədbirlər zamanı turistlərin sosial-mədəni xidmətlərlə məmnuniyyətini artıracaq [14]. Şuşa şəhərində keçirlən "Xarı bülbül", "Vaqif poeziya günləri", "Kulinariya" festivalları şəhərin maddi və qeyri-maddi irsinin turizm məhsulu kimi təqdim olunmasına imkan verir [3, s.701]. Onu da qeyd edək ki, UNESKO-nun qeyri-maddi irs siyahısına salınmış "Qarabağ atları ilə Çovqan oyunu", "Muğam sənəti və üçlük", "Azərbaycan xalçaçılıq sənəti" cəlbedici mədəni turizm üçün hədəf kütləsinə yönəldilə bilər. Şuşa şəhərində ekomədəni turizmin inkişafında müxtəlif təbiət abidələri, mənzərələrin müşahidə yerlərinin mövcudluğu, dağa dırmanma və yamac paraşütü üçün əlverişli imkanlar mövcuddur. Şuşa şəhərinə gələn turistlər üçün mağaralara gəzinti üzrə speloturizm, dağa dırmanma, yamac paraşütü idman növləri, gələcəkdə kanat yolların təşkili, Topxana meşəsində haykinq təşkil oluna bilər. Qeyd olunan ekoturizm növlərinin mədəni turizmlə əlaqələndilməsi turistlər üçün əlavə imkanlar yaratmış olur. Kiçik tarixi şəhər üçün səciyyəvi olan turizm növlərinin inkişafı mədəni və etnomədəni resurslara əsaslansa da, Şuşa şəhəri üçün xarakterik olan eko-etno-mədəni irsin birgə istifadə olunması onun cəlbediciliyini artırmış olur. Şuşa şəhərinin etnomədəni və ekomədəni turizm klsaterlərinin formalaşmasında innovativ marketinq, "kreativ şəhər və iqtisadiyyat", "turizm startapları" və "yerli səfirlər" konseptinin birgə istifadə olunması onun rəqabətqabiliyyətli məhsullarının formalaşmasına səbəb olardı [8, s.7]. Həmçinin, tədqiqatlarda da Tuğ və Azıx kəndlərinin ekoloji və mədəni irs zənginliyi nəzərə alaraq Tuğ kəndində beynəlxalq təcrübəyə uyğun ekomuzeyin təşkilinin mümkünlüyü qeyd edilir [4]. Ekomədəni muzeylər qorunan ekoloji və mədəni irsin təşviqi, yeni iş imkanlarının yaradılması, yoxsulluğun, işsizliyin və yerli iqtisadi bərabərsizliyin azaldılması, bununla da davamlı inkişafı dəstəkləmək üçün imkanlar yaradır. Ekomədəni muzey təbiətin və mədəniyyətin qorunması və təkmilləşdirilməsi üçün vahid perspektivlə fəaliyyət göstərir. Ekomədəni muzey ümumiyyətlə "texnologiya-fərd", "təbiət-mədəniyyət" və "dünən-bu gün" arasında əlaqə yaratmağa çalışır. Şəhərin yerli turistlər üçün cəlbediciliyini nəzərə almaqla kütləvi tədbirlərin beynəlmiləşdilməsi, kiçik tədbirlərin müxtəlif sənət adamları və ya kreativ sənayenin nümayəndələri ilə birgə keçirilməsi uğurlu hesab edilir. Belə ki, bu ərazilərə yerli əhalinin marağı artmış, 2024-cü ildə Şuşa

şəhərinin iqtisadi inkişafında mədəni turizmin rolunun artırılması üçün daha effektiv marketinq tələb edir.

Dövlət Turizm Agentliyində "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizmin inkişafı ilə bağlı Fəaliyyət Planı" təsdiq edilmiş və bu ərazilər üzrə "Qarabağ Regional Turizm İdarəsi"yaradılmışdır. Həmçinin, Prezidentin sərəncamı ilə "Tuğ" Dövlət Tarix-Memarlıq və Təbiət Qoruğunun yaradılması isə sektorun inkişafına dəstəkdir.

2026-cı il yanvar ayında ölkə Prezidentinin yerli televeziya kanallarına müsahibəsində zəngin turizm potensialına sahibliyimiz, son illər bu sektorda görülən tədbirlər, eləcə də Şuşada açılan hotel və mehmanxanlar, hava nəqliyyatından istifadə və s. gələcəkdə 5-6 milyona yaxın turisti qəbul edə biləcəyimizi vurğulandı [23].

ARTA-nın 2024-cü il statistikasına əsasən, 2024-cü il ərzində Şuşa hotelləri 6 milyon 488 min manat gəlir, xərcləri 10 milyon 198 min manat olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, Şuşa ilə yanaşı, Naftalan, Lənkəran, Şabran və Naxçıvan mehmanxanalarının 2024-cü ildə xərcləri gəlirlərini üstələmişdir. 2024-cü ildə Şuşa şəhərində otellərdə gecələyənlərin sayı 24921 nəfər, onlardan 22613 nəfər yerli, 2308 nəfər isə xaricilərin payına düşür [7]. Belə ki, 2023-cü ildə xaricilərin turist xərcləmələrinin strukturunda 0,5% mədəni məqsədlə xərclənən vəsaitdir [6, s.12]. Buradan aydın görünür ki, ölkəyə gələn turistlərin xərcləmələrində mədəni, tarixi ziyarətlərin sayının və orda xərclənən vəsaitlərin artırılmasına ehtiyac vardır. Turistlərin xərcləmələrində payın az olmasına səbəb isə muzeylərimizdə xaricilər üçün qiymətlərin aşağı olması, həm də yetəri qədər tarixi mədəni obyektlərimizin təbliğatının aparılmamasıdır.

Azərbaycanda mövcud olun muzeylərin, tarixi abidələrin potensialından da turizmin inkişafı məqsədi ilə daha çox istifadə edilməsi vacibdir. Ölkəmizə gələn xarici qonaqların muzeyləri ziyarət etməsinə üçün bu istiqamətdə fəaliyyətin dərinləşdirilməsi, burada çalışanların xarici dil biliklərinin yüksəldilməsi zəruridir.

"TÜRK DÜNYASINA BAXIŞ 2040"IN MƏDƏNİ TURİZMİN İNKİŞAFINA TÖHFƏLƏRİ

Şübhəsiz ki, Qarabağda mədəni turizm daxili turistlərlə yanaşı, ilk növbədə Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv olan ölkələrin vətəndaşları üçün də maraqlı olacaqdır. Bu baxımdan 2021-ci ildə qəbul edilən "Türk dünyasına baxış 2040" sənədinin ölkəmizdə icrası turizmin inkişafına müsbət yöndə təsir edəcəkdir. Belə ki, "Türk dünyasına baxış 2040"da göstərilir - Türk Dövlətləri Təşkilatının yeni birgə turizm layihələri vasitəsilə üzv dövlətlərin zəngin mədəni və tarixi irsindən, eləcə də təbii cazibədar yerlərindən daha yaxşı istifadə etmək üçün regionu turizm mərkəzinə çevirmək [11, s.14] və onların turizm potensialından tam istifadə etmək üçün qədim İpək Yolu boyunca turizm istiqamətlərini şaxələndirməsi istiqamətində iş aparılacaqdır. Bu sənəddə əksini tapan müddüəaların icrasının Azərbaycan üçün iqtisadi faydası böyük olacaqdır [20; 9]. Müxtəlif innovativ turizm proqramlar və layihələr ekoturizm, kulinariya turizmi, macəra turizmi, sağlamlıq turizm və s. vasitəsilə regionun qədim və müasir mədəni irsinin üzə çıxarılmasına xidmət edə bilər.

Həmçinin islam ölkələrindən olan turistlər üçün də bu ərazi cəlbedici olacaqdır. Məhz Şuşa şəhərinin 2024-cü il üçün "İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı" elan edilməsi də bu məqsədə xidmət etmişdir. Amma bu regionun potensialı bununla da məhdudlaşmır. Qədim alban mədəniyyət abidələri daxil olmaqla Qarabağdakı mədəniyyət nümunələri bəşəri əhəmiyyət daşıdığından dünyanın bütün regionlarından olan turistlər üçün yeni destinasiya ola bilər.

Əsas hədəf Qarabağın unikal mədəni kimliyini müxtəlif yaradıcılıq sahələri ilə uzlaşdırmaqdır. Ölkələrin malik olduğu mədəni və təbii irs təkcə milli kimlik və ilham mənbəyi deyil, həm də davamlı inkişaf üçün əsas hərəkətverici vasitədir [15]. Qarabağın mədəni dirçəlişi beynəlxalq tərəfdaşlıqlar üçün böyük imkanlar yaradır. Mədəni turizmin inkişafı ölkə iqtisadiyyatına töhfə verməklə yanaşı, türk xalqlarının bir-birinə daha da yaxınlaşmasında da əsas rol oynaya bilər [9, s. 710]. Mədəni institutlar, universitetlər və incəsənət təşkilatları ilə əlaqələr yaradaraq, region zəngin bir bilik və əlaqə şəbəkəsinə daxil ola bilər. Bu əməkdaşlıqlar ortaq sənət layihələri, sənətçi mübadiləsi proqramları və mədəniyyət festivalları şəklində həyata keçirilə bilər.

Qarabağın mədəni və yaradıcı sektorlarına yatırımlar həm incəsənəti inkişaf etdirmək, həm də iqtisadi artımı təşviq etmək üçün ikitərəfli öhdəlikdir. Bu strategiya mədəni mənzərəni zənginləşdirməklə yanaşı, iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin edir və özəl sektorun fəal iştirakını vacib sayır.

Təklif edirik ki, qarşıdakı illərdə TDT üzv ölkələrdən (Türkiyə, Özbəkistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan)Qarabağa mədəni turizm üçün turlar təşkil edilsin. Bu ölkələrdən Qarabağdakı hava limanlarına birbaşa uçuşların təşkili təşviq edilsin.

Nəticə

Yekun olaraq bildirək ki, dünyanın ən qədim insan məskənlərindən birinin Qarabağ iqtisadi rayonunda yerləşməsi, qədim tarixə malik alban abidələrinin bu ərazidə olması, Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi və ölkə rəhbərliyi tərəfindən bu ərazilərdə tarixi irsin bərpası, qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində mühüm qərarların qəbul edilməsi mədəni turizmin də inkişafı baxımından fürsətlər yaratmışdır. Regionun zəngin mədəni-tarixi irsi – qədim memarlıq abidələri, dini məkanlar, folklor ənənələri və sənətkarlıq sahələri – ölkənin mədəni xəzinəsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdəki abidələrin bərpası və beynəlxalq səviyyədə tanıdılması, Qarabağı yalnız bir tarixi yaddaş mərkəzi deyil, eyni zamanda regional və qlobal səviyyədə cəlbedici bir mədəni turizm məkanına çevirmək üçün mühüm fürsətlər yaradır.

Mədəni turizmin inkişafı regionun iqtisadi dirçəlişinə, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, yerli icmaların rifahının yüksəldilməsinə və mədəni diplomatiyanın gücləndirilməsinə töhfə verir. Bu kontekstdə mədəniyyət paytaxtı olan Şuşa şəhərində həm də yaradıcı sənayelərin – musiqi, teatr, kino, dizayn və əl işləri kimi sahələrin inkişaf etdirilməsi Qarabağda fərqli və dayanıqlı turizm təcrübələrinin formalaşmasına imkan yaradır. İnnovativ yanaşmalar, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və ekoturizm ilə mədəni turizmin sintezi bölgəyə daha geniş auditoriyaların cəlb edilməsinə imkan verəcəkdir.

Qarabağda mədəni turizmin inkişafı həm də milli kimliyin möhkəmləndirilməsi, mədəni irsin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından strateji alətə çevrilə bilər. Bu proses yalnız dövlət tərəfindən deyil, həmçinin özəl sektorun, beynəlxalq təşkilatların və yerli icmaların fəal iştirakı ilə həyata keçirilməlidir. Qənaətimizcə Qarabağ iqtisadi rayonuna təşkil ediləcək mədəni turizm turları həm də Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunu əhatə etməlidir. Yəni Qarabağ iqtisadi rayonunda mədəni turizmin Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu ilə əlaqəli şəkildə inkişaf etdirilməlidir. Nəticədə bu bölgəyə səfər edəcək turistlərin daha uzun müddət ərazidə qalması və Azərbaycanın tarixi mədəni abidələri ilə yaxından tanış olması imkanları olacaqdır.

Sonda mühüm bir məqamı da qeyd edək ki, "Azərbaycan Mədəniyyəti – 2040" sənədinə əsasən qarşıdakı illərdə altı dövlət proqramı layihəsi hazırlanacaqdır. Sevindirci haldır ki, bu dövlət proramlarından biri MYS inkişafı ilə bağlı olacaqdır. Biz hələ öncəki tədqiqatlarımızda da Azərbaycanda MYS ilə bağlı dövlət proqramının hazırlanmasının və qəbul edilməsinin zərurliyini əsaslandırmışdıq. Hazırlanacaq layihədə Şuşa şəhərində MYS inkişafı ilə bağlı kompleks tədbirlərin əksin tapmasını təklif etmişdik. Artıq konsepsiya sənədində [1] bunun əksinin tapması ondan xəbər verir ki, qarşıdakı illərdə MYS inkişafı ilə bağlı daha əhatəli tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Mədəniyyəti – 2040" Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2026-cı il 14 yanvar tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. https://president.az/az/articles/view/71290

2. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 14 fevral tarixli 273 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. https://e-qanun.az/framework/27056

3. Azizova G., Huseyn A. (2021). Evaluation the impact of the development of culture and creative industries on the tourism sector. 70th International Scientific Conference on Economic and Social Development, Baku, 25-26 June, 2021

4. Bayramov İ., Dərgahov V., Mürşüdova F., Soltanov V., Əlibalayev R. Şərifova S. (2023). Davamlı turizmin inkişafında eko-mədəni və etno-mədəni irsin turizm məhsuluna çevrilməsi imkanları (Azıx-Tuğ-Tağlar yaşayış məntəqələri və ətraf ərazilər timsalında). Elmi layihə, Ağdam, 2023

5. Böyük Qayıdış. (2022). "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı". Bakı şəhəri, 16 noyabr 2022-ci il. https://e-qanun.az/framework/52757

6. DTA. (2023). Dövlət Turizm Agentliyi. İllik turizm statistikası 2023, 48 s. https://tourism.gov.az/uploads/documents/2023_statistika/+annual_tourism_statistics_2023_f%C4%B0nal.pdf

7. DTA. (2024). Dövlət Turizm Agentliyi. İllik turizm statistikası 2024, 46 s. https://www.tourism.gov.az/uploads/documents/2024_statistika/statrep_2024_pages.pdf

8. Əliyev E. (2022). Qarabağ Azərbaycandır. 1 illik elmi-texniki hesabat, Bakı, 2022, 9 səh.

9. Hüseyn A. (2022).Azerbaycan'da Kültür Turizminin Gelişmesi için Fırsatlar ve Onun Türk Halklarını Birbirine Yakınlaştırmada Rolü. December 2022 Conference: 5 th International CEO Communication, Economics, Organization & Social Sciences CongressVolume: 5, s. 710-720.

10. Hüseyn A. (2021). Azərbaycanda mədəniyyət və yaradici sənayelərinin inkişafinin mədəni turizmə təsirləri. Audit jurnalı, 2021, 2 (32), s. 60-70.

11. Hüseyn R. (2022). "Türk dünyasına baxış 2040"ın reallaşdırılmasının iqtisadi inkişafa təsiri. İqtisadi islahatlar jurnalı, 2022, 3 (4), s.12-18.

12.İnkişaf Strategiyası. (2022). Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası / Bakı, 2022. https://e-qanun.az/framework/50013

13. Köçərli Y. (2022). Qarabağda mədəniyyət turizminin inkişaf etdirilməsi yolları. UNEC Exspert elmi publistik jurnal, Bakı, 2022, 1 (11), s.37-39

14. Qasımlı V. (2022). Yeni Qarabağnamə: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarinda post-konflikt quruculuğu. Bakı, 2022, "AzPrint" nəşriyyatı, 217 s.

15. Musayev A., Hajiyeva E. (2020). UNESCO ümumdünya mədəni irs siyahisina daxil edilmiş obyektlərdə turizm və onun iqtisadiyyata təsiri. AUDIT 2020, 4 (30), s. 45-55

16. Mustafayev E., Kərimov E. (2022). Azərbaycanda mədəni irs və mədəni turizm: resurslar, məhsullar, təcrübələr. Bakı, 2022

17. Prezident Fərmanı. (2021). Şuşa Şəhəri Dövlət Qoruğu İdarəsinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasi Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 22 iyun 2021-ci il. https://e-qanun.az/framework/47684

18. Prezident Sərəncamı. (2021). Şuşa şəhərinin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 7 may 2021-ci il - https://president.az/az/articles/view/51394

19. Prezident Sərəncamı. (2023). Şuşa şəhərinin 2024-cü il üçün "İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı" elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 21 noyabr 2023-cü il. https://president.az/az/articles/view/62277

20. TDT. (2021). Türk Dövlətləri Təşkilatı Türk Dünyası 2040 Vizyonu. https://turkicstates.org/u/d/news/5-ek--turk-dunyasi-2040-vizyonu.pdf

21. https://www.marketgrowthreports.com/market-reports/cultural-tourism-market-103347

22. https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/heritage-tourism-market-report

23.https://azertag.az/xeber/azerbaycan_prezidenti_ilham_aliyev_yerli_televiziya_kanallarina_musahibe_verib_yenilenib__video-3951119

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 11.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 16.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 04.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.3
UOT: 338.48
Aytəkin AXUNDOVA
Bakı Dövlət Universiteti, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
axundova48@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4610-1785

HADİSƏ TURİZMİNİN ƏSAS NÖVLƏRİ VƏ ONLARIN TƏSNİFATI

Xülasə: Məqalədə hadisə turizminin əsas növləri və onların təsnifat metodları araşdırılır ki, bu da müxtəlif hadisələrin sistemləşdirilməsinə, onların unikal xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinə və turizm sahəsinə təsirinin qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Aparıcı tədqiqatçıların təklif etdiyi yanaşmalar, o cümlədən tematik, miqyas və təşkilati kriteriyalar hadisə turizminin təhlili üçün nəzərdən keçirilir. Təsnifatın tədbirlərin effektiv planlaşdırılması, təşviqi və təşkili, həmçinin turizm infrastrukturunun inkişafı və regionların cəlbediciliyinin artırılması üçün əhəmiyyəti vurğulanır.

Xüsusi diqqət festivallara, kino və musiqi tədbirlərinə ayrılır, çünki onlar turist təcrübələrinin formalaşmasında və iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Əsas beynəlxalq festivalların, o cümlədən Edinburq Beynəlxalq Festivalı, Kuvana şəhərində Qış İşıq Festivalı, Glastonberi Musiqi Festivalını, və həmçinin böyük kino və musiqi festivallarının nümunələri təqdim edilir. Hadisələrin sistemləşdirilməsinin ərazilərin təşviq strategiyalarının hazırlanmasına, turistlərin cəlb edilməsinə və unikal mədəni təcrübələrin yaradılmasına necə töhfə verdiyi təhlil edilir.

Qeyd olunur ki, hadisə turizminin növlərinin təsnifatı tədbirlərin səmərəliliyinin artırılmasına, turizm infrastrukturunun inkişafına və unikal turist təcrübələrinin formalaşmasına töhfə verir.

Açar sözlər: hadisə turizmi, təsnifat, inkişaf, səmərəlilik, festivallar, beynəlxalq tədbirlər.

Aytakin AKHUNDOVA

MAIN TYPES OF EVENT TOURISM AND THEIR CLASSIFICATION

Abstract: The article examines the main types of event tourism and the methods of their classification, which allows for the systematization of diverse events, identification of their unique characteristics, and assessment of their impact on the tourism industry. Approaches proposed by leading researchers are analyzed, including thematic, scale-based, and organizational criteria used for event tourism analysis. The significance of classification is emphasized for effective planning, promotion, and organization of events, as well as for the development of tourism infrastructure and enhancement of regional attractiveness.

Special attention is given to festivals, film, and music events, which play an important role in shaping tourist experiences and stimulating economic activity. International examples of major festivals, including the Edinburgh International Festival, the Winter Illumination Festival in Kuwana, Glastonbury Music Festival,

as well as leading film and music festivals, are provided. The study analyzes how the systematization of events can support the development of territorial promotion strategies, attract tourists, and create unique cultural experiences.

It is highlighted that classifying types of event tourism contributes to increasing the efficiency of events, improving tourism infrastructure, and creating memorable tourist experiences.

Keywords: event tourism, classification, development, efficiency, festivals, international events

Айтакин АХУНДОВА

ОСНОВНЫЕ ТИПЫ СОБЫТИЙНОГО ТУРИЗМА И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

Абстракт: В статье исследуются основные типы событийного туризма и методы их классификации, что позволяет систематизировать разнообразные события, выявлять их уникальные характеристики и оценивать влияние на туристскую отрасль. Рассматриваются подходы ведущих исследователей, включая тематические, масштабные и организационные критерии, применяемые для анализа событийного туризма. Подчёркивается значение классификации для эффективного планирования, продвижения и организации мероприятий, а также для развития туристской инфраструктуры и повышения привлекательности регионов.

Особое внимание уделено фестивалям, кино- и музыкальным событиям, которые играют важную роль в формировании туристских впечатлений и стимулировании экономической активности. Приведены международные примеры крупных фестивалей, включая Эдинбургский международный Фестиваль, Зимний фестиваль света в Куване, музыкальный фестиваль в Гластонбери, а также крупнейшие кино- и музыкальные фестивали. Анализируются возможности систематизации событий для разработки стратегий продвижения территорий, привлечения туристов и формирования уникальных культурных впечатлений.

Отмечается, как систематизация типов событийного туризма способствует повышению эффективности мероприятий, развитию туристской инфраструктуры и формированию уникальных туристских впечатлений.

Ключевые слова: событийный туризм, классификация, развитие, эффективность, фестивали, международные события.

Giriş

Son onilliklərdə turizm dünya iqtisadiyyatının ən dinamik inkişaf edən sektorlarından birinə çevrilmişdir. Dünya Turizm Təşkilatının (UNWTO) proqnozlarına əsasən, 2024-cü ildə beynəlxalq səfərlər edən turistlərin sayı 1,4 milyard nəfər olmuşdur ki, bu da pandemiyadan əvvəlki səviyyənin faktiki olaraq 99% bərpa edildiyini göstərir. 2024-cü ildə dünya turizmindən əldə olunan gəlirlər 1,6 trilyon ABŞ dollarına çatmışdır ki, bu da 2023-cü illə müqayisədə təxminən 3%, 2019-cu illə müqayisədə isə 4% çoxdur [1].

Səyahətə və idrak fəaliyyətinə ictimai marağın artması fonunda turizmin müxtəlif formalarının populyarlığında davamlı artım müşahidə olunur. Bu formalardan biri regional iqtisadiyyatların inkişafında və turizm sənayesinin formalaşmasında mühüm rol oynayan hadisə turizmidir. Bu turizm növü əsas məqsədi idman yarışları, festivallar, sərgilər, elmi-işgüzar forumlar və mədəni tədbirlər də daxil olmaqla müxtəlif tədbirlərdə iştirakdan ibarət olan səyahətləri əhatə edir.

Ənənəvi istirahətdən, yəni görməli yerlərin ziyarəti və ya kurortlarda qalmaqdan fərqli olaraq, hadisə turistləri konkret bir hadisə ilə bağlı unikal təcrübə və parlaq təəssüratlar əldə etməyə çalışırlar. Bu turizm növü təkcə əyləncə və mədəni tədbirlərdə iştirak etmək deyil, həmçinin hadisənin ab-havasına daha dərindən nüfuz etməyə, yerli mədəniyyət və ənənələrlə yaxından tanış olmağa imkan yaradır.

Bu turizm növünün xüsusiyyəti onun məzmun baxımından tükənməz olması və hər il təsadüfi xarakter daşıyan tədbirlərin tədricən müntəzəm tədbirlər kateqoriyasına keçməsi ilə yeni hadisələrlə zənginləşməsindən ibarətdir [2, s. 4–8]. Hətta iqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində belə hadisə turizmi ərazilərin inkişafı üçün səmərəli şəkildə istifadə oluna bilər ki, bu da onu ərazilərin təşviqi və turistlərin cəlb edilməsi baxımından universal alətə çevirir.

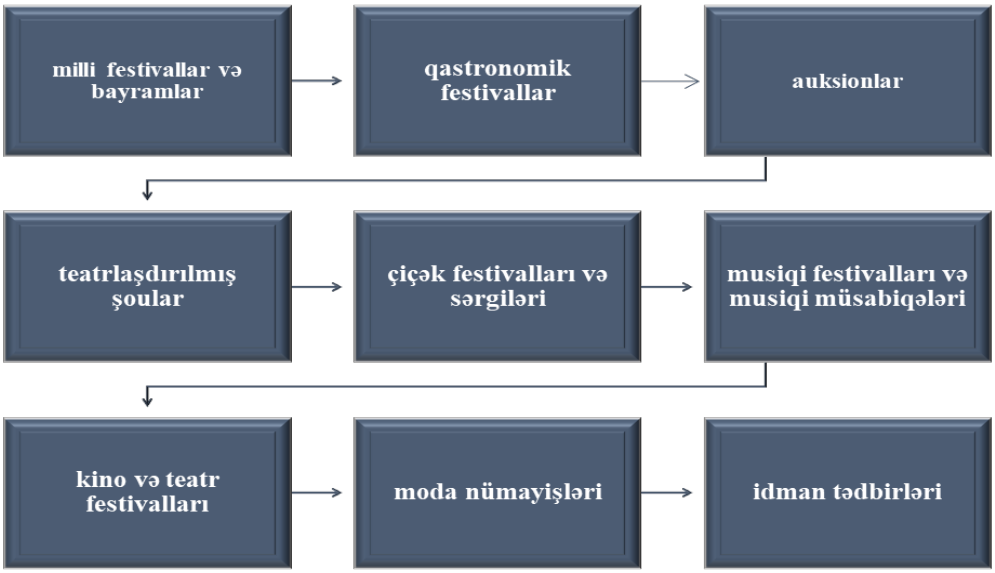
Hadisə turizminin təsnifatına dair əsas yanaşmalar

Hadisələrin spektrinin daim genişlənməsi şəraitində onların sistemləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hadisə turizminin təsnifatı mövcud tədbir formalarını yalnız nizama salmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda onların spesifik xüsusiyyətlərini, miqyasını və ərazilərin turizm inkişafına təsir istiqamətlərini müəyyən etməyə imkan verir. Təsnifata dair tədqiqat yanaşmalarının müxtəlifliyi analiz məqsədləri və seçim meyarlarındakı fərqlərlə izah olunur. Hər bir alim öz tədqiqat maraqları və praktiki vəzifələri əsasında müəyyən kateqoriyalar ayırır ki, bu da hadisə turizminin əsas növlərinin nəzərdən keçirilməsini sahənin dolğun şəkildə anlaşılması üçün zəruri edir.

Hadisə turizminin təsnifatına dair müxtəlif metodlar mövcuddur və onlar elmi yanaşmaların rəngarəngliyini əks etdirir. Belə ki, Mark Bonn hadisə turizminin hadisələrin xarakterinə və yerli mədəniyyətlə əlaqəsinə əsaslanan təsnifatını təklif edib; bu təsnifata qastronomik, musiqi, idman, mədəni və təbii hadisələr daxildir [3, s. 769]. T. Marris tədbirləri hadisələrin keçirilmə tezliyinə və ziyarətçilərin sayına görə təsnif edir [4, s. 5]. Kanadalı tədqiqatçı Donald Getz isə hadisə turizminin təsnifatını tədbirlərin miqyası və davametmə müddəti əsasında apararaq meqa-hadisələri, iri miqyaslı hadisələri, kiçik hadisələri və gündəlik hadisələri fərqləndirib. [5, s. 416].

A. V. Babkin «Xüsusi turizm növləri» adlı əsərində hadisə turizminin doqquz tematik növünü ayırıb, onlar Şəkil 1-də təqdim olunub [6, s. 63].

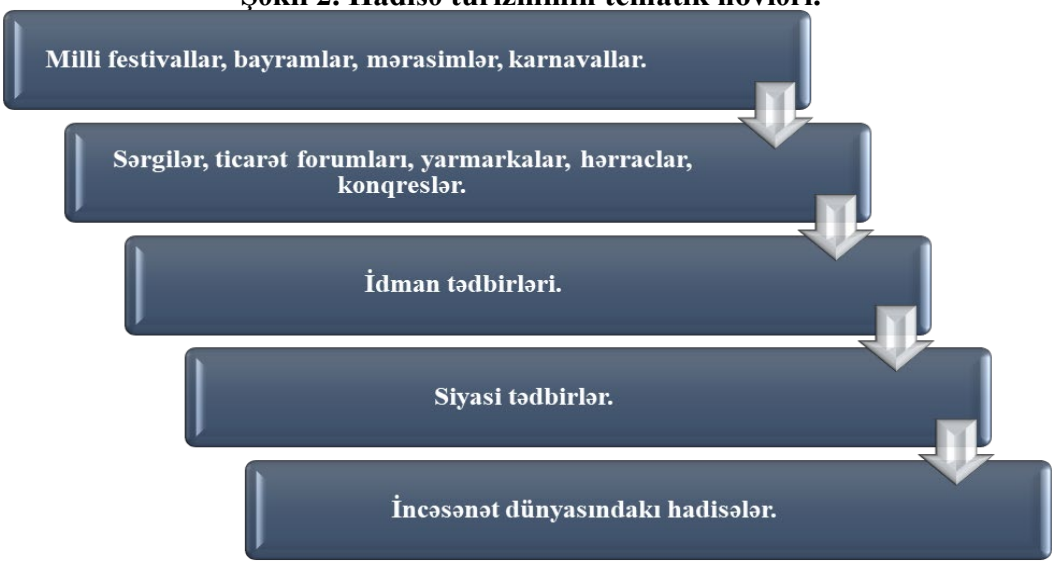
Şəkil 1. Hadisə turizminin əsas tematik növləri.

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılmış tədqiqat materialları əsasında tərtib edilib

Mirzəxanova Z. G. öz tədqiqatlarında Babkin A. V. kimi hadisə turizminin təsnifatını tematik növlər əsasında aparır və bu növləri aşağıdakı altkateqoriyalara ayırır (şəkil 2) [7, s. 76–79].

Şəkil 2. Hadisə turizminin tematik növləri.

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılmış tədqiqat materialları əsasında tərtib edilib.

Hadisə turizminin ən dolğun təsnifatlarından birini öz tədqiqatlarında Lakomov E. A. təqdim edib (cədvəl 1) [8, s. 67]:

Cədvəl 1. Hadisə turizminin növlərinin təsnifatı.

Hadisə turizminin növlərinin təsnifatı	Təsviri
1) Fəaliyyət miqyasına görə	beynəlxalq, milli, regional
2) Beynəlxalq statusa görə	daxili və beynəlxalq (gələn, gedən)
3) İştirakçıların sayına görə	qrup, fərdi, ailəvi
4) İştirakçıların yaşına görə	uşaq, yeniyetmə, gənc, yetkin, yaşlı (soyuq adlandırılan "üçüncü yaş"), qarışıq və s.
5) Təşkilatın xarakterinə görə	tənzimlənmiş – yüksək xidmət səviyyəsi və turist obyektlərinin müəyyən ardıcıllığı ilə xarakterizə olunur; tənzimlənməmiş – təşkil olunmuş və ya təşkil olunmamış ola bilər.
6) Səyahətin müddətinə görə	uzunmüddətli (3 gündən çox), qısa müddətli (3 gündən az).

Mənbə: Müəllif tərəfindən tədqiqat materialları əsasında hazırlanıb.

Hər bir təsnifat hadisələri daha yaxşı başa düşməyə və sistemləşdirməyə, həmçinin turizm tədbirlərinin planlaşdırılması və təşviqi strategiyalarını işləyib hazırlamağa, iqtisadi inkişafı stimullaşdırmağa və mədəni irsi qorumağa kömək edir. Bundan əlavə, hadisələrin sistemləşdirilməsi unikal və yadda qalan tədbirlərin yaradılmasına şərait yaradır, daha çox turisti cəlb edir və hadisə layihələrinin səmərəliliyini artırır.

Festivallar hadisə turizminin bir növü kimi

Hadisə turizminin bir növü olaraq festivalər müasir mədəniyyətin ayrılmaz və vacib tərkib hissəsinə çevrilib və effektiv mədəniyyətlərarası kommunikasiya üçün unikal imkanlar təqdim edir. Bu tədbirlər müxtəlif icmalar arasında dözümlülüyün, hörmətin və əməkdaşlığın inkişafına töhfə verir. Festival ərzində insanlar təcrübə, bilik və ənənələrini bölüşə bilər ki, bu da mədəni irsin qorunmasına və unikal mədəni xüsusiyyətlərin yayılmasına xidmət edir [9, s. 80].

Festivallar müəyyən tarixlərdə və konkret yerlərdə keçirilir, məsələn, ölkə, region, şəhər və ya teatr və ya konsert nümayişləri üçün xüsusi səhnə. Onların həmçinin öz unikal auditoriyası vardır ki, bu auditoriya festivalın bədii konsepsiyası və proqramı üçün əsas hədəf qrupunu təşkil edir.

Festivallar turistləri bayram əhval-ruhiyyəsi və müxtəlif mədəni ifadələrlə cəlb edir, regionun ənənələrinə, musiqisinə, rəqsinə, qastronomiyasına və incəsənətinə

dərin daxil olma imkanı yaradır. Bundan əlavə, festivalər çox vaxt unikal yerlərdə və görməli məkanlarda keçirilir ki, bu məkanlar özlüyündə hadisə mərkəzinə çevrilir. Bu xüsusiyyət festivalərin geniş ictimai diqqəti cəlb etməsinə və iştirakçılar üçün unikal təcrübələr yaratmasına şərait yaradır, hadisə turizminin inkişafında və regionun turistlər üçün cazibədarlığının artırılmasında mühüm rol oynayır.

İllüstrasiya məqsədilə böyük beynəlxalq tədbirlərdən nümunələr göstərmək olar. Məsələn, Edinburq Beynəlxalq Festivalı, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Avropada mədəni dirçəlişdə əsas rol oynamış və bədii və mədəni təşəbbüslərin mühüm mərkəzinə çevrilmişdir. İlk dəfə 22 avqust – 11 sentyabr 1947-ci il tarixlərində keçirilmiş bu festival insan ruhunu yüksəltmək və təkcə Şotlandiya və Britaniya deyil, bütün Avropanın mədəni həyatını zənginləşdirmək üçün platforma kimi nəzərdə tutulmuşdur. Bu gün Edinburq Beynəlxalq Festivalı illik performans sənətləri tədbiri olaraq dünyanın müxtəlif ölkələrindən yaradıcı kollektivləri üç həftə ərzində bir araya gətirir [10]. Bu gün festivalda dünyanın onlarla ölkəsindən yaradıcı kollektivlər və incəsənət xadimləri iştirak edir və Edinburqa gələnlərin sayı iki milyondan çoxdur.

Yaponiyanın Kuvana şəhərində keçirilən Qış işıq festivalı noyabrdan mart ayına qədər davam edir. Məşhur Nabana no Sato botanika bağı milyonlarla parlaq LED lampalarla bəzədilmiş, bağlarda və istixanalarda işıq şəlalələri yaratmışdır. Burada işıq instalyasiyaları və tablolar yaranır ki, bu da bir çox incəsənətsevərlərin diqqətini cəlb edir. Bütün işıqlar günəş panelləri ilə işləyir, gündüz enerji yığır və axşam parıltı yaradır [11].

Və ya İngiltərənin əsas musiqi hadisəsi hesab olunan Glastonberi Musiqi Festivalını götürək, bu festival həm də dünyada musiqi və ifa sənətinin ən böyük festivallarından biri sayılır. İlk festival 1970-ci ildə keçirilmişdir – o vaxt kiçik bir tədbir olaraq təxminən 1,5 min tamaşaçını bir araya gətirmiş, hər bir iştirakçı 1 funt sterlinq ödəyərək bilet əldə etmişdir. Biletin qiymətinə Ivisə aid Worthy fermasından pulsuz süd daxil idi. Lakin qısa müddət sonra festival populyarlıq qazandı və bu gün hər il təxminən 175 min tamaşaçı 500 futbol meydançasının sahəsinə bərabər ərazidə toplaşır (cədvəl 2) [12].

Cədvəl 2. Glastonbury Festivalının yaranma mərhələsində və müasir dövrdə müqayisəli xüsusiyyətləri

Xüsusiyyətlər	Yaranma mərhələsi	Müasir dövr
İlk festivalin keçirildiyi il	1970-ci il	2024-cü il
Tamaşaçı sayı	təxminən 1 500 nəfər	175 000 nəfərə qədər
Giriş biletin qiyməti	1 funt sterlinq	çox yüksək
Ziyarətçilər üçün əlavə şərtlər	pulsuz süd	_____
Keçirilmə ərazinin sahəsi	Uortinin ferması	500 futbol meydançasına bərabərdir
Tədbirin statusu	yerli mədəniyyət hadisəsi	dünyanın ən böyük musiqi festivalıdır

Mənbə: Müəllif tərəfindən tədqiqat materialları əsasında hazırlanıb.

Müasir hadisə turizminin inkişaf mərhələsi beynəlxalq kino festivallarının aktiv artımı və müxtəlifliyi ilə xarakterizə olunur. Beynəlxalq Kino Prodüserləri Assosiasiyaları Federasiyası (FIAPF) 51 kino festivalını akkreditə etmişdir. Onların arasında ən nüfuzlu və populyar beş festival xüsusilə seçilir: Venesiya, Kann, Karlovy Vary Kino Festivalı, Lokarno və Berlində Kino Festivalı [13].

Kino festivallarından başqa, musiqi festivalları da dünya üzrə turistləri cəlb edən mühüm tədbirlərdir. Ən böyük və ən tanınmış musiqi festivalları həqiqi mədəni fenomenlərə çevrilmiş, minlərlə iştirakçını bir araya gətirmiş və hadisə turizminin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Onların arasında xüsusilə aşağıdakı tədbirlər seçilir: Eurovision Mahnı Müsabiqəsi (Eurovision Song Contest), Stokholm Caz Festivalı (Stockholm Jazz Festival), Tomorrowland (Belçika), Electric Daisy Carnival (EDC) – ABŞ, Verona Opera Festivalı (İtaliya), Üzeyir Hacıbəyova həsr olunmuş Beynəlxalq Musiqi Festivalı (Bakı, Azərbaycan), "Xarı bülbül" Musiqi Festivalı (Şuşa, Azərbaycan) və digər festivallar.

Nəticə

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlara əsaslanaraq demək olar ki, hadisə turizmi geniş tədbirlər spektrini əhatə edir, turistlərə mədəni həyatın aktiv iştirakçısı olmaq və zəngin, müxtəlif təcrübə qazanmaq imkanı təqdim edir. Maraqlardan və üstünlüklərdən asılı olmayaraq, bu turizm forması səyahətçilər üçün yeni üfüqlər açır, unikal mədəni tədbirlərlə və ənənələrlə tanış olmağa imkan verir. Hadisə turizminin öyrənilməsi və sistemləşdirilməsi turizm resurslarının daha səmərəli idarə olunması, unikal tədbirlərin formalaşdırılması və geniş auditoriyanın cəlb olunması üçün əsas yaradır. Hadisə turizmi yalnız turist təcrübəsini genişləndirmir, həm də regionların sosial-mədəni və iqtisadi inkişafında mühüm vasitə kimi çıxış edir ki, bu da onun müasir turizm sektorunda strateji əhəmiyyətini vurğulayır.

Ədəbiyyat

1. BMT 2024-cü ildə dünya turizminin bərpasını elan edib. Elektron resurs: https://tass.ru/obschestvo/22926609 (müraciət tarixi: 14.01.2026).

2. Adashova T. A. Tədbir turlarının təşkili xüsusiyyətləri // Cəmiyyətin mental sahəsinin coğrafiyası: vəziyyət, problemlər və inkişaf perspektivləri. – 2013. – № 1. – S. 4–8.

3. Mark A. Bonn. Tətbiqi qonaqpərvərlik və turizm tədqiqatları üçün üç iqtisadi təsir modelinin müqayisəsi // Turizm iqtisadiyyatı. 2008. - № 14 (4). - S. 769-789.

4. Marris T. Meqa-tədbirlərin və attraksionların regional və milli turizmin inkişafına rolu və təsiri // AIEST-in 37-ci Konqresinin qətnamələri. Kalqari: Revue de Tourisme, 1987. - S. 3-12.

5. Getz, D. Tədbir turizmi: Tərif, təkamül və tədqiqat // Turizmin idarə edilməsi. – 2008. – № 29. – S. 403–428.

6. Babkin, A. V. Xüsusi turizm növləri: dərslik / A. V. Babkin. - Moskva: Sovetski Sport, 2008. - 208 s.

7. Mirzexanova, Z. G. Hadisə turizmi: məzmun və dünya təcrübəsi //

Xabarovsk Dövlət İqtisadiyyat və Hüquq Akademiyasının Xəbərləri. – 2016. – № 6. – S. 76–79.

8. Lakomov, E. A. Hadisə turizmi növlərinin təsnifatı // Universitetin Xəbərləri. – M.: GUU, 2013. – № 2. – S. 64–69.

9. Axundova A. Festivallar hadisə turizminin katalizatorları kimi: nəzəri təhlil // Economisti, № 4, 2023, Cild XIX, S. 80–89. Gürcüstan

10. Stewart H., Ali-Knight J., Kerr G., Holmes K. 2022. Edinburq Festivalları daxilində Covid və İnnovasiya: Covid-19-dan sonrakı bərpa, innovasiya və texnologiya. Edinburq Neypier Universiteti, 36. Elektron resurs: https://napier-repository.worktribe.com/output/2874895/covid-innovation-within-edinburghs-festivals-post-covid-19-recovery-innovation-technology (müraciət tarixi: 14.01.2026).

11. Yaponiyada Nabana no Sato Qış İşıq Festivalı 2022. Elektron resurs: https://www.travelbeginsat40.com/event/nabana-no-sato-winter-light-festival-japan/ (müraciət tarixi: 14.01.2026).

12. Brend gücü: həyatında bir dəfə də olsa ziyarət edilməli beş Bahar-Yay Britaniya tədbiri. Elektron resurs: https://www.akcent.uk/articles/sila-brenda-pyat-britanskih-meropriyatiy-kotorye-neobhodimo-posetit-hotya-by-raz-v-zhizni (müraciət tarixi: 14.01.2026).

13. Valck M. D., Damiens A. 2020. Film festivalları və COVID-19-un ilk dalğası: Çətinliklər, imkanlar və festivalların böhranlarla əlaqələrinə dair düşüncələr. NECSUS_European Media Araşdırmaları Jurnalı, 9(2), 299-302. Elektron resurs: https://mediarep.org/bitstream/handle/doc/16129/NECSUS_2020_9_2_299-302_de-Valck_Damiens_Film_festivals_and_Covid-19.pdf?sequence=1 (müraciət tarixi: 14.01.2026).

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 12.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 17.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 05.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.4
UOT:069
Aygün HƏSƏNLİ
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, doktorant
Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyi, elmi işçi
aygunhasanli85@gmail.com
https://orcid.org/0009-0003-1344-2983

MİLLİ MÜSTƏQİLLİKDƏN SONRA İNCƏSƏNƏT MUZEYLƏRİNİN FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ İDARƏETMƏ MODELLƏRİ

Xülasə: Sovet dövründə ideoloji və mərkəzləşdirilmiş sistemə tabe olan muzeylər müstəqillikdən sonra milli mədəni irsin təbliğin və identiklik quruculuğunda əsas aktorlara çevrilmişdir. Milli mədəni siyasət və ictimai gözləntilər fonunda muzeylərin yalnız qoruyucu-institusional funksiyadan çıxaraq təhsil, kommunikasiya və mədəni diplomatiya mərkəzlərinə çevrilməsi prosesi həyata keçirilmişdir.

Məqalədə milli müstəqillikdən sonra incəsənət profilli muzeylərin fəaliyyət istiqamətləri və idarəetmə modellərində baş verən transformasiya prosesləri araşdırılır. Milli identikliyin qorunması ilə beynəlxalq mədəni inteqrasiyanın uzlaşdırılması kontekstində incəsənət muzeylərinin rolu elmi əsaslarla ortaya qoyulur.

Məqalənin məqsədi müstəqillik dövründən sonra Azərbaycan incəsənət muzeylərinin inkişaf istiqamətlərini, modernləşmə prosesini və qarşılaşdığı problemləri təhlil etməkdir.

Açar sözlər: *muzey, incəsənət, müstəqillik, identiklik, inkişaf.*

Aygun HASANLI

ACTIVITY DIRECTIONS AND MANAGEMENT MODELS OF ART MUSEUMS AFTER NATIONAL INDEPENDENCE

Abstract: During the Soviet period, museums that were subordinated to an ideological and centralized system became, after independence, key actors in the promotion of national cultural heritage and the construction of identity. Against the background of national cultural policy and public expectations, museums underwent a transformation process, moving beyond their purely protective and institutional functions to become centers of education, communication, and cultural diplomacy.

This article examines the transformation processes that have taken place in the activity directions and management models of art museums in the post-independence period. Within the context of reconciling the preservation of national identity with international cultural integration, the role of art museums is presented on a scholarly basis.

The aim of the article is to analyze the development directions, modernization processes, and challenges faced by Azerbaijani art museums in the post-independence period.

Keywords: *museum, art, independence, identity, development.*

Айгюн ГАСАНЛЫ

НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫМИ МУЗЕЯМИ ПОСЛЕ ОБРЕТЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Абстракт: В советский период музеи, подчинённые идеологической и централизованной системе, после обретения независимости превратились в ключевых акторов в продвижении национального культурного наследия и формировании идентичности. На фоне национальной культурной политики и общественных ожиданий был реализован процесс трансформации музеев, в рамках которого они вышли за пределы исключительно охранно-институциональных функций и стали центрами образования, коммуникации и культурной дипломатии.

В статье исследуются трансформационные процессы, произошедшие в направлениях деятельности и моделях управления художественными музеями в период после национальной независимости. В контексте согласования сохранения национальной идентичности с международной культурной интеграцией на научной основе раскрывается роль художественных музеев.

Цель статьи — проанализировать направления развития, процессы модернизации и проблемы, с которыми сталкиваются художественные музеи Азербайджана в постнезависимый период.

Ключевые слова: *музей, искусство, независимость, идентичность, развитие.*

Giriş

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı qəbul edildi. Həmin ilin dekabrında Sovet imperiyasının süquta uğramasından sonra Müstəqil Azərbaycan Respublikası dünyada öz laiqli yerini tutmağa başladı, azadlıq şəraitində milli şüurun və milli özünüdərk ideyalarının inkişafı üçün geniş imkanlar əldə etdi. Milli ideya və milli özünüdərketmə xalqla hakimiyyəti birləşdirən əsas amil kimi Azərbaycan Respublikasına müstəqillik şəraitində öz tarixi ənənələrini tanıtmaq imkanı yaratdı.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi ölkənin bütün sahələrində olduğu kimi, mədəniyyət və incəsənət istiqamətlərində də yeni bir mərhələnin əsasını qoydu. Sovet dövrünün ideoloji çərçivəsindən çıxaraq milli – mədəni irsin bərpası, qorunması və təbliği məsələləri dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrildi. Mədəniyyət sahəsində həyata keçiriləcək əsas vəzifələr kimi:

- Dövlət idarəçiliyində innovativ və çevik metodlara əsaslanan yeni strukturların formalaşdırılması;
- Milli – ideoloji istiqamətlərin yenidən müəyyənləşdirilməsi;
- Mədəniyyət sərvətlərinin qorunması, zənginləşdirilməsi və mənəvi dəyərlərin yaşadılması;
- Azərbaycanın mədəni irsinin qorunması və ondan daha səmərəli istifadə olunması üçün beynəlxalq əməkdaşlığa geniş şərait yaradılması;

- Mədəniyyətin inkişafına dair milli proqramların hazırlanması və beynəlxalq layihələrdə fəal iştirakın təmin edilməsi;
- Tarix və mədəniyyət abidələrinin qeydiyyata alınması, mühafizəsi və bərpası üçün xüsusi tədbirlərin görülməsi;
- Mədəniyyət müəssisələrinin dayanıqlı fəaliyyəti, onların maliyyələşməsi və maddi – texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və s. məsələlər qarşıya qoyulmuşdur.

Xüsusilə incəsənət profilli muzeylərin fəaliyyəti bu dövrdə həm təşkilati, həm də məzmun baxımından yenilənmə mərhələsinə daxil oldu.

Müstəqilliyin ilk illərindəki çətinliklər və dirçəliş cəhdləri: Azərbaycan üçün 1990-cı illərin əvvəlləri ağır sosial – iqtisadi böhran dövrü kimi xarakterizə olunur. Mədəniyyət müəssisələrinin, o cümlədən muzeylərin fəaliyyəti üçün maliyyə resurslarının kəskin azalması, bir çox muzeylərdə ekspozisiyaların yenilənməsinin dayandırılması, binaların texniki vəziyyətinin pisləşməsi, muzey fondlarının qorunması üçün lazım olan şəraitin məhdudluğu muzey sahəsinin inkişafına maneə olan ən vacib problemlər idi. Baş verən sosial – iqtisadi böhran, Qarabağ müharibəsinin ağır nəticələri, həmçinin mədəni irsin bir hissəsinin işğal olunmuş ərazilərdə məhv edilməsi incəsənət muzeylərinin inkişaf dinamikasına ciddi təsir göstərmişdir. Bəzi muzeylər fəaliyyətini müvəqqəti dayandırmış, bəzilərində isə eksponatların bir hissəsi itirilmiş və ya zərər görmüşdür.

Lakin bu dövrdə mədəni irsin qorunması istiqamətində dövlətin və mədəniyyət sahəsində çalışan mütəxəssislərin fədakarlığı, edilən fərdi təşəbbüslər muzey işinin tam dayanmasına imkan vermədi. Bu mərhələ, faktiki olaraq, Azərbaycan muzey sisteminin yeni şəraitə uyğunlaşma dövrü oldu.

1991-ci ildə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etməsi ölkənin bütün mədəni – siyasi həyatında olduğu kimi, muzey işinin təşkilində də yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Bu dövr muzeylərin təkcə sayının artması ilə deyil, həm də onların fəaliyyət prinsiplərinin, elmi – metodiki istiqamətlərinin və idarəetmə mexanizmlərinin yenilənməsi ilə xarakterizə olunur.

Müstəqilliyin ilk illərində sovet ideoloji məhdudiyyətlərinin aradan qalxması nəticəsində muzeylər milli – mənəvi dəyərlərin qorunması, öyrənilməsi və təbliği funksiyasını daha da geniş miqyasda yerinə yetirməyə başlamışdır. Əvvəllər sinfi və sosialist məzmunlu ekspozisiyalar tədricən öz yerini milli tarix, mədəniyyət və incəsənətin müxtəlif sahələrini əks etdirən ekspozisiyalara vermişdir.

Bu zaman kəsiyində baş verən dəyişikliklər mədəni siyasətin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Muzeylərin fəaliyyəti artıq dövlətin ümummilli mədəni strategiyası çərçivəsində idarə olunmağa başlanmış, onların sosial, elmi və tərbiyəvi rolu genişlənmişdir, Bu məqsədlə muzey şəbəkəsinin yenidən təşkili, ekspozisiyaların müasir prinsiplər əsasında qurulması, fondların qorunması və bərpası, habelə ictimaiyyətlə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Sovet dövrünün siyasi xadimlərinə həsr olunmuş muzeylər bağlanaraq, əvəzinə respublikada demokratik hərəkat tarixinə, müstəqillik uğrunda mübarizəyə həsr olunan yeni muzeylər yaranmışdır. Məsələn, Ateizm Muzeyi Din Tarixi Muzeyi ilə əvəzlənmiş, Mərkəzi Lenin Muzeyinin Bakı filialına Dövlət Xalça və Xalq Tətbiqi Sənəti Muzeyi köçürülmüşdür.

Azərbaycan Respublikası 1990-cı illərdə UNESCO, İCOM və digər beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi mühüm konvensiya və nizamnamələri ratifikasiya etmişdir. Bunlara 1954-cü il Haaqa Konvensiyası və onun protokolları, 1972-ci il Paris Konvensiyası ("Ümumdünya mədəni və təbii irsin mühafizəsi haqqında"), eləcə də 1995-ci ildə qəbul olunmuş "Oğurlanmış və ya qeyri - qanuni çıxarılmış mədəni irs" Konvensiyası (YUNİDRUA) daxildir. Bu sənədlər Azərbaycanın muzey fondlarında saxlanılan nadir incəsənət nümunələrinin qorunması, oğurlanmış mədəni sərvətlərin qaytarılması və qanunsuz dövriyyəsinin qarşısının alınması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

1992-ci ildə Beynəlxalq Muzeylər Şurasının (İCOM) Azərbaycan Milli Komitəsi təsis edilmiş və beynəlxalq muzey standartlarının ölkədə yayılmasında mühüm rol oynamışdır. Muzeylərin problemləri və tələbatlarının həllinə istiqamətlənmiş bu qurumun əsas yerinə yetirəcək vəzifələri bunlardan ibarətdir:

- Muzeylərin ictimai rolunun artırılması və biliklərin yayılması;
- Peşəkar əməkdaşlıq və mübadilə;
- Muzey heyətinin təlimi;
- Peşəkar standartların yayılması;
- Peşəkar etikanın işlənməsi və dəstəklənməsi;
- Mədəni irsin saxlanılması və mədəni mülkiyyətin qanunsuz satışı ilə mübarizə [3].

Eyni zamanda, Beynəlxalq Muzeylər Şurası (İCOM) tərəfindən qəbul edilmiş "Muzey işinin Peşə Etikası Kodeksi"nin prinsipləri də ölkə muzeylərində tətbiq olunmağa başlanmış, muzey fəaliyyətində etik və elmi məsuliyyət anlayışının güclənməsinə gətirib çıxarmışdır.

Görülən işlər, qəbul edilən qərarlar nəticəsində Azərbaycanda muzeylərin idarəetmə sistemi, fondların mühafizəsi, elmi – tədqiqat fəaliyyəti və ekspozisiyaların təşkilində müasir tələblərə uyğun mexanizmlər formalaşmışdır. Bununla da müstəqillikdən sonrakı dövrdə incəsənət profilli muzeylərin hüquqi, təşkilati və elmi əsaslarının möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm mərhələ başlanmışdır.

Beləliklə, 1991-ci ildən sonrakı dövr Azərbaycan muzeyşünaslığında keyfiyyətcə yeni mərhələnin başlanğıcı kimi dəyərləndirilir. Bu mərhələdə muzeylər yalnız mədəni irsin qoruyucusu deyil, həm də maarifləndirici, tərbiyəvi və ictimai dialoqu formalaşdıran mühüm mədəni institutlar kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

1993-cü ildən sonra Azərbaycanda muzey işinin təşkili və idarə olunması sahəsində sistemli islahatlar həyata keçirilməyə başlanmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə muzeylər dövlətin mədəni siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmiş, bu sahədə məqsədyönlü və planlı fəaliyyət strategiyası formalaşmışdır [6]. Məhz həmin dövrdə muzeyşünaslığın elmi – metodiki bazasının möhkəmləndirilməsi, muzeylərin maddi – texniki təminatının yaxşılaşdırılması və yeni muzeylərin yaradılması istiqamətində mühüm qərarlar qəbul edilmişdir. Bu siyasət nəticəsində muzeylər milli kimliyin və dövlətçilik ideyalarının qorunması, tarixi yaddaşın formalaşdırılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi missiyasını daha səmərəli şəkildə yerinə yetirməyə başlamışdır.

1993-cü ildə Bakı şəhərində Hüseyn Cavidin ev – muzeyinin yaradılması haqqında qərar qəbul olunmuş, həmin ilin dekabrında Nazirlər Kabinetində muzey işçilərinin Respublika müşavirəsi keçirilmişdir. Bu müşavirədə muzey işinin aktual problemləri müzakirə edilmiş və onların həlli ilə bağlı təkliflər hazırlanmışdır. 1993-cü ildə "Muzey Mərkəzi"nin açılışı isə bu sahədə həyata keçirilən institusional islahatların real nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

1994-cü ildə hökumət "Respublikada muzey işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" qərar qəbul etmiş, elə həmin il maestro Niyazinin xatirəsinə həsr olunan mənzil – muzeyin açılışı Ulu Öndərin iştirakı ilə reallaşmışdır.

1995-ci ildə Prezident Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən müşavirədə muzey işinin təşkilati və konseptual inkişafı xüsusi müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Bu iclasda mədəniyyət müəssisələrinin, yaradıcılıq təşkilatlarının və elmi qurumların rəhbərləri iştirak etmiş, Hüseyn Cavidin ev – muzeyinin yaradılması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Sonrakı illərdə bu istiqamətdə Səttar Bəhlulzadə, Leopold və Mstislav Rostropoviçlər, Cəlil Məmmədquluzadə, eləcə də bir çox görkəmli şəxsiyyətlərin ev – muzeyləri yaradılmışdır. 1998-ci ildə isə Naxçıvan şəhərində Azərbaycan Xalçası Muzeyi və Cəlil Məmmədquluzadənin ev – muzeyi fəaliyyətə başlamışdır.

Respublika Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən muzey işinin tənzimlənməsi və metodiki proseslərin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində müxtəlif təlimatlar və normativ sənədlər hazırlanmışdır. Bu sənədlər muzey fondlarının uçotu, qorunması və ekspozisiya fəaliyyətinin elmi əsaslarla təşkili üçün mühüm əhəmiyyət daşıyırdı.

Bu dövr muzey işinin sürətli inkişafı ilə yanaşı, onun milli dövlətçilik ideologiyası kontekstində yenidən formalaşması ilə də səciyyələnir. Əgər 1993-cü ildə ölkə üzrə muzeylərin sayı 115 idisə, 1994-cü ildə bu göstərici 135-ə, 1995-ci ildə isə 145-ə yüksəlmişdir. 2007-ci ilə qədər muzeylərin sayı 192-yə çatmışdır. Bu artım tarix, memorial və incəsənət profilli muzeylərdə daha qabarıq şəkildə müşahidə olunmuşdur.

Ulu Öndərin müəyyənləşdirdiyi strateji inkişaf xətti Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmiş, mədəni irsin qorunması və muzey şəbəkəsinin genişləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bu siyasət nəticəsində həm Bakıda, həm də bölgələrdə müxtəlif profilli muzeylərin ekspozisiyaları yenilənmiş, fond işinin təşkili, eksponatların mühafizəsi və elmi tədqiqat istiqamətləri yeni səviyyəyə yüksəlmişdir. Muzeylərin ekspozisiya keyfiyyəti artmış, onların maarifləndirici və tərbiyəvi funksiyaları daha geniş miqyasda reallaşdırılmışdır.

Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanın bir çox muzeyləri, xüsusilə də incəsənət profilli və tarixi – mədəni irs nümunələrini qoruyan muzeylər ciddi itkilərlə üzləşmişdir. İşğal nəticəsində bir çox bölgələrdə yerləşən muzeylərin zəngin eksponat fondları talan edilmiş, nadir incəsənət əsərləri, bədii əşyalar və sənət nümunələri Ermənistana aparılmışdır. Məsələn, Şuşa şəhərinin Tarix Muzeyinin 5 mindən artıq eksponatı məhv edilmiş, Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyinin Şuşa filialının 1000-dən çox, Üzeyir Hacıbəyovun Xatirə Muzeyinin 300-dən çox, Bülbülün Xatirə Muzeyinin isə 400-ə yaxın eksponatı düşmən tərəfindən dağıdılmışdır [4, s.76].

Eyni zamanda, Laçın, Qubadlı və Kəlbəcər rayonlarındakı muzeylər və qalereyalar da ciddi zərər görmüş, Azərbaycanın tanınmış rəssam və heykəltəraşlarının nadir əsərləri itirilmişdir. Ermənilər tərəfindən talan edilmiş bu mədəni sərvətlər – qiymətli zinət əşyaları, qədim xalçalar, rəsm əsərləri, heykəltəraşlıq nümunələri və digər sənət materialları – sonradan xarici ölkələrdə auksionlara çıxarılmış və ya müxtəlif muzeylərdə, şəxsi kolleksiyalarda nümayiş etdirilmişdir.

Muzey sahəsinin hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində 1998-ci ildə "Mədəniyyət haqqında" Qanunun qəbul edilməsi mühüm mərhələ olmuşdur. 1998-ci il 16 aprel tarixli Prezident Fərmanı ilə "Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında" sənəd qəbul edilmiş, eyni zamanda 2000-ci il 24 mart tarixində qəbul edilmiş "Muzeylər haqqında" qanunun tətbiqi ilə muzeylərin fəaliyyətinin sistemləşdirilməsi və dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi təmin olunmuşdur. Bu qanunla respublika muzeylərinin təşkilati – hüquqi, iqtisadi əsasları və digər məsələlərlə bağlı münasibətlər tənzimlənir.

2000-ci ildə "Muzeylər haqqında" qanunun qəbul edilməsi və 2006-cı ildə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə "Muzey işi" sektorunun yaradılması bu sahənin inkişafına mühüm təkan vermişdir. 2007-ci il 6 mart tarixində imzalanan "Azərbaycanda muzey işinin yaxşılaşdırılması haqqında" sərəncam muzeylərin inkişafının dövlət qayğısı və dəstəyi ilə təmin olunduğunun göstəricisidir. Sərəncamda deyilir: "Azərbaycanda muzey işinin yaxşılaşdırılmasının ölkəmizin mənəvi həyatının inkişafı baxımından əhəmiyyətini və perspektivlərini nəzərə alaraq, elmi və mədəni sərvətlərdən hərtərəfli istifadə imkanlarını genişləndirmək üçün Azərbaycanın regionlarında fəaliyyət göstərən muzeylərin müasir standartlara uyğun təmirinə, yeni avadanlıq və zəruri eksponatlarla təchizatına dair xüsusi tədbirlər planı hazırlansın" [2]. Dövlət başçısının bu göstərişinə əsasən Mədəniyyət Nazirliyi, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti və digər aidiyyəti qurumlar muzeylərin fəaliyyətinin müasir prinsiplər əsasında müvafiq olaraq yenidən qurulması, bütün ekspozisiyaların azərbaycançılıq məfkurəsinə uyğunlaşdırılması yolunda mühüm işlərə başladılar.

Son illərdə dirçəliş dövrü yaşayan ölkəmizdə milli-mədəni sərvətlərin mühafizəsi və gələcək nəsillərə çatdırılması işinə önəmli dərəcədə diqqət göstərilməsi, respublikanın artan iqtisadi potensialı əsasında yüksək inkişaf tempinə uyğun olaraq mədəniyyət sahəsində davamlı işlər aparılması, bir sıra mədəniyyət ocaqlarının, yeni muzeylərin yaradılması, yüksək səviyyədə təmir və rekonstruksiya olunması, Avropa səviyyəli muzeylərin tikilməsi üçün yeni fərmanların verilməsi bu istiqamətdə görülən işlərə nümunədir [5]. Sərəncama əsasən, Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənət Dövlət Muzeyinin müasir tələblərə, beynəlxalq standartlara cavab verməsi üçün yeni binada fəaliyyət göstərməsi məqsədəuyğun hesab edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 3 aprel 2014-cü il tarixli qərarı ilə muzey Azərbaycan Xalça Muzeyi adlandırıldı. 15 iyul 2019-cu il tarixli qərara görə milli muzey statusu alaraq, Azərbaycan Milli Xalça Muzeyi adını aldı [1].

Prezidentin sərəcamına əsasən, əsaslı şəkildə təmir olunaraq, beynəlxalq standartlara cavab verən Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi, avanqard dizaynda inşa olunan və 2010-cu il martın 20-də açılan Müasir İncəsənət Muzeyi müasir

Avropa standartlarına cavab verə bilən avadanlıqlarla, istilik, işıqlandırma və mühafizə sistemləri ilə təchiz olunub.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış və 2008 – 2011-ci illəri əhatə edən "Muzey işinə dair Dövlət Proqramı" ilə muzeylərin fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Sonrakı illərdə aparılan islahatlar nəticəsində Azərbaycanda muzey şəbəkəsinin dinamik inkişafı təmin edilmişdir. Müasir dövrdə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən muzeylərin sayı və muzey ziyarətçilərinin miqdarı artmaqda davam edir. Bu, bir tərəfdən muzeylərin cəmiyyət həyatında oynadığı sosial – mədəni rolun artmasından, digər tərəfdən isə dövlətin mədəni irsin qorunmasına verdiyi yüksək diqqətdən xəbər verir.

Nəticə

Müasir mərhələdə incəsənət profilli muzeylərin qarşısında duran əsas vəzifə milli irsi qorumaqla yanaşı, onun dünyaya inteqrasiya olunmasını təmin etmək, Azərbaycanın zəngin mədəni ənənələrini beynəlxalq miqyasda tanıtmaqdır. Bu istiqamətdə muzeyşünaslıq elminin təkmilləşdirilməsi, müasir menecment və kommunikasiya prinsiplərinin tətbiqi, həmçinin dövlət – cəmiyyət əməkdaşlığının gücləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, Azərbaycanın milli müstəqilliyinin bərpasından sonra incəsənət profilli muzeylər milli kimliyin, estetik dəyərlərin və tarixi yaddaşın qorunmasında mühüm rol oynamağa davam edir. Onların fəaliyyəti ölkənin mədəni diplomatiyasının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş və müasir dövrdə Azərbaycan incəsənətinin beynəlxalq səviyyədə təbliği üçün vacib platforma olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 iyul 2019-cu il tarixli qərarı. [Elektron resurs]. URL: https://nk.gov.az/az/document/3864
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycanda muzey işinin yaxşılaşdırılması haqqında" Sərəncamı // 6 mart 2007-ci ildə qəbul edilmişdir. [Elektron resurs]. URL: http://www.e-qanun.az/framework/13004
3. Əliyeva N.Ə. Muzey işinin təşkilində müasir innovasiyalar: /kulturologiya üzrə fəlsəfə dok. dis./ Bakı, 2011. 135 s.
4. Əmirxanov, S.A. Muzeyşünaslıq. Tədris-metodik vəsaiti. / S.A. Əmirxanov. – Bakı: Bakı Biznes Universiteti, -2012. -112 s.
5. Əsədova, M.R. Muzeyin müasir interpretasiyası. Dərslik. /M.R. Əsədova. – Bakı: Mütərcim, 2020. -224 s.
6. Orucov Əliyar "Azərbaycan xalqı milli özünüdərk yollarında: XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri" (tarixi – fəlsəfi aspekt). Bakı. 2012. S.207-209

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 14.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 18.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 06.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.5
UOT: 338.3.01
Aysel EMİNOVA
Sumqayıt Dövlət Universiteti, doktorant
aysel.eminova@sdu.edu.az
https://orcid.org/0000-0003-3787-4409

MÜASİR BİZNES MÜHİTİNDƏ MÜƏSSİSƏ DAYANIQLILIĞI: MAKROİQTİSADİ, MÜƏSSİSƏDAXİLİ VƏ EKOLOJİ AMİLLƏRİN ANALİZİ

Xülasə: Müasir biznes mühitində müəssisələrin dayanıqlılığının təmin edilməsi iqtisadi, sosial, təşkilati və ekoloji amillərin kompleks təsirinin dərin təhlilini tələb edir. Makroiqtisadi mühitə aid olan xarici faktorlar müəssisə tərəfindən birbaşa idarə olunmadığından, onların düzgün qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması strateji qərarların qəbulunda xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə regional siyasət, iqtisadi sabitlik, vergi və investisiya mühiti, resursların əlçatanlığı, nəqliyyat infrastrukturunun səviyyəsi kimi mezosəviyyəli amillərin müəssisələrin fəaliyyət effektivliyinə birbaşa təsiri təhlil edilir. Bu amillərinin hər birinin müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasında və uzunmüddətli inkişaf strategiyasının müəyyən edilməsindəki rolu araşdırılır.

Daxili amillər müəssisənin öz daxilində idarə edilməsi mümkün olan resursları və prosesləri əhatə edir. Maliyyə dayanıqlılığı aktiv və passivlərin strukturu, borc yükü, likvidlik və rentabellik göstəriciləri vasitəsilə formalaşır. Məqalədə istehsal amillərinin müəssisənin həcmi, texnoloji səviyyəsi, ehtiyatların idarə olunması, xammal təminatı və əsas fondlardan istifadə dərəcəsi ilə müəyyən olunmasından bəhs edilir. Göstərilir ki, təşkilati faktorlar idarəetmə strukturu, işçi heyətinin ixtisası, əmək məhsuldarlığı və daxili idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliliyi ilə xarakterizə edilir.

Eyni zamanda mədəniyyət və cəmiyyət tərəfindən formalaşan ekoloji dəyərlər də müəssisələrin dayanıqlılıq yanaşmasına ciddi təsir göstərir. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, ekoloji şüurun yüksək olduğu ölkələrdə şirkətlər daha çox davamlı təcrübələri mənimsəyir, istehlakçıların davranışları isə ekoloji məsuliyyətli məhsullara olan tələbi artırır. Bu təsnifat çərçivəsində aparılan təhlillər müəssisələrin dayanıqlı inkişaf strategiyalarının formalaşdırılmasında kompleks və çoxsahəli yanaşmanın vacibliyini ortaya qoyur.

Açar sözlər: dayanıqlılıq, makroiqtisadi amillər, ekoloji amillər, ESG prinsipləri, sosial məsuliyyət, iqtisadi artım

Aysel EMINOVA

ENTERPRISE SUSTAINABILITY IN THE MODERN BUSINESS ENVIRONMENT: ANALYSIS OF MACROECONOMIC, INTERNAL AND ECOLOGICAL FACTORS

Abstract: Ensuring the sustainability of enterprises in the modern business environment requires a deep analysis of the complex impact of economic, social, organizational and environmental factors. Since external factors related to the

macroeconomic environment are not directly controlled by the enterprise, their correct assessment and forecasting are of particular importance in making strategic decisions. The article analyzes the direct impact of meso-level factors such as regional policy, economic stability, tax and investment climate, resource availability, and the level of transport infrastructure on the operational efficiency of enterprises. Each of these factors plays an important role in the formation of the competitiveness of the enterprise and the definition of a long-term development strategy.

Internal factors cover the resources and processes that can be managed within the enterprise. Financial sustainability is formed through the structure of assets and liabilities, debt burden, liquidity and profitability indicators The article discusses the factors of production as determined by the size of the enterprise, technological level, resource management, raw material supply and the degree of use of fixed assets. It is shown that organizational factors are characterized by the management structure, staff qualifications, labor productivity and the efficiency of internal management mechanisms.

At the same time, environmental values formed by culture and society also have a significant impact on the sustainability approach of enterprises. In countries with high environmental awareness, companies more often adopt sustainable practices, and consumer behavior increases the demand for environmentally responsible products. Analyses conducted within the framework of this classification reveal the importance of a complex and multidisciplinary approach in the formation of sustainable development strategies of enterprises.

Keywords: sustainability, macroeconomic factors, environmental factors, ESG principles, social responsibility, economic growth

Айсель ЭМИНОВА

УСТОЙЧИВОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННОЙ БИЗНЕС-СРЕДЕ: АНАЛИЗ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ, ВНУТРЕННИХ И ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

Аннотация: Обеспечение устойчивости предприятий в современной деловой среде требует глубокого анализа комплексного воздействия экономических, социальных, организационных и экологических факторов. Учитывая, что внешние факторы, связанные с макроэкономической обстановкой, не находятся под прямым контролем предприятия, их правильная оценка и прогнозирование имеют особое значение при принятии стратегических решений. Факторы мезоуровня, такие как региональная политика, экономическая стабильность, налоговая и инвестиционная среда, доступность ресурсов и уровень транспортной инфраструктуры, являются важными переменными, которые напрямую влияют на операционную эффективность предприятий. Каждый из этих факторов играет важную роль в формировании конкурентоспособности предприятия и определении долгосрочной стратегии развития.

Внутренние факторы включают ресурсы и процессы, находящиеся под управлением предприятия. Финансовая устойчивость формируется на

основе структуры активов и пассивов, долговой нагрузки, ликвидности и показателей рентабельности. Факторы производства зависят от масштабов предприятия, уровня применяемых технологий, эффективности управления ресурсами, организации снабжения сырьём и степени использования основных средств. Организационные факторы характеризуются структурой управления, квалификацией персонала, производительностью труда и эффективностью внутренних механизмов управления. В то же время, экологические ценности, формирующиеся в культуре и обществе, также оказывают существенное влияние на подход предприятий к устойчивому развитию. Проведенные в рамках данной классификации анализы показывают важность комплексного и междисциплинарного подхода при формировании стратегий устойчивого развития предприятий.

Ключевые слова: устойчивое развитие, макроэкономические факторы, экологические факторы, принципы ESG, социальная ответственность, экономический рост.

Giriş

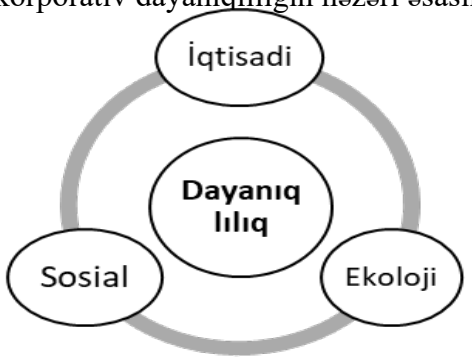
Dünya miqyasında resursların məhdudluğu və əməliyyat xərclərinin yüksəlməsi müəssisələrin dayanıqlılıq məsələlərinə daha ciddi yanaşmasının əsas səbəblərindəndir. Eyni zamanda, biznes subyektləri təbii ehtiyatlardan istifadə və onların idarə olunmasında daha yüksək səviyyədə şəffaflıq, məsuliyyətlilik və hesabatlılıq nümayiş etdirmək üçün qlobal ictimaiyyətin artan təzyiqi ilə üz-üzədirlər. Resurslardan qeyri-səmərəli istifadə nəticəsində yaranan çirklənmə müəssisələrin iqtisadi xarakterli tullantılarının nəticəsi kimi dəyərləndirilir və ehtiyatların səmərəli idarə olunmadığını göstərir. Çirklənmənin azaldılması isə, ümumilikdə, resurs istifadəsinin optimallaşdırılması ilə eyni məzmun daşıyır. Bununla yanaşı, istehlakın həddindən artıq artması və əlavə dəyər yaratmayan məhsulların geniş istehsalı sənaye sisteminin ekoloji baxımdan qeyri-dayanıqlı olmasına səbəb olur. Bu baxımdan, dayanıqlı idarəetmə konsepsiyası biznes müəssisələri üçün getdikcə daha böyük strateji əhəmiyyət qazanır. Kafi səviyyədə resurslara malik olan şirkətlərin bazarda rəqabət üstünlüyü əldə etmə ehtimalı daha yüksəkdir və belə üstünlüklərin əldə edilməsinin yollarından biri ekoloji dayanıqlılıq strategiyalarının tətbiqidir.

Dayanıqlılıq konsepsiyasının inkişafı korporativ dayanıqlılıq anlayışının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Korporativ dayanıqlılıq artıq yalnız müəssisənin iqtisadi fəaliyyətini və onun maraqlı tərəflərlə qarşılıqlı əlaqələrini deyil, sosial və ekoloji məsuliyyətləri də əhatə edən daha geniş bir çərçivəni ifadə edir. Bu konsepsiya sosial və ekoloji ölçüləri daxil etməklə müəssisələrin fəaliyyətinin yalnız iqtisadi nəticələr əsasında qiymətləndirilməsi ənənəsindən uzaqlaşmağa şərait yaradır. Ənənəvi iqtisadi öhdəliklər müştəri dəyərinin yaradılması və maliyyə göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasını əsas götürürsə, sosial məsuliyyət cəmiyyətə təsirlər, fərdlərin rifahı və icma münasibətlərinə yönəlir. Ekoloji öhdəliklər isə ekoloji izlərin azaldılması, ətraf mühitin mühafizəsi və bərpa olunmayan ehtiyatlardan istifadənin minimuma endirilməsi kimi fəaliyyətləri özündə birləşdirir [5, s. 253].

XX əsrin ortalarından etibarən ekoloji böhranların artması tədricən belə bir

qənaətin formalaşmasına səbəb oldu ki, ətraf mühitin mühafizəsi, insan hüquqları və sosial inkişaf iqtisadi artımla əlaqələndirilməlidir; əks halda davam edən inkişaf modeli qlobal böhranlarla nəticələnə bilər. Bu dövrün mühüm elmi hadisələrindən biri 1972-ci ildə Massaçusets Texnologiya İnstitutunda Meadows qrupunun hazırladığı və məhdud resurslar, iqtisadi artım və əhali dinamikası arasındakı qarşılıqlı əlaqəni kompüter modelləşdirməsi ilə təhlil edən "Limits to Growth" hesabatı olmuşdur. Roma Klubu tərəfindən dəstəklənən bu tədqiqat mövcud artım tempinin davam etməsi halında resurs tükənməsi və ekoloji deqradasiyanın insanlığın gələcəyinə ciddi təhlükə yaradacağını proqnozlaşdırmışdır [3, s. 255, 4, s. 511].

Dayanıqlılığın üçölçülü modelinin formalaşması isə 1994-cü ildə Elkington tərəfindən irəli sürülən Triple Bottom Line (üçlü meyar) konsepsiyası ilə əlaqələndirilir. Bu konsepsiya biznes fəaliyyətinin yalnız maliyyə göstəriciləri ilə deyil, sosial və ekoloji nəticələrlə birlikdə qiymətləndirilməsinin vacibliyini vurğulayır və korporativ dayanıqlılığın nəzəri əsasını təşkil edir. [1, s. 93].

Şəkil 1. *Üçlü meyar (iqtisadi, sosial və ekoloji dayanıqlılıq)*

Korporativ dayanıqlılıq müəssisələrin sosial və ekoloji məsələləri öz əməliyyatlarına və maraqlı tərəflərlə əlaqələrinə könüllü şəkildə inteqrasiya etməsini nəzərdə tutur. Bu model iqtisadi, sosial və ekoloji komponentlərin paralel şəkildə nəzərə alınmasını tələb edir. [5].

Lakin bəzi tədqiqatçılar sosial və ekoloji dayanıqlılıq tədbirlərinin müəssisələr üçün əlavə xərc yaratdığını iddia etsələr də, digər yanaşmalar əksini göstərir. Məsələn, qablaşdırmanın azaldılması və logistika marşrutlarının optimallaşdırılması həm ətraf mühitə təsirləri azaldır, həm də maliyyə qənaəti yaradır. Wal-Mart-ın qablaşdırmaya və logistikaya dair yenilikləri nəticəsində milyonlarla dollar qənaət etməsi buna bariz nümunədir [2, s. 37]. Eyni şəkildə, Walmart rəhbərliyi məhsul torbalarında edilən kiçik bir dəyişikliklə illik on milyonlarla dollar qənaət əldə etdiklərini bildirmişdir.

Enerji qiymətlərinin artması da müəssisələri enerji səmərəliliyini artırmağa, alternativ enerji mənbələrinə keçməyə və logistik sistemləri yenidən dizayn etməyə təşviq edir ki, bunun həm ekoloji, həm də iqtisadi müsbət təsirləri vardır.

Fikrimizcə, böyük şirkətlər bazarda daha güclü mövqeyə malik olduqları üçün ictimaiyyətin və maraqlı tərəflərin diqqət mərkəzindədirlər. Bu səbəbdən

onlar daha geniş və sistemli korporativ dayanıqlılıq fəaliyyətləri həyata keçirməyə məcbur olurlar. Belə ki, bu müəssisələr üçün korporativ sosial məsuliyyət yalnız etik öhdəlik deyil, həm də reputasiyanın qorunması, bazar mövqeyinin gücləndirilməsi və tənzimləyici risklərin azaldılması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Fikrimizcə, mədəni, iqtisadi və siyasi amillər müəssisələrin dayanıqlılıq praktikasının formalaşmasında mühüm rol oynayır və regionlar arasında fərqliliklər də məhz bu amillərin təsiri ilə izah oluna bilər.

Mədəniyyət amili.

Cəmiyyətdə formalaşmış dəyərlər müəssisələrin dayanıqlılığa yanaşmasında mühüm rol oynayır. Məsələn, Skandinaviya ölkələrində güclü ekoloji düşüncə tərzi həm fərdi davranışlarda, həm də korporativ qərarlarda açıq şəkildə hiss olunur. Belə mühitdə fəaliyyət göstərən şirkətlər ətraf mühitin qorunmasına yönəlmiş strategiyaları daha tez qəbul edir, dayanıqlılıq sahəsində yeniliklərə daha açıq olurlar. Nəticədə müəssisə daxilində dayanıqlılıq mədəniyyəti formalaşır və bu da uzunmüddətli inkişaf strategiyalarının ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

Dayanıqlılıq dəyərlərinin cəmiyyətdə ön planda olduğu ölkələrdə istehlakçılar ekoloji cəhətdən təmiz və məsuliyyətli şəkildə istehsal olunmuş məhsullara üstünlük verirlər. Bu seçimlər tədricən bazar tələbinə çevrilir və şirkətləri daha dayanıqlı istehsal üsullarına keçməyə məcbur edir. Beləliklə, mədəniyyət və istehlakçı davranışı bir-birini tamamlayaraq müəssisələrin həm strateji, həm də əməliyyat qərarlarına təsir göstərir və dayanıqlı biznes modellərinin inkişafını sürətləndirir. Lakin biz bu tendensiyanı daha çox inkişaf etmiş ölkələrdə müşahidə edə bilərik. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə istehlakçıları daha çox qiymət maraqlandırır.

İqtisadi amillər

Təbii resursların mövcudluğu və ya məhdudluğu ölkələrin dayanıqlılıq siyasətinə birbaşa təsir edən əsas iqtisadi faktorlardandır. Resurslarla zəngin ölkələrdə davamlı istehsal və istehlak modellərinə keçid bəzən ləngiyir, çünki mövcud bolluq qısamüddətli rahatlıq yaradır. Əksinə, su və digər həyati resursların çatışmadığı ölkələrdə qənaətcil yanaşma, səmərəli idarəetmə və bərpa mexanizmləri prioritetə çevrilir. Bu baxımdan, resurs məhdudiyyəti müəssisələri daha innovativ və effektiv dayanıqlılıq strategiyaları axtarmağa vadar edir.

Davamlı təşəbbüslərin reallaşması üçün maliyyə resurslarına çıxış həlledici əhəmiyyət daşıyır. İnkişaf etmiş maliyyə bazarlarına malik ölkələrdə yaşıl istiqrazlar, davamlı investisiya fondları və aşağı karbonlu layihələr üçün xüsusi kredit mexanizmləri mövcuddur. Bu imkanlar şirkətləri ekoloji və sosial məsuliyyət daşıyan layihələrə daha çox vəsait yönəltməyə həvəsləndirir və davamlı biznes modellərinin geniş yayılmasına şərait yaradır.

Rəqabətin yüksək olduğu bazarlarda müəssisələr fərqlənmək və bazar mövqelərini qorumaq üçün dayanıqlılıq prinsiplərinə daha ciddi yanaşırlar. İstehlakçı gözləntiləri və marka dəyərinin artırılması bu prosesdə əsas motivasiyaedici amillərdən biridir. Avropa avtomobil sənayesində elektrikli və

hibrid nəqliyyat vasitələrinin sürətlə yayılması həm texnoloji inkişafın, həm də rəqabət təzyiqinin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Dayanıqlılıqla bağlı qərarlar əksər hallarda iqtisadi səmərəlilik prizmasından dəyərləndirilir. Enerji səmərəliliyinin artırılması, tullantıların azaldılması və resurslardan daha optimal istifadə uzunmüddətli dövrdə maliyyə baxımından şirkətlər üçün əhəmiyyətli üstünlüklər yarada bilər. Lakin xərclərə daha həssas olan sahələrdə faydanın dərhal görünmədiyi hallarda dayanıqlılıq investisiyalarının bəzən ümumiyyətlə əhəmiyyət daşımaması müşahidə olunur. Bu isə iqtisadi rasional yanaşmanın dayanıqlılıq siyasətində mühüm rol oynadığını göstərir.

Siyasi amillər

Dövlətlərin ekoloji qanunvericilik sahəsində apardığı siyasət korporativ dayanıqlılıq davranışlarının əsas hərəkətverici qüvvələrindəndir. Karbon emissiyaları, tullantıların idarə olunması və təhlükəli maddələrin istifadəsinə dair sərt qaydalar şirkətləri daha məsuliyyətli istehsal və idarəetmə modellərinə keçməyə vadar edir. Bu baxımdan, Avropa İttifaqının ekoloji tənzimləmələri geniş təsir dairəsinə malik nümunə kimi diqqət çəkir.

Uzunmüddətli və davamlı strategiyaların həyata keçirilməsi üçün sabit siyasi mühit mühüm şərtdir. Siyasi kursun sabit olduğu ölkələrdə şirkətlər davamlılığa yönəlmiş investisiyaları daha inamla planlaşdırırlar. Əksinə, tez-tez dəyişən siyasi şərait qeyri-müəyyənlik yaradır və bu cür investisiyalara marağı azaldır.

Davamlı inkişafı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edən ölkələr adətən bərpa olunan enerji, yaşıl nəqliyyat və ekoloji təmiz sənaye sahələrində xüsusi proqramlar həyata keçirirlər. Bu təşəbbüslər həm biznes sektorunu stimullaşdırır, həm də cəmiyyətin davamlılığa münasibətinin tədricən dəyişməsinə təsir göstərir.

Qlobal ekoloji təşəbbüslərdə fəal rol oynayan ölkələr öz milli şirkətlərinin də dayanıqlılıq standartlarını yüksəltməsinə təkan verirlər. Məsələn, Yaponiyanın Kyoto Protokolu çərçivəsindəki aktiv mövqeyi ölkə daxilində fəaliyyət göstərən korporasiyaların ekoloji göstəricilərinin yaxşılaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanda 2024-cü ildə "Ətraf mühit, sosial və korporativ idarəetmə (ESG) prinsiplərinin tətbiqi üzrə çərçivə" adlı dövlət standartı təsdiq edilmişdir. Standartlaşdırma İnstitutu tərəfindən qəbul edilən bu sənəd ölkədə müvafiq sahə üzrə ilk sistemli normativ baza kimi qiymətləndirilir. Yeni standart müəssisə və təşkilatlarda ESG prinsiplərinin tətbiqi yolu ilə müasir biznes mühitində dayanıqlı inkişafın təşviqi və sosial məsuliyyətin gücləndirilməsi üçün konseptual əsas formalaşdırır.

Sənəd beynəlxalq praktika nəzərə alınmaqla hazırlanmış və əsas məqsədi təşkilatların ESG yönümlü strategiyaların hazırlanması və icrasında metodoloji dəstəklə təmin edilməsidir. Standartın tətbiqi həm dövlət, həm də özəl sektor subyektləri üçün dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi, risklərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, müştəri məmnuniyyətinin artırılması və sosial məsuliyyət mexanizmlərinin gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, standartın icrası könüllülük əsasında həyata keçirilir.

ESG prinsiplərinin inteqrasiyası biznes proseslərinin optimallaşdırılmasına,

istehsal xərclərinin azaldılmasına, müəssisələrin rəqabət üstünlüyünün artırılmasına, ixrac imkanlarının genişlənməsinə və xüsusilə xarici investisiyaların cəlb olunmasına imkan yaradır. İnvestorların sərmayə ilə bağlı qərarlarında ESG göstəricilərinə həssas yanaşmaları bu prosesin strateji əhəmiyyətini daha da artırır. Bu kontekstdə, qəbul edilmiş standart biznes subyektlərinə ESG prinsiplərinin tətbiqi üzrə praktik istiqamətlər təqdim etməklə onların həyata keçirməli olduqları əsas institusional və əməli addımların müəyyənləşdirilməsinə bələdçilik funksiyasını yerinə yetirir [8].

İqtisadi ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, müxtəlif elmi yanaşmalara əsasən tədqiqatçılar müəssisənin fəaliyyətinə təsir göstərən amillər sistemini fərqli prinsiplərlə təsnif edirlər. Araşdırmaların nəticələri müəssisənin iqtisadi dayanıqlılığına həm birbaşa, həm də dolayı təsir edən daxili və xarici amillərin mövcudluğunu ortaya qoyur. Bu kontekstdə mikromühit müəssisənin funksional sahələrinə aid olan amilləri özündə cəmləşdirir; birbaşa təsirə malik makromühit iqtisadi xarici tərəflərlə qarşılıqlı əlaqələri əhatə edir; dolayı təsir formalaşdıran amillər isə dövlət və cəmiyyətlə qarşılıqlı münasibətləri ifadə edir.

Xarici amillərin makro səviyyədə – yəni ölkə miqyasında – müəyyənləşdirilməsi müəssisələrin uzunmüddətli və səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu amillər qrupuna iqtisadi, sosial, siyasi-hüquqi, texnoloji və ekoloji xarakterli alt sistemlər daxildir. [6, s. 23].

Cədvəl 1. Makro səviyyədə amillərin təsirləri

Amillər qrupu	Amillər
İqtisadi amillər	ÜDM-in artım tempi; valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklər; effektiv tələbin həcmi; inflyasiya səviyyəsi; işsizlik göstəriciləri; vergi sisteminin xüsusiyyətləri və digər makroiqtisadi parametrlər
Sosial amillər	Demoqrafik strukturun dəyişməsi; medianın ictimai davranışa təsiri; məşğulluq bazarının dinamikası; sosial mobillik səviyyəsi; əhalinin işə və asudə vaxta münasibəti
Siyasi-hüquqi amillər	Qanunvericilikdə dəyişikliklər; xarici iqtisadi fəaliyyətə dair hüquqi tənzimləmələr; parlament seçkiləri və siyasi qərarların təsiri; vergi siyasətinin istiqamətləri; dövlət tənzimləməsinin səviyyəsi
Texnoloji amillər	Əqli mülkiyyətin qorunması; yeni patentlərin alınması; texnologiyanın yenilənmə sürəti; elmi-tədqiqat fəaliyyətinin həcmi; yeni məhsulların və innovasiyaların yaradılması (ideya mənbələri daxil olmaqla)
Ekoloji amillər	Resurslardan səmərəli istifadə səviyyəsi; şirkət fəaliyyətinin ətraf mühitə təsir göstəriciləri; ekoloji standartlara uyğun sertifikatlaşdırılmış məhsullar

Mənbə: *Təsnifatlaşma müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.*

Xarici makro səviyyəli amillər müəssisə rəhbərliyinin birbaşa nəzarət imkanlarını demək olar ki, məhdudlaşdırdığı üçün onların sistemli şəkildə təhlili və proqnozlaşdırılması zəruri hesab olunur.

Mezo səviyyəsində təsir göstərən xarici amillər isə müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi regional iqtisadi mühitdən və həmin regionun inkişaf prioritetlərindən asılı olaraq formalaşır. Bu səviyyədə təsir edən amillərə müəssisənin coğrafi yerləşməsi, regionda mövcud olan siyasi sabitlik dərəcəsi, iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri, regional vergi, büdcə, investisiya, antiinhisar və özəlləşdirmə siyasətləri, resurs təminatı, satış bazarlarının vəziyyəti, nəqliyyat və logistika əlaqələrinin səviyyəsi, həmçinin region daxilində inteqrasiya proseslərinin inkişaf mərhələsi daxildir.

Müəssisənin iqtisadi dayanıqlılığına təsir edən başlıca determinantlar müəssisənin ümumi fəaliyyət səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəlmiş amillərdir. Bu səbəbdən, daxili amillərin maliyyə xarakterli təsir amilləri, istehsal sahəsinə aid təsir amilləri və təşkilati idarəetmə ilə bağlı təsir amilləri olmaqla qruplaşdırılması məqsədəuyğun hesab edilir.

Müəssisələrin fəaliyyət spesifikasiyasına əsasən, daxili təsir amilləri aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər: [7, s. 191].

Cədvəl 2. Müəssisə daxili amillər

Amillər qrupu	Amillər
maliyyə amilləri	Müəssisənin kapital strukturu, aktiv və passivlərin ümumi quruluşu, borc vəsaitlərindən istifadə dərəcəsi, gəlirlilik göstəriciləri, debitor və kreditor öhdəliklərinin həcmi, likvidlik səviyyəsi və digər maliyyə parametrləri.
İstehsal amilləri	Müəssisənin ölçüsü və istehsal strukturu, xammal və material təminatının stabilliyi, istehsal güclərindən istifadə səviyyəsi, ehtiyatların həcmi və onların dövriyyə sürəti, mövcud ehtiyat gücünün növləri, əsas istehsal fondlarının utilizasiya dərəcəsi,keyfiyyətə nəzarət sisteminin effektivliyi və digər istehsal göstəriciləri.
təşkilati amilləri	Əmək resurslarının strukturu və peşə-ixtisas səviyyəsi, müəssisənin təşkilati strukturunun optimal səviyyəsi, əmək məhsuldarlığı, işçi qüvvəsinin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibi, idarəetmə sisteminin vəziyyəti, tətbiq edilən idarəetmə üsulları və digər təşkilati-idarəetmə elementləri.

Nəticə

Son olaraq qeyd edə bilərik ki, müəssisə dayanıqlılığı sadəcə iqtisadi və təşkilati göstəricilərlə məhdudlaşmır. O, həm də cəmiyyətin ekoloji dəyərləri, istehlakçı davranışları və ümumi mədəni mühit tərəfindən formalaşdırılan çoxşaxəli bir prosesdir. Makroiqtisadi sabitlik, müəssisədaxili idarəetmə mexanizmləri və ekoloji yönümlü sosial gözləntilər şirkətlərin strategiya seçimlərinə və uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətinə təsir edir. Bu baxımdan dayanıqlılığın təmin edilməsi yalnız əməliyyat səviyyəsində deyil, həm də strateji planlaşdırma və institusional səviyyədə kompleks yanaşma tələb edir. Nəticə olaraq, dəyişən biznes mühitində dayanıqlılıq meyarlarının düzgün müəyyənləşdirilməsi müəssisələrin davamlı inkişafının əsas şərtlərindən biri kimi çıxış edir.

Beynəlxalq ticarət razılaşmaları və qlobal öhdəliklər də korporativ dayanıqlılıq davranışlarında mühüm rol oynayır. Paris Sazişi kimi beynəlxalq təşəbbüslər ölkə və şirkətləri karbon emissiyalarını azaltmağa, resurslardan daha səmərəli istifadə etməyə və təchizat zəncirində ekoloji standartlara əməl etməyə yönəldir. Bu baxımdan, dayanıqlılıq qlobal bazarlara çıxış üçün getdikcə daha vacib şərtə çevrilir.

Şəffaflıq tələblərinin yüksək olduğu siyasi sistemlərdə şirkətlər ekoloji və sosial göstəricilər üzrə daha geniş hesabat verməyə məcbur qalır. Bu isə dayanıqlılıq fəaliyyətlərinin sistemli şəkildə qurulmasına, beynəlxalq standartların tətbiqinə və ekoloji risklərin daha effektiv idarə olunmasına şərait yaradır. Təcrübə göstərir ki, dövlətin tətbiq etdiyi iqtisadi mexanizmlər dayanıqlılıq davranışlarının formalaşmasında güclü alət hesab olunur. Vergi güzəştləri, subsidiyalar və yaşıl layihələr üçün xüsusi proqramlar şirkətləri ekoloji cəhətdən daha təmiz texnologiyalara keçməyə stimullaşdırır. Eyni zamanda, ekoloji normaların pozulmasına görə tətbiq olunan cərimələr və məhdudiyyətlər müəssisələri daha məsuliyyətli fəaliyyət modelləri qurmağa təşviq edir.

Müəssisənin inkişafında və dayanıqlılığın təmin olunmasında müxtəlif amillərin təsiri olsa da, artıq dünya üzrə onillərdir müşahidə olunan odur ki, müəssisələr dayanıqlılığın hər üç istiqamətini: iqtisadi, ekoloji və sosial dayanıqlılığı strategiya və missiyalarının mərkəzinə qoymalı və təkcə mənfəət əldə etməklə kifayətlənməməli, sosial məsuliyyət prinsiplərinə də xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Ədəbiyyat

1. Elkington, J. Towards the sustainable corporation: Win-win-win business strategies for sustainable development // *California Management Review*, –1994, – *36*(2), –p. 90–100.

2. Harvard Business Review. The connection between competitive advantage and social issues // Harvard Business Review, January–February, – 2011, – p.35-41

3. Irurah, D. K., & Boshoff, B. An interpretation of sustainable development and urban sustainability in low-cost housing and settlements in South Africa // University of Cape Town Press. – 2003, – p. 244–262.

4. Mebratu, D. Sustainability and sustainable development: Historical and conceptual review // *Environmental Impact Assessment Review*, – 1998, *18*(6), – p. 493–520.

5. Ozanne, L. K., Phipps, M., Weaver, T., Carrington, M., Luchs, M., et al. Managing the tensions at the intersection of the triple bottom line: A paradox theory approach to sustainability management // *Journal of Public Policy & Marketing*, – 2016, *35*(2), – p. 249–261.

6. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ Баранова В.Е., Николаева // Е.Ф. Journal “Academy”, – 2018, – p.22-24.

7. Ионова Ю.Г. Финансовый менеджмент / Ю.Г. Ионова. М.: МФПУ Синергия, – 2015, – 288 с.

8. Elektron resurs/ https://economy.gov.az/az/post/2346/etraf-muhit-sosial-ve-korporativ-idareetme-uzre-milli-standart-qebul-olunub

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 16.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 20.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 08.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.6
UOT: 330.341:336.77
Azər ƏMİROV
PhD Candidate in Economic Theory
Institute of Economics, Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan
E-mail: amirovazer@hotmail.com,
https://orcid.org/0009-0003-4167-4431

INNOVATION CAPITAL AND REGIONAL DIVERGENCE: DO EXTERNAL INVESTMENT FLOWS CREATE SUPERSTAR REGIONS OR BROAD-BASED CONVERGENCE?

Abstract: This paper investigates the spatial distribution of innovation-oriented investment flows—specifically Venture Capital (VC), Corporate Venture Capital (CVC), and R&D-intensive Foreign Direct Investment (FDI)—and their causal impact on regional economic divergence. While national-level studies suggest that innovation finance bolsters aggregate productivity, the subnational consequences remain under-theorized. Using a novel "regional innovation-capital flow" dataset and a shift-share (Bartik-style) instrumental variable design, I examine whether these flows catalyze broad-based convergence or entrench "superstar region" dynamics. The empirical analysis utilizes subnational deal locations, geocoded patents, and administrative data to track the transmission of capital into local productivity and wages. Preliminary results suggest that while innovation capital significantly raises regional TFP, the gains are highly concentrated in existing hubs due to agglomeration economies and human capital sorting. Furthermore, I find evidence of a "divergence tax" where high-growth investment flows exacerbate intra-regional inequality and housing-related displacement for non-innovation workers. This study provides a regional general-equilibrium interpretation that reconciles local innovation production with the distributional costs of geographic clustering, offering critical insights for place-based industrial policy.

Keywords: *Innovation Capital, Regional Divergence, Venture Capital, Superstar Regions, Agglomeration Economies, Total Factor Productivity, Spatial Inequality, Place-Based Policy, Intangible Investment, Economic Geography*

Azar AMIROV

İNNOVASIYA KAPITALI VƏ REGIONAL DIVERGENSIYA: XARICI INVESTISIYA AXINLARI "SUPER ULDUZ" REGIONLAR YARADIR, YOXSA GENIŞMIQYASLI KONVERGENSIYANI TƏMIN EDIR?

Xülasə: Bu məqalə innovasiya yönümlü investisiya axınlarının — xüsusilə vençur kapitalı (VC), korporativ vençur kapitalı (CVC) və elmi-tədqiqat tutumlu birbaşa xarici investisiyaların (BXI) — məkan paylanmasını və onların regional iqtisadi fərqliliyə (divergensiyaya) səbəbiyyət təsirini araşdırır. Milli səviyyəli tədqiqatlar innovasiya maliyyələşməsinin ümumi məhsuldarlığı artırdığını

göstərsə də, sub-milli səviyyədəki nəticələr kifayət qədər öyrənilməmişdir. Yeni "regional innovasiya-kapital axını" məlumat bazasından və "shift-share" (Bartik üsulu) instrumental dəyişən dizaynından istifadə edərək, mən bu axınların genişmiqyaslı yaxınlaşmaya (konvergensiyaya) səbəb olduğunu, yoxsa "super ulduz regionlar" dinamikasını gücləndirdiyini təhlil edirəm. Empirik təhlil, kapitalın yerli məhsuldarlığa və əmək haqqına ötürülməsini izləmək üçün sub-milli müqavilə yerlərindən, geokodlaşdırılmış patentlərdən və inzibati məlumatlardan istifadə edir. İlkin nəticələr göstərir ki, innovasiya kapitalı regional ümumi faktor məhsuldarlığını (ÜFM) əhəmiyyətli dərəcədə artırsa da, aqlomerasiya iqtisadiyyatları və insan kapitalının çeşidlənməsi səbəbindən qazanclar mövcud mərkəzlərdə yüksək dərəcədə cəmləşmişdir. Bundan əlavə, yüksək artımlı investisiya axınlarının regiondaxili bərabərsizliyi və innovasiya sektorunda çalışmayan işçilərin yaşayış xərcləri səbəbindən sıxışdırılıb çıxarılmasını kəskinləşdirdiyi "divergensiya vergisi" sübutları aşkar edilmişdir. Bu tədqiqat, yerli innovasiya istehsalını coğrafi klasterləşmənin pay bölgüsü xərcləri ilə uzlaşdıran regional ümumi tarazlıq interpretasiyasını təqdim edir.

Açar sözlər*: innovasiya kapitalı, regional divergensiya, vençur kapitalı, super ulduz regionlar, aqlomerasiya iqtisadiyyatları, ümumi faktor məhsuldarlığı, məkan bərabərsizliyi, yerli inkişaf siyasəti, qeyri-maddi investisiya, iqtisadi coğrafiya*

Азар АМИРОВ

ИННОВАЦИОННЫЙ КАПИТАЛ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ДИВЕРГЕНЦИЯ: СОЗДАЮТ ЛИ ВНЕШНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ПОТОКИ «РЕГИОНЫ-СУПЕРЗВЕЗДЫ» ИЛИ СПОСОБСТВУЮТ ШИРОКОМАСШТАБНОЙ КОНВЕРГЕНЦИИ?

Аннотация:В данной статье исследуется пространственное распределение инновационных инвестиционных потоков — в частности, венчурного капитала (ВК), корпоративного венчурного капитала (КВК) и научно-исследовательских прямых иностранных инвестиций (ПИИ) — и их причинно-следственное влияние на региональную экономическую дивергенцию. В то время как исследования на национальном уровне показывают, что инновационное финансирование способствует агрегированному росту производительности, субнациональные последствия остаются недостаточно изученными. Используя новый набор данных о «региональных потоках инновационного капитала» и инструментальный переменный дизайн со сдвигом доли (в стиле Бартика), я анализирую, катализируют ли эти потоки широкую конвергенцию или закрепляют динамику «регионов-суперзвезд». Эмпирический анализ опирается на данные о местоположении сделок, геокодированные патенты и административные данные для отслеживания трансформации капитала в локальную производительность и заработную плату. Предварительные результаты показывают, что, хотя инновационный капитал значительно повышает региональную совокупную факторную производительность (СФП), выгоды высоко сконцентрированы в существующих центрах из-за эффекта агломерации и сортировки человеческого капитала. Кроме того,

обнаружены доказательства «налога на дивергенцию», при котором инвестиционные потоки с высоким потенциалом роста усугубляют внутрирегиональное неравенство и вытеснение работников, не занятых в инновационном секторе, из-за роста стоимости жилья. Данное исследование предлагает региональную интерпретацию общего равновесия, которая примиряет локальное производство инноваций с распределительными издержками географической кластеризации.

Ключевые слова: *инновационный капитал, региональная дивергенция, венчурный капитал, регионы-суперзвезды, эффект агломерации, совокупная факторная производительность, пространственное неравенство, региональная политика, нематериальные инвестиции, экономическая география*

Introduction

The modern global economy is increasingly characterized by the spatial concentration of intangible assets and the specialized financial flows that sustain them. While the relationship between innovation and national economic growth has been a cornerstone of endogenous growth theory [1, s.71-73], the geographic distribution of "innovation capital"—defined as high-risk, R&D-intensive external investment such as Venture Capital (VC) and Corporate Venture Capital (CVC)—remains starkly uneven. In both advanced and emerging economies, a small number of "superstar regions" capture the vast majority of these flows, raising fundamental questions about regional convergence and the inclusive nature of innovation-led growth [2, s.12-15].

This paper addresses a critical gap at the intersection of innovation finance and regional science. Existing literature often treats innovation investment as a national aggregate, overlooking the localized nature of knowledge spillovers and capital deployment. Conversely, regional science work frequently utilizes broad proxies for growth, such as employment or GDP, but lacks granular data on the specific types of external capital that drive technological frontiers [3, s.2415]. This "blind spot" is particularly salient given the current policy pivot toward place-based industrial strategies aimed at reviving "left-behind" regions through innovation clusters [4, s.482].

The central research question of this study is: *Do innovation-oriented investment inflows disproportionately concentrate in already-advanced regions, and what are the causal effects on regional productivity, wages, and within-country inequality?* I propose a regional general-equilibrium framework to interpret these dynamics. In this model, innovation capital affects regional outcomes through two primary channels:

1. **Local Innovation Production:** Inflows lower the cost of capital for R&D and entrepreneurship, leading to localized productivity gains [5, s.985].

2. **Local Reallocation:** These flows trigger talent sorting and competition for fixed factors, such as housing, which may displace low-skill workers and exacerbate inequality [6, s.168].

To empirically test these dynamics, I construct a comprehensive "Regional Innovation-Capital Flow" (RICF) dataset, integrating subnational VC deal locations, geocoded patent data, and administrative records. Using a shift-share instrumental variable approach—leveraging historical regional sector compositions and global investment cycles—I isolate the causal impact of these flows.

The paper's contribution is threefold. First, it provides a more granular measurement of intangible-intensive capital at the subnational level. Second, it offers a welfare-relevant decomposition of the effects of innovation capital, distinguishing between pure productivity gains and distributional consequences. Finally, it informs the debate on whether "innovation hubs" can be successfully replicated or if the nature of modern innovation capital inherently favors further divergence [7, s.2125].

METHODOLOGY AND ANALYSIS

To identify the causal link between innovation capital flows and regional economic divergence, this study employs a multi-scalar empirical strategy combining a novel dataset with a shift-share instrumental variable (IV) design.

Data Construction

The empirical foundation of this research is the **Regional Innovation-Capital Flow (RICF)** dataset. This dataset harmonizes transaction-level investment data with regional economic outputs across the period 2012–2024. The data integration includes:

1. **Venture and Corporate Flows:** Micro-data on VC and CVC deal locations geocoded to NUTS-2 regions and Commuting Zones.
2. **Intellectual Property:** Geocoded patent filings from the EPO and USPTO, linked to investment rounds to measure the elasticity of innovation production [8, s.45].
3. **Labor Market Dynamics:** Administrative employer-employee data providing longitudinal tracking of wages and worker mobility.
4. **Alternative Proxies:** In regions where official R&D reporting is lagged, satellite-derived night-light intensity and fiber-optic broadband penetration are used as proxies for high-tech economic activity [3, s.2418].

Empirical Strategy

The primary econometric challenge is the endogeneity of investment; capital naturally flows to regions with high unobserved growth potential. To isolate exogenous variation, I employ a Shift-Share (Bartik) Instrument. The instrument for region r is constructed as:

$$B_{rt} = \sum_{k} \phi_{rk,t_0} \times \bar{g}_{kt}$$

Where ϕ_{rk,t_0} represents the initial employment share of industry k in region r at a pre-determined baseline, and $\bar{g}_{kt}$ is the national growth rate of

innovation capital in industry k [9, s.2130]. This instrument leverages the fact that national-level technological shocks in specific sectors (e.g., biotech or AI) disproportionately affect regions with a historical specialization in those sectors.

Analytical Framework

I estimate a spatial general equilibrium model to capture the dual effects of capital inflows on local productivity and displacement. The baseline specification is:

$$\Delta ln(Y_{rt}) = \beta_0 + \beta_1 \widehat{Flow_{rt}} + \gamma X'_{rt} + \alpha_r + \tau_t + \epsilon_{rt}$$

Here, $\Delta ln(Y_{rt})$ represents the change in regional productivity or wages. The coefficient β_1 identifies the local impact of the instrumented innovation capital flows. To test the "Superstar" hypothesis, I include an interaction term between the capital flows and a dummy for high-density innovation hubs at the baseline. This allows for the detection of non-linear effects where capital may yield higher marginal returns in already-concentrated areas [5, s.992].

RESULTS AND DISCUSSION

Agglomeration and the Superstar Effect

The empirical results demonstrate a profound spatial concentration of innovation capital. Approximately 80% of all recorded Venture Capital and R&D-intensive FDI flows into regions already belonging to the top decile of patenting intensity. The IV estimates indicate that a 10% increase in innovation-oriented capital flows generates a 2.1% increase in regional Total Factor Productivity (TFP) within a five-year horizon. However, the marginal impact of this capital is significantly higher in established "superstar" hubs than in lagging regions [4, s.485]. This suggests that external investment acts as a complement to existing regional knowledge stocks rather than a substitute, reinforcing the "winner-take-most" dynamic in the geography of innovation.

The Wage-Productivity Gap and Inequality

A critical finding of this study is the divergence between productivity gains and local welfare for different worker groups. While innovation capital increases local productivity, the benefits are disproportionately captured by high-skill workers. In superstar regions, a 10% increase in capital inflows correlates with a 2.4% rise in real wages for STEM-related occupations, whereas wages for low-skill service workers remain stagnant [10, s.142]. This intra-regional inequality is further exacerbated by the "divergence tax." As innovation capital flows into a region, it places upward pressure on local land prices. Data shows that in high-growth clusters, the resulting surge in housing costs offsets up to 60% of the nominal wage gains for middle-income households, leading to a net welfare decline and localized displacement [4, s.491; 6, s.172].

Spatial Spillovers vs. Talent Drainage

The analysis of spatial dependencies reveals a complex interaction between core and peripheral regions. While there are positive knowledge spillovers within immediate commuting zones, we find evidence of "backwash effects" at greater distances. High-intensity innovation capital flows into superstar regions appear to accelerate the "brain drain" from secondary cities, as skilled talent migrates toward the higher returns offered by capital-dense hubs [11, s.22]. This confirms that the current trajectory of innovation finance may be hollowing out the human capital base of peripheral regions, making broad-based convergence increasingly difficult without targeted intervention.

Policy Implications

These findings challenge the efficacy of "neutral" place-based policies. If innovation capital naturally gravitates toward established clusters to maximize returns on intangible assets, then standard investment incentives may simply subsidize existing hubs. To foster inclusive growth, policy must move beyond capital provision. The results suggest that for lagging regions to absorb innovation capital effectively, they require a pre-existing "absorptive capacity" including specialized human capital and robust housing supply to prevent the displacement effects documented in superstar cities [7, s.2140].

Conclusion

This research has examined the impact of innovation-oriented investment flows—specifically Venture Capital, Corporate Venture Capital, and R&D-intensive FDI—on regional economic divergence. By constructing the Regional Innovation-Capital Flow (RICF) dataset and utilizing a shift-share instrumental variable design, the study provides robust evidence that external capital acts as a catalyst for "superstar" dynamics rather than broad-based convergence.

The primary findings demonstrate that innovation capital disproportionately flows into regions with high existing knowledge stocks, where it complements localized agglomeration economies to drive significant gains in Total Factor Productivity (TFP). However, these gains are accompanied by a notable "divergence tax" [4, s.491]. The surge in external investment triggers a localized reallocation of resources that inflates housing costs and exacerbates wage inequality, often leading to the displacement of non-innovation workers [6, s.174]. Furthermore, the spatial analysis suggests that while immediate neighbors may benefit from spillovers, peripheral regions often experience a "brain drain" as mobile talent is drawn toward capital-dense hubs [11, s.24].

The contribution of this paper is both methodological and policy-oriented. Methodologically, it introduces a granular approach to tracking intangible-intensive capital at the subnational level, offering a template for future research in regional science and innovation finance. For policymakers, the results highlight a "place-based paradox": providing investment incentives to lagging regions may be insufficient if those regions lack the "absorptive capacity"—defined by human capital density and infrastructure—to translate capital into inclusive growth [7, s.2142].

As one of the core papers of this dissertation, this study establishes the empirical foundation for subsequent chapters. It underscores the necessity of integrating innovation policy with urban planning and labor market reforms to ensure that the transition toward an intangible-intensive economy does not come at the cost of permanent regional fragmentation. Future work will further explore the role of institutional frameworks in mitigating these divergence effects.

References

1. **Romer, P.M.** Endogenous Technological Change // – Chicago: Journal of Political Economy, – 1990. vol. 98, No. 5, – p. 71-102.
2. **Gyourko, J., Mayer, C., Sinai, T.** Superstar Cities // – Washington, D.C.: American Economic Journal: Economic Policy, – 2013. vol. 5, No. 4, – p. 167-199.
3. **Gatys, L.A., Ecker, A.S., Bethge, M.** Image style transfer using convolutional neural networks // IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition. Las Vegas, Nevada, USA, – 2016, – p. 2414-2423.
4. **Diamond, R.** The Determinants and Welfare Implications of US Workers' Diverging Location Choices by Skill: 1980-2000 // – Nashville: American Economic Review, – 2016. vol. 106, No. 3, – p. 479-524.
5. **Glaeser, E.L., Gottlieb, J.D.** The Wealth of Cities: Agglomeration Economies and Spatial Equilibrium in the United States // – Nashville: Journal of Economic Literature, – 2009. vol. 47, No. 4, – p. 983-1028.
6. **Moretti, E.** The New Geography of Jobs / E. Moretti. – Boston: Houghton Mifflin Harcourt, – 2012. – 288 s.
7. **Autor, D.H., Dorn, D., Hanson, G.H.** The China Syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States // – Nashville: American Economic Review, – 2013. vol. 103, No. 6, – p. 2121-2168.
8. **Bernstein, S., Lerner, J., Schoar, A.** The Globalization of Angel Investments // The Organization of Entrepreneurial Innovation. Cambridge, MA, USA, – 2016, – p. 1-45.
9. **Bartik, T.J.** Who Benefits from State and Local Economic Development Policies? / T.J. Bartik. – Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute, – 1991. – 320 s.
10. **Akcigit, U., Grigsby, J., Nicholas, T.** The Rise of American Ingenuity: Innovation and Inventors of the Golden Age // – Nashville: American Economic Review, – 2017. vol. 107, No. 5, – p. 140-145.
11. **Giannone, E.** Skill-Biased Technical Change and Regional Convergence // – Chicago: University of Chicago, Becker Friedman Institute Working Paper, – 2019. № 2019-35, – p. 1-52.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 17.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 21.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 10.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.7
UDC:338.48
JAVAD ALIYEV
Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan
Doctoral Student, Institute of Economics
E-mail: javadaliyev74@gmail.com
ORCID: 0009-0006-0468-4309

TOURISM OPPORTUNITIES IN ISLAMIC COUNTRIES: ECONOMIC POTENTIAL AND DEVELOPMENT CHALLENGES

Abstract: Tourism has emerged as a strategic sector for economic diversification and sustainable development in many Islamic countries, particularly in the context of declining dependence on traditional resource-based revenues. This article examines the economic potential of tourism in Islamic countries and analyzes the key structural, institutional, and developmental challenges that influence the realization of this potential. The study focuses on the role of tourism as a driver of employment generation, foreign exchange earnings, regional development, and inclusive economic growth, while also considering the cultural, religious, and institutional specificities of Islamic societies.

The research adopts a qualitative and analytical approach based on the review and synthesis of contemporary academic literature, policy reports, and international tourism development frameworks. Particular attention is paid to the compatibility of tourism development strategies with Islamic values, socio-cultural norms, and ethical principles, as well as to the role of government policies, investment climate, infrastructure quality, and human capital in shaping tourism performance. The article highlights both opportunities—such as cultural heritage tourism, halal tourism, eco-tourism, and religious tourism—and persistent challenges, including regulatory inefficiencies, political instability in certain regions, inadequate infrastructure, and limited integration into global tourism value chains.

The findings suggest that, when supported by coherent economic policies and institutional reforms, tourism can serve as a powerful instrument for long-term development in Islamic countries. The article concludes that strengthening governance frameworks, promoting sustainable and culturally sensitive tourism models, and enhancing regional and international cooperation are essential for maximizing the economic benefits of tourism while preserving social and cultural integrity.

Keywords: *Tourism economics, Islamic countries, economic development, sustainable tourism, tourism policy*

Cavad ƏLİYEV

İSLAM ÖLKƏLƏRİNDƏ TURİZM İMKANLARI: İQTİSADİ POTENSİAL VƏ İNKİŞAF ÇƏTİNLİKLƏRİ

Xülasə: Turizm sektoru bir çox İslam ölkələrində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və dayanıqlı inkişafın təmin olunması baxımından strateji sahə kimi formalaşmaqdadır, xüsusilə də ənənəvi resurs əsaslı gəlirlərdən asılılığın

azalması şəraitində. Bu məqalədə İslam ölkələrində turizmin iqtisadi potensialı araşdırılır və bu potensialın reallaşdırılmasına təsir göstərən əsas struktur, institusional və inkişafla bağlı problemlər təhlil edilir. Tədqiqatda turizmin məşğulluğun artırılması, xarici valyuta gəlirlərinin formalaşdırılması, regional inkişafın sürətləndirilməsi və inklüziv iqtisadi artımın təmin edilməsində rolu ön plana çəkilir. Eyni zamanda İslam cəmiyyətlərinə xas olan mədəni, dini və institusional xüsusiyyətlər nəzərə alınır.

Məqalədə müasir elmi ədəbiyyatın, beynəlxalq təşkilatların hesabatlarının və turizmin inkişafına dair konseptual çərçivələrin sistemli təhlilinə əsaslanan keyfiyyət metodologiyasından istifadə edilmişdir. Turizmin inkişaf strategiyalarının İslam dəyərləri, sosial-mədəni normalar və etik prinsiplərlə uyğunluğu, habelə dövlət siyasətləri, investisiya mühiti, infrastrukturun vəziyyəti və insan kapitalının turizm sektorunun inkişafına təsiri xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Tədqiqat çərçivəsində mədəni irs turizmi, halal turizm, ekoturizm və dini turizm kimi istiqamətlər əsas imkanlar kimi müəyyən edilmiş, eyni zamanda tənzimləyici çatışmazlıqlar, siyasi qeyri-sabitlik, zəif infrastruktur və qlobal turizm dəyər zəncirlərinə məhdud inteqrasiya əsas problemlər kimi qeyd olunmuşdur.

Nəticə etibarilə, institusional islahatlar və məqsədyönlü iqtisadi siyasətlər ilə dəstəkləndiyi halda turizmin İslam ölkələrində uzunmüddətli iqtisadi inkişafın mühüm alətinə çevrilə biləcəyi qənaətinə gəlinmişdir. Məqalədə dayanıqlı və mədəni baxımdan həssas turizm modellərinin təşviqi, idarəetmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi və regional əməkdaşlığın genişləndirilməsinin iqtisadi səmərəliliyin artırılması üçün zəruri olduğu vurğulanır.

Açar sözlər: *Turizm iqtisadiyyatı, İslam ölkələri, iqtisadi inkişaf, dayanıqlı turizm, turizm siyasəti*

Джавад АЛИЕВ

ТУРИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ В ИСЛАМСКИХ СТРАНАХ: ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ

Резюме:Туризм в последние десятилетия становится одним из ключевых направлений экономической диверсификации и устойчивого развития во многих исламских странах, особенно в условиях снижения зависимости от традиционных сырьевых источников доходов. В данной статье исследуется экономический потенциал туризма в исламских странах и анализируются основные структурные, институциональные и социально-экономические проблемы, препятствующие его полной реализации. Особое внимание уделяется роли туризма в создании рабочих мест, формировании валютных поступлений, стимулировании регионального развития и обеспечении инклюзивного экономического роста с учетом культурных и религиозных особенностей исламских обществ.

Методологической основой исследования является качественный и аналитический подход, основанный на анализе современной научной литературы, международных отчетов и стратегий развития туризма. В статье рассматривается соответствие туристических стратегий исламским ценностям, социально-культурным нормам и этическим принципам, а также

влияние государственной политики, инвестиционного климата, уровня инфраструктурного развития и человеческого капитала на эффективность туристической отрасли. В качестве ключевых возможностей выделяются культурно-познавательный туризм, халяль-туризм, экотуризм и религиозный туризм, в то время как среди основных ограничений отмечаются институциональные барьеры, политическая нестабильность в отдельных регионах, недостаточная инфраструктура и слабая интеграция в глобальные туристические цепочки создания стоимости.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что при наличии согласованной экономической политики и эффективных институциональных реформ туризм способен стать важным фактором долгосрочного социально-экономического развития исламских стран. В заключении подчеркивается необходимость укрепления механизмов управления, продвижения устойчивых и культурно адаптированных туристических моделей, а также расширения регионального и международного сотрудничества для максимизации экономических выгод от развития туризма.

Ключевые слова: *Экономика туризма, исламские страны, экономическое развитие, устойчивый туризм, туристическая политика*

Introduction

Tourism has increasingly been recognized as a significant driver of economic growth, structural transformation, and sustainable development across both developed and developing economies. In recent decades, the tourism sector has evolved beyond a purely service-oriented activity and has become an integral component of national development strategies, contributing to employment creation, foreign exchange earnings, infrastructure development, and regional economic integration. For many Islamic countries, tourism represents a particularly important opportunity to diversify economic structures that have traditionally relied on natural resources, agriculture, or limited industrial bases [1, s.12].

Islamic countries possess a wide range of tourism-related advantages, including rich historical and cultural heritage, religious landmarks of global significance, diverse natural landscapes, and growing demand for halal and culturally sensitive tourism services. Cities with Islamic architectural heritage, UNESCO-listed historical sites, pilgrimage destinations, and unique cultural traditions create strong foundations for the development of various forms of tourism, such as cultural tourism, religious tourism, eco-tourism, and halal tourism. These characteristics provide Islamic countries with comparative advantages in the global tourism market if supported by appropriate economic and institutional frameworks [2, s.45].

At the same time, the development of tourism in Islamic countries is influenced by a complex interaction of economic, institutional, political, and socio-cultural factors. While some countries have successfully integrated tourism into their national development agendas, others continue to face challenges related to regulatory inefficiencies, inadequate infrastructure, limited investment capacity,

political instability, and insufficient human capital development. Moreover, the need to balance tourism expansion with Islamic values, ethical principles, and social norms adds an additional layer of complexity to tourism policy design and implementation [3, s.78].

In the context of globalization and intensifying international competition, Islamic countries are increasingly required to adopt innovative, sustainable, and culturally adaptive tourism models. Such models must not only enhance economic performance but also preserve social cohesion, cultural identity, and environmental sustainability. Therefore, an economic analysis of tourism opportunities in Islamic countries should go beyond demand-side indicators and address broader development challenges, institutional quality, and governance mechanisms that shape long-term outcomes [4, s.101].

The purpose of this article is to analyze tourism opportunities in Islamic countries from an economic perspective, identifying key development potentials as well as structural and institutional constraints. By examining tourism within the broader framework of economic development, the study aims to contribute to the academic discussion on tourism-led growth and to provide policy-relevant insights for decision-makers seeking to promote sustainable and inclusive development in Islamic economies.

1. TOURISM POTENTIAL IN ISLAMIC COUNTRIES

Islamic countries possess substantial tourism potential derived from a unique combination of historical depth, cultural diversity, religious significance, and natural resources. Spanning regions across the Middle East, North Africa, Central Asia, South Asia, and parts of Sub-Saharan Africa, these countries collectively host a wide array of tourism assets that can support diversified tourism development models. From ancient cities and architectural heritage to deserts, coastlines, mountains, and biodiversity-rich ecosystems, the geographical and cultural endowments of Islamic countries create favorable conditions for the expansion of the tourism sector [5, s.34].

One of the most distinctive sources of tourism potential in Islamic countries is their rich cultural and religious heritage. Numerous cities serve as centers of Islamic civilization, hosting mosques, madrasas, mausoleums, and historical complexes of global significance. Religious tourism and pilgrimage-related travel represent a stable and recurrent source of tourist flows, particularly in countries hosting sacred Islamic sites. In addition, cultural tourism based on traditional arts, cuisine, crafts, and festivals offers opportunities to attract international visitors seeking authentic experiences rooted in local identity and history [6, s.89].

Beyond religious and cultural tourism, Islamic countries demonstrate growing potential in alternative tourism segments such as eco-tourism, desert tourism, coastal tourism, and medical tourism. Many countries possess relatively underutilized natural resources that can support sustainable tourism initiatives, particularly in rural and peripheral regions. When effectively managed, such tourism models can contribute to regional development, reduce spatial economic disparities, and generate income for local communities while preserving

environmental assets [7, s.56].

The rapid expansion of halal tourism has further enhanced the tourism prospects of Islamic countries. Halal tourism emphasizes compliance with Islamic principles in areas such as food, accommodation, financial transactions, and leisure activities. This segment responds to the increasing demand from Muslim travelers worldwide and simultaneously appeals to non-Muslim tourists seeking ethical, family-oriented, and culturally respectful tourism environments. The alignment of tourism services with religious and ethical values provides Islamic countries with a competitive advantage in this growing global market [8, s.112].

Despite these advantages, the realization of tourism potential depends on the effective mobilization of economic resources, institutional capacity, and strategic planning. Tourism assets alone are insufficient without complementary investments in infrastructure, transportation networks, digital services, and human capital. Therefore, while Islamic countries possess significant latent tourism potential, its transformation into sustainable economic value requires coherent policies, private sector engagement, and integration into international tourism networks [9, s.73].

2. ECONOMIC ROLE OF TOURISM IN DEVELOPMENT

Tourism plays a multifaceted role in the economic development of countries by contributing directly and indirectly to growth, employment, income generation, and structural transformation. In Islamic countries, where many economies face challenges related to overdependence on natural resources, limited industrial diversification, and high youth unemployment, tourism has emerged as a viable alternative engine of economic development. Through its linkages with sectors such as transportation, construction, agriculture, trade, and services, tourism generates multiplier effects that extend beyond the boundaries of the tourism industry itself [10, s.41].

One of the most significant economic contributions of tourism is its impact on employment. Tourism-related activities are typically labor-intensive and capable of absorbing both skilled and unskilled labor, making the sector particularly relevant for countries with rapidly growing populations. In many Islamic countries, tourism provides employment opportunities for women and youth, groups that often face structural barriers in traditional labor markets. As a result, tourism development can support inclusive growth and social stability when accompanied by appropriate labor market and education policies [11, s.66].
Tourism also plays an important role in generating foreign exchange earnings and improving balance-of-payments positions. International tourist arrivals contribute to export revenues without the need for extensive industrial infrastructure, which is especially advantageous for developing Islamic economies. Foreign exchange inflows from tourism can help finance imports, stabilize national currencies, and support public investment in infrastructure and social services. Empirical studies have shown that in several tourism-oriented Islamic countries, tourism revenues represent a significant share of total service exports [12, s.98].

From a macroeconomic perspective, the tourism-led growth hypothesis suggests that tourism expansion can stimulate long-term economic growth by

increasing investment, enhancing productivity, and promoting technological diffusion. In Islamic countries, tourism-related investments often stimulate improvements in transport infrastructure, urban development, digital connectivity, and public utilities, which in turn benefit other sectors of the economy. However, the strength of this relationship depends on institutional quality, governance effectiveness, and the ability of national economies to retain value added within domestic markets [13, s.120].

Despite its positive economic contributions, tourism-driven development is not without risks. Excessive reliance on tourism may expose economies to external shocks such as global economic downturns, pandemics, or geopolitical instability. Moreover, if poorly managed, tourism growth can lead to income leakage, environmental degradation, and social tensions. Therefore, for Islamic countries, the economic role of tourism should be understood within a broader development strategy that emphasizes diversification, sustainability, and resilience rather than short-term revenue maximization [14, s.53].

3. INSTITUTIONAL AND POLICY FRAMEWORKS

The effectiveness of tourism development in Islamic countries largely depends on the quality of institutional structures and the coherence of public policy frameworks. While tourism potential and market demand are necessary conditions for sectoral growth, they are insufficient in the absence of effective governance mechanisms, regulatory clarity, and strategic coordination among public and private stakeholders. Institutional capacity plays a decisive role in transforming tourism resources into sustainable economic outcomes [15, s.27].

Government policy is a central determinant of tourism performance in Islamic countries. National tourism strategies, investment promotion policies, visa regulations, taxation systems, and land-use planning frameworks directly influence the competitiveness of tourism destinations. Countries that have adopted long-term tourism development plans integrated into broader national economic strategies tend to demonstrate stronger tourism performance and higher levels of investment. Conversely, fragmented policy approaches, frequent regulatory changes, and weak inter-agency coordination often constrain tourism sector growth and discourage private sector participation [16, s.64].

Institutional quality also affects the investment climate in tourism-related industries. Transparent legal systems, protection of property rights, contract enforcement, and predictable regulatory environments are essential for attracting both domestic and foreign investment. In many Islamic countries, public–private partnerships have emerged as an important institutional mechanism for financing large-scale tourism infrastructure projects, including hotels, transport facilities, and recreational complexes. However, the success of such partnerships depends on the credibility of public institutions and the alignment of incentives between state authorities and private investors [17, s.91].

Another important dimension of tourism governance in Islamic countries relates to decentralization and regional development policies. Tourism activities are often geographically concentrated, and regional authorities play a key role in destination management, infrastructure provision, and community engagement.

Effective decentralization can enhance local accountability, improve service quality, and ensure that tourism-generated revenues contribute to local economic development. At the same time, insufficient institutional capacity at the regional level may limit the effectiveness of decentralized tourism governance [18, s.58].

In addition to formal institutions, informal norms and administrative practices influence tourism policy implementation. Bureaucratic inefficiencies, corruption, and limited administrative professionalism may undermine policy effectiveness and reduce investor confidence. Therefore, strengthening institutional frameworks, improving governance quality, and enhancing policy coordination are essential prerequisites for realizing the economic potential of tourism in Islamic countries. Without such reforms, tourism development strategies risk remaining declarative rather than transformative [19, s.104].

4. CULTURAL, RELIGIOUS, AND ETHICAL DIMENSIONS OF TOURISM

Tourism development in Islamic countries is shaped not only by economic and institutional factors but also by deeply rooted cultural, religious, and ethical norms. These dimensions play a critical role in determining the types of tourism activities that are socially acceptable, the design of tourism services, and the interaction between tourists and host communities. Unlike purely market-driven tourism models, tourism in Islamic countries often requires alignment with Islamic values, moral principles, and social expectations, which introduces both opportunities and constraints for economic development [20, s.39].

One of the defining features of tourism in Islamic societies is the emphasis on ethical conduct, modesty, and respect for religious practices. Tourism services are expected to comply with Islamic principles in areas such as food consumption, accommodation standards, entertainment, and financial transactions. The growing global demand for halal tourism reflects this alignment between religious values and market opportunities. Halal tourism offers services that are compatible with Islamic norms while remaining accessible to non-Muslim tourists, thereby expanding market reach without compromising cultural integrity [21, s.77].

Cultural authenticity represents another important ethical dimension of tourism development. Islamic countries possess rich traditions, crafts, architectural styles, and intangible cultural heritage that can enhance destination attractiveness. However, commercialization of culture carries the risk of cultural dilution and loss of authenticity if economic objectives dominate social considerations. Sustainable tourism models emphasize community participation, preservation of cultural heritage, and equitable distribution of tourism benefits to ensure that economic gains do not come at the expense of cultural identity [22, s.115].

Religious tourism and pilgrimage constitute a particularly sensitive segment within Islamic tourism. While such activities generate substantial economic benefits, they also impose ethical responsibilities related to crowd management, environmental protection, and respect for sacred spaces. Effective governance of religious tourism requires balancing revenue generation with social

responsibility, spiritual values, and long-term sustainability. Failure to maintain this balance may undermine both the economic and moral foundations of tourism development [23, s.61].

From an economic perspective, integrating cultural and ethical considerations into tourism strategies can enhance destination competitiveness and resilience. Tourists increasingly value responsible, culturally respectful, and ethically grounded travel experiences. Islamic countries that successfully embed ethical principles into tourism governance can differentiate themselves in global markets while fostering social cohesion and long-term development. Thus, cultural and religious dimensions should be viewed not as obstacles but as strategic assets in the formulation of sustainable tourism policies [24, s.92].

5. DEVELOPMENT CHALLENGES AND STRUCTURAL CONSTRAINTS

Despite the significant tourism potential and growing economic importance of the sector in Islamic countries, multiple structural and developmental challenges continue to limit its effective contribution to long-term economic growth. These constraints are often interconnected and reflect broader economic, institutional, and socio-political conditions that characterize many developing and transition economies. Addressing these challenges is essential for transforming tourism from a supplementary activity into a sustainable pillar of national development [25, s.48].

One of the most persistent structural constraints is inadequate infrastructure. Deficiencies in transportation networks, accommodation capacity, digital connectivity, and public utilities reduce destination accessibility and service quality. In several Islamic countries, infrastructure investment remains uneven across regions, leading to spatial concentration of tourism activities and limited spillover effects for peripheral areas. Such imbalances restrict regional development and undermine the inclusive growth potential of tourism [26, s.83].

Human capital limitations also pose a major challenge. The tourism sector requires a skilled workforce capable of delivering high-quality services, managing destinations, and engaging in international marketing. However, many Islamic countries face shortages of professionally trained personnel in hospitality management, tourism planning, and service delivery. Weak linkages between education systems and labor market needs further exacerbate skill mismatches, reducing productivity and competitiveness within the tourism industry [27, s.119].

Political instability and security concerns represent additional barriers to tourism development in certain Islamic countries. Tourism demand is highly sensitive to perceptions of safety and stability, and even localized conflicts can have spillover effects on national tourism performance. Moreover, frequent policy changes, regulatory uncertainty, and weak enforcement mechanisms increase investment risks and discourage long-term commitments by private investors. These factors contribute to volatility in tourism revenues and hinder strategic planning [28, s.57].

Another important challenge relates to economic leakage and limited local value retention. A significant share of tourism revenues in some Islamic countries

flows abroad through foreign-owned enterprises, imported goods, and international tour operators. This reduces the net economic benefits of tourism and weakens its contribution to domestic development. Strengthening local supply chains, supporting small and medium-sized enterprises, and promoting community-based tourism can help mitigate leakage and enhance local economic participation [29, s.101].

Finally, environmental sustainability and resource management present growing concerns. Unregulated tourism expansion may lead to environmental degradation, overuse of natural resources, and pressure on fragile ecosystems. For Islamic countries, where environmental stewardship is closely linked to ethical and religious principles, failure to address sustainability risks may undermine both economic performance and social legitimacy. Therefore, overcoming structural constraints requires integrated policy responses that combine economic efficiency, social responsibility, and environmental protection [30, s.66].

Conclusion

Tourism represents a strategically important sector for economic diversification and sustainable development in Islamic countries. As demonstrated in this study, the tourism industry offers significant opportunities to stimulate economic growth, generate employment, attract foreign exchange earnings, and promote regional development. The diverse cultural, religious, and natural assets of Islamic countries provide a strong foundation for the development of various tourism models, including cultural tourism, religious tourism, halal tourism, and eco-tourism. When effectively integrated into national development strategies, tourism can serve as a catalyst for broader structural transformation.

The analysis highlights that the economic benefits of tourism in Islamic countries are closely linked to the quality of institutional frameworks and policy coordination. Countries that adopt coherent tourism strategies, ensure regulatory stability, and promote public–private cooperation tend to achieve stronger economic outcomes. At the same time, the alignment of tourism development with Islamic values and ethical principles emerges as a critical factor in ensuring social acceptance, cultural preservation, and long-term sustainability. Rather than constraining development, cultural and religious norms can enhance destination competitiveness by fostering responsible and culturally sensitive tourism models.

However, the study also identifies persistent structural challenges that limit the effectiveness of tourism-led development. Infrastructure deficiencies, human capital constraints, political instability, economic leakage, and environmental pressures continue to undermine the sector’s potential in many Islamic countries. These challenges indicate that tourism should not be pursued as a standalone growth strategy but as part of a diversified and resilient economic development framework.

In conclusion, maximizing the economic contribution of tourism in Islamic countries requires integrated policy responses that combine institutional reform, investment in infrastructure and human capital, support for local enterprises, and commitment to sustainability. Strengthening governance mechanisms and enhancing regional and international cooperation will be essential for

transforming tourism opportunities into inclusive and long-term development outcomes. Future research may further contribute by providing empirical assessments of tourism's macroeconomic impact and by evaluating best practices across different Islamic country contexts.

References

1. World Tourism Organization (UNWTO). International Tourism Highlights. – Madrid: UNWTO, 2019. – 24 p.
2. Henderson, J.C. Tourism and development in the Muslim world // Tourism Recreation Research. – 2016. Vol. 41, №1. – p. 1–14.
3. Zamani-Farahani, H., Henderson, J.C. Islamic tourism and managing tourism development in Islamic societies // International Journal of Tourism Research. – 2017. Vol. 19, №3. – p. 255–265.
4. Dwyer, L., Forsyth, P., Dwyer, W. Tourism Economics and Policy. – Bristol: Channel View Publications, 2020. – 462 p.
5. Scott, N., Hall, C.M., Gössling, S. Tourism and the Sustainable Development Goals. – London: Routledge, 2019. – 312 p.
6. Timothy, D.J., Olsen, D.H. Tourism, Religion and Spiritual Journeys. – London: Routledge, 2018. – 304 p.
7. Buckley, R. Sustainable tourism: Research and reality // Annals of Tourism Research. – 2016. Vol. 61. – p. 18–30.
8. Battour, M., Ismail, M.N. Halal tourism: Concepts, practices, challenges and future // Tourism Management Perspectives. – 2016. Vol. 19. – p. 150–154.
9. OECD. Tourism Trends and Policies. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 336 p.
10. WTTC. Travel & Tourism Economic Impact Report. – London: World Travel & Tourism Council, 2021. – 40 p.
11. UNDP. Tourism and Human Development: Inclusive Growth Approaches. – New York: UNDP, 2018. – 52 p.
12. World Bank. Global Economic Prospects: Tourism and Services Trade. – Washington, DC: World Bank, 2022. – 198 p.
13. Brida, J.G., Cortes-Jimenez, I., Pulina, M. Has the tourism-led growth hypothesis been validated? // Tourism Management. – 2016. Vol. 54. – p. 45–58.
14. Sharpley, R. Tourism, Tourists and Society. – London: Routledge, 2018. – 384 p.
15. North, D.C., Wallis, J.J., Weingast, B.R. Violence and Social Orders: A Conceptual Framework. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. –328 p.
16. Hall, C.M. Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships. – Harlow: Pearson Education, 2019. – 352 p.
17. UNWTO. Public-Private Partnerships in Tourism Development. – Madrid: UNWTO, 2017. – 96 p.
18. Tosun, C. Limits to community participation in the tourism development process // Tourism Management. – 2016. Vol. 53. – p. 1–15.
19. Kaufmann, D., Kraay, A. Governance indicators: Where are we, where should we be going? // World Bank Research Observer. – 2018. Vol. 33, №1. – p. 1–30.

20. Wilson, J.A.J., Liu, J. Shaping the halal into a brand? // Journal of Islamic Marketing. – 2019. Vol. 10, №3. – p. 969–987.
21. El-Gohary, H. Halal tourism, is it really halal? // Tourism Management Perspectives. – 2016. Vol. 19. – p. 124–130.
22. Richards, G. Cultural tourism: A review of recent research and trends // Journal of Hospitality and Tourism Management. – 2018. Vol. 36. – p. 12–21.
23. Almuhrzi, H.M., Alsawafi, A.M. Muslim perspectives on tourism development // Tourism Management Perspectives. – 2017. Vol. 24. – p. 91–101.
24. UNEP. Sustainable Tourism and Environmental Protection. – Nairobi: United Nations Environment Programme, 2018. – 76 p.
25. Sinclair, M.T., Stabler, M. The Economics of Tourism. – London: Routledge, 2016. – 368 p.
26. Asian Development Bank. Infrastructure for Tourism Growth in Developing Economies. – Manila: ADB, 2019. – 142 p.
27. Baum, T. Human Resource Management for Tourism, Hospitality and Leisure. – London: Thomson Learning, 2017. – 496 p.
28. Neumayer, E. Political violence and tourism // Journal of Travel Research. – 2016. Vol. 55, №4. – p. 501–515.
29. Meyer, D. Pro-poor tourism: From leakages to linkages // World Development. – 2018. Vol. 102. – p. 1–14.
30. UNWTO & UNEP. Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers. – Madrid: UNWTO, 2017. – 210 p.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 19.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 22.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 11.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.8
UOT 338.24
Minaxanım ƏSƏDOVA
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
tarix üzrə elmlər doktoru, professor
minaxanim.asadli@mal.ru
https://orcid.org/0009-0002-1728-4188

Elera MƏMMƏDOVA
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
Sosial menecment fakültəsi, İctimai fənlər kafedrası,
Muzeyşünaslıq ixtisası, magistr
smrr2520@gmail.com
https://orcid.org/0009-0009-2742-0244

DÖVLƏT TARİX-MƏDƏNİYYƏT VƏ TƏBİƏT QORUQLARININ QLOBAL SƏVİYYƏDƏ TURİZM CƏLBEDİCİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Məqalə Azərbaycan Respublikasının dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının qlobal turizm potensialının qiymətləndirilməsinə həsr olunmuşdur. Müasir dövrdə qoruqlar yalnız milli irsin qorunması baxımından deyil, həm də beynəlxalq turizm bazarında ölkənin brend imicinin formalaşdırılması və iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Araşdırmada dövlət qoruqlarının mövcud vəziyyəti, onların dayanıqlı turizm imkanları, beynəlxalq təcrübəyə inteqrasiya mexanizmləri və qarşıya çıxan problemlər təhlil edilmişdir. Metodoloji əsas kimi kontent-analiz, müqayisəli yanaşma və nümunəvi qoruqlar üzərində keyfiyyət xarakterli müşahidələr tətbiq olunmuşdur. Təhlil göstərir ki, Yanardağ, Qobustan və Hirkan kimi qoruqlar milli və beynəlxalq səviyyədə turistlərin diqqətini cəlb edən mühüm mərkəzlərdir. Bu qoruqlar həm tarixi-mədəni, həm də təbii sərvətlərin qorunması ilə yanaşı, ekoturizm, mədəni turizm üçün geniş imkanlar yaradır. Nəticələr göstərir ki, dövlət qoruqlarının beynəlxalq tanıtımı və rəqəmsal platformalarda təqdimatı onların qlobal səviyyədə cəlbediciliyini artırır. Xüsusilə Qobustan qoruğunun virtual turlarla təqdim edilməsi və Hirkan qoruğunda ekoturizm fəaliyyətlərinin inkişafı bu sahədə uğurlu nümunələrdir. Bununla yanaşı, infrastrukturun yetərsizliyi, maliyyələşmə çətinlikləri, iqlim dəyişikliyi və antropogen təsirlər qoruqların potensialından tam istifadəni məhdudlaşdırır. Məqalədə belə nəticəyə gəlinir ki, dövlət qoruqlarının turizm imkanlarının gücləndirilməsi üçün dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının artırılması, beynəlxalq təşkilatlarla tərəfdaşlığın genişləndirilməsi və dayanıqlı turizm strategiyalarının tətbiqi vacibdir. Bu yanaşma həm milli irsin qorunmasını təmin edəcək, həm də Azərbaycanın qlobal turizm bazarında mövqeyini möhkəmləndirəcəkdir.

Açar sözlər: *Dövlət qoruqları, turizm potensialı, dayanıqlı turizm, mədəni irs, ekoturizm, rəqəmsal tanıtım, qlobal inteqrasiya*

Minakhanim ASADOVA
Elera MAMEDOVA

DİRECTİONS FOR İNCREASİNG TOURİST ATTRACTİVENESS OF STATE HİSTORİCAL-CULTURAL AND NATURAL RESERVES AT THE GLOBAL LEVEL

The article is devoted to the assessment of the global tourist potential of the state historical-cultural and natural reserves of the Republic of Azerbaijan. Currently, nature reserves are of special importance not only from the point of view of preserving the national heritage, but also from the point of view of forming the country's brand on the international tourist market and supporting economic development. The study analyzes the current state of state reserves, their opportunities in the field of sustainable tourism, mechanisms of integration into international practice, and emerging problems. Content analysis, a comparative approach and qualitative observations on exemplary reserves were used as a methodological basis. The analysis shows that such reserves as Yanardag, Gobustan and Hirkansky are important centers that attract the attention of tourists at the national and international levels. These reserves, in addition to the protection of historical, cultural and natural resources, create wide opportunities for ecotourism and cultural tourism. The results show that the international promotion of state reserves and their presentation on digital platforms increase their appeal at the global level. In particular, the presentation of the Gobustan reserve with the help of virtual tours and the development of ecotourism activities in the Hyrkan reserve are successful examples in this area. At the same time, the lack of infrastructure, financial difficulties, climate change and anthropogenic impact limit the full use of the potential of reserves. In the article, it is concluded that in order to strengthen the tourist opportunities of state reserves, it is important to strengthen the state-private cooperation, expand partnership relations with international organizations, and implement sustainable tourism strategies. This approach will allow both to ensure the protection of the national heritage and to strengthen the position of Azerbaijan on the world tourist market.

Key words: *State reserves, tourist potential, sustainable tourism, cultural heritage, ecotourism, digital promotion, global integration*.

Минаханим АСАДОВА
Элера МАМЕДОВА

НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ И ПРИРОДНЫХ ЗАПОВЕДНИКОВ НА ГЛОБАЛЬНОМ УРОВНЕ

Статья посвящена оценке глобального туристического потенциала государственных историко-культурных и природных заповедников Азербайджанской Республики. В настоящее время заповедники имеют

особое значение не только с точки зрения сохранения национального наследия, но и с точки зрения формирования бренда страны на международном туристическом рынке и поддержки экономического развития. В исследовании проанализировано современное состояние государственных заповедников, их возможности в сфере устойчивого туризма, механизмы интеграции в международную практику и возникающие проблемы. В качестве методологической основы были использованы контент-анализ, сравнительный подход и качественные наблюдения на образцовых заповедниках. Анализ показывает, что такие заповедники, как Янардаг, Гобустан и Гирканский, являются важными центрами, привлекающими внимание туристов на национальном и международном уровнях. Эти заповедники, помимо охраны исторических, культурных и природных ресурсов, создают широкие возможности для экотуризма и культурного туризма. Результаты показывают, что международное продвижение государственных заповедников и их презентация на цифровых платформах повышают их привлекательность на глобальном уровне. В частности, презентация Гобустанского заповедника с помощью виртуальных туров и развитие экотуристической деятельности в Гирканском заповеднике являются успешными примерами в этой области. В то же время, отсутствие инфраструктуры, финансовые трудности, изменение климата и антропогенное воздействие ограничивают полное использование потенциала заповедников. В статье делается вывод о том, что для укрепления туристических возможностей государственных заповедников важно усилить государственно-частное сотрудничество, расширить партнерские отношения с международными организациями и реализовать стратегии устойчивого туризма. Такой подход позволит как обеспечить охрану национального наследия, так и укрепить позиции Азербайджана на мировом туристическом рынке.

Ключевые слова: *Государственные заповедники, туристический потенциал, устойчивый туризм, культурное наследие, экотуризм, цифровое продвижение, глобальная интеграция*

Giriş

Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının qlobal səviyyədə turizm cəlbediciliyinin artırılması üçün hərtərəfli və kompleks yanaşmaya ehtiyac vardır. Mədəni turizmin potensialının adekvat şəkildə qiymətləndirilməsi bu prosesin əsasını təşkil edir. [11] Bu yanaşma yalnız mövcud tarixi-mədəni və təbii irsin qorunması ilə kifayətlənmir, həm də onların turizm sənayesində iqtisadi və sosial resurs kimi istifadəsini nəzərdə tutur. İlk mərhələdə regional xüsusiyyətlər, sosial və iqtisadi amillər, təbii resurslar və tarixi-mədəni obyektlərin spesifik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilməli, bu təhlil gələcək inkişafın əsas istiqamətlərini formalaşdırmalıdır.

Turizm potensialının əsasını təbii, tarixi-mədəni, sosial və iqtisadi komponentlər təşkil edir. Təbii sərvətlərin qorunması və ekoloji mühitin qorunması mədəni turizmin inkişafı üçün mühüm şərtdir. Tarixi abidələr, arxeoloji tapıntılar, memarlıq nümunələri, folklor, milli mətbəx və etnoqrafik irs turizmin

bünövrəsini formalaşdırır. Bununla yanaşı, ixtisaslı kadrların hazırlanması və yaradıcı mütəxəssislərin turizm prosesinə cəlb olunması sosial potensialı gücləndirir. İnfrastruktur, maliyyə və idarəetmə imkanları isə iqtisadi potensialı təmin edən əsas dayaqlardır.

Mədəni turizmin inkişafına təsir edən amillər statik və dinamik xarakter daşıyır. Təbii-coğrafi şərait, tarixi hadisələr və mədəni irs obyektləri daha sabit amillər hesab olunur. Sosial-iqtisadi dəyişikliklər, viza rejimi, dövlət siyasəti, texnoloji infrastruktur və kommunikasiya şəbəkələri isə dinamik amillər kimi turizm sənayesinin inkişaf tempini müəyyənləşdirir. Müasir dövrdə mədəni turizmin müxtəlif növlərinin inkişafı qlobal turizm bazarında rəqabət üstünlüyü yaradır. Tarixi, hadisəli, dini, etnoqrafik və ekoloji turizm formalarının hər bir regionun spesifik xüsusiyyətlərinə uyğun inkişaf etdirilməsi turizm məhsullarının rəngarəngliyini artırır. Bu çərçivədə klaster yanaşması, kompleks mədəni obyektlərin formalaşdırılması, peşəkar marketinq tədqiqatlarının aparılması və informasiya yayımının gücləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Turistlərin artan tələbatını qarşılayacaq infrastruktur, xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi və səmərəli idarəetmə mexanizmləri də bu prosesin mühüm elementlərindəndir. Qoruqların turizm imkanlarının inkişafında ekoturizm və xüsusi mühafizə olunan ərazilərin qorunması prioritet təşkil edir. Bu istiqamətdə UNESCO Dünya İrsi siyahısına daxil edilmiş obyektlər, məsələn, Qobustan qoruğu [3], həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə turizmin simvoluna çevrilə bilər. Təbiətin qorunması ilə yanaşı, ekoloji maarifləndirmə proqramlarının tətbiqi, gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsinin gücləndirilməsi də turizmin sosial faydasını artırır. Bütün bu proseslərin həyata keçirilməsi üçün dövlət dəstəyi, regional idarəetmə, tədqiqat mərkəzlərinin fəaliyyəti və ictimaiyyətlə biznes strukturlarının əməkdaşlığı vacibdir. Bu cür sistemli yanaşma dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının sosial, iqtisadi və mədəni əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, onların qlobal səviyyədə turizm cəlbediciliyini də gücləndirir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət təbiət qoruqları respublika əhəmiyyətli xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinə aiddir və onların əraziləri təsərrüfat məqsədləri üçün istifadə oluna bilməz. Qoruqların fəaliyyəti onların vəzifələri və xüsusi mühafizə rejimi ilə ziddiyyət təşkil edən hər hansı fəaliyyətlə məhdudlaşdırılır. Bu ərazilərdə canlı orqanizmlərin süni şəkildə introduksiyası qadağandır və xüsusi icazə olmadan qoruq ərazisinə daxil olmaq mümkün deyil. Hüquqi şəxs statusuna malik olan qoruqların torpaqları daimi istifadəyə verilmişdir və Azərbaycanda dövlət mülkiyyətinə aid olduğundan özgəninkiləşdirilə bilməz. [1; 2] Onların ətrafında təbiət komplekslərinə zərər verə biləcək fəaliyyətin qarşısını almaq üçün mühafizə, sanitar-mühafizə və digər qoruyucu zonalar müəyyən edilə bilər.

Qlobal turizm bazarında rəqabətin getdikcə artması və turistlərin müxtəlif və unikal təcrübələr axtarması Azərbaycan dövlət qoruqlarının beynəlxalq səviyyədə tanıdılmasını zəruri edir. Tarixi, mədəni və təbii sərvətlərin qorunması ilə eyni zamanda turizmin inkişaf etdirilməsi üçün kompleks və strateji yanaşmalar tələb olunur. İqlim dəyişikliyi, urbanizasiya və antropogen təsirlər qoruqların ekosistemləri və tarixi irs obyektlərinə birbaşa təzyiq göstərir. [9] Bu səbəbdən qoruqların dayanıqlı idarə olunması, resursların qorunması və ekoturizm

prinsiplərinin tətbiqi aktuallıq kəsb edir. [10] Rəqəmsal transformasiya və qlobal kommunikasiya imkanları qoruqların beynəlxalq turist axınına çıxışını təmin etmək üçün yeni perspektivlər açır. Virtual turlar, interaktiv xəritələr və rəqəmsal marketinq vasitələri turizm brendinin yaradılması və qoruqların qlobal səviyyədə tanıdılması üçün əvəzsiz alətlərdir. Yerli icmaların cəlb olunması və sosial faydanın təmin edilməsi sosial və iqtisadi inklüzivliyin artırılması baxımından vacibdir. Qoruqların turizm fəaliyyəti ilə yerli əhali arasında əlaqə yaradılması həm icmaların rifahını yüksəldir, həm də mədəni irsin qorunmasına töhfə verir.

Aparılan araşdırmanın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında yerləşən dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının turizm potensialını sistemli şəkildə qiymətləndirmək, onların milli və qlobal səviyyədə cəlbediciliyini artırmaq istiqamətində strateji yanaşmaları təhlil etməkdir. Məqalədə qoruqların hüquqi statusu, qorunma və idarəetmə prinsipləri, dayanıqlı turizm və sosial aspektlər, qlobal tanıtım imkanları və qarşıya çıxan çağırışlar araşdırılır. Məqsəd, həmçinin Azərbaycan qoruqlarının, o cümlədən Yanardağ Qoruğunun nümunəsi üzərində milli irs və təbii sərvətlərin qorunması ilə turizmin inkişafı arasında balansın necə təmin oluna biləcəyini göstərməkdir. Bu baxımdan araşdırma zamanı aşağıdakı məsələlərin öyrənilməsi nəzərdə tutulur:

- Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının hüquqi statusu və qorunma prinsipləri onların turizm fəaliyyətlərinə necə təsir göstərir?
- Azərbaycan qoruqları milli və qlobal səviyyədə turizm baxımından hansı potensiala malikdir və bu potensial necə reallaşdırıla bilər?
- Qlobal tanıtım və marketinq strategiyalarının tətbiqi qoruqların beynəlxalq turist cəlbetmə imkanlarını necə artırır?
- Dayanıqlı turizm prinsiplərinin qoruqlarda tətbiqi resursların qorunması, yerli icmaların cəlb olunması və sosial faydanın təmin olunmasına hansı töhfələri verir?
- İnfrastruktur, maliyyələşmə və iqlim dəyişiklikləri kimi çağırışlar qoruqların turizm inkişafına necə təsir edir və bu problemlərin həlli üçün hansı strategiyalar effektivdir?
- Rəqəmsal transformasiya, VR/AR texnologiyaları və interaktiv platformaların qoruqların turizm potensialının artırılmasında rolu nə qədərdir?
- Dövlət dəstəyi və özəl sektor əməkdaşlığının gücləndirilməsi qoruqların dayanıqlı turizm və qlobal inteqrasiya imkanlarını necə gücləndirir?

Metod və metodologiya. Məqalədə Azərbaycan Respublikasında dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının turizm potensialının qiymətləndirilməsi, dayanıqlı turizm prinsiplərinin tətbiqi və qlobal səviyyədə tanıtım imkanlarının araşdırılması üçün sistemli və çoxşaxəli metodologiya tətbiq olunmuşdur. Tədqiqat həm nəzəri, həm də praktik yanaşmaları əhatə edir. Nəzəri metodlar çərçivəsində ədəbiyyat analizi, hüquqi sənədlərin və beynəlxalq standartların öyrənilməsi əsas yer tutur. Bu yanaşma qoruqların hüquqi statusunun, xüsusi mühafizə rejimlərinin, milli və qlobal əhəmiyyətinin təhlilini təmin edir. Eyni zamanda, UNESCO, IUCN və digər beynəlxalq təşkilatların qoruqların idarə olunması və turizm sahəsində tətbiq etdikləri

modellər müqayisəli şəkildə təhlil edilir, qlobal təcrübənin Azərbaycan kontekstinə inteqrasiyası araşdırılır. Praktik metodlar arasında qoruqların turizm infrastrukturu və xidmətlərinin qiymətləndirilməsi, mövcud turizm imkanlarının təhlili və yerli icmaların turizm fəaliyyətlərinə cəlb olunmasının analizi yer alır. Bu məqsədlə Yanardağ Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu, Qobustan Milli Tarixi-Bədii Qoruğu və Hirkan Milli Parkı kimi nümunələr üzərində sahə tədqiqatları, müşahidələr və statistik məlumatların təhlili aparılmışdır. Metodologiya həmçinin dayanıqlı turizm və sosial aspektlərin qiymətləndirilməsini əhatə edir. Turistlərin cəlb olunması, resursların qorunması, ekoturizm marşrutlarının təşkili və gəlir bölgüsünün icmalarla əlaqələndirilməsi mövzularında komparativ və situasiya təhlilləri tətbiq edilmişdir. Rəqəmsal transformasiya, VR/AR texnologiyaları və interaktiv platformaların istifadəsi ilə bağlı nümunələr isə qlobal tanıtım və marketinq strategiyalarının effektivliyini göstərmək məqsədilə daxil edilmişdir. Məqalədə istifadə olunan metod və metodologiya qoruqların turizm potensialını, dayanıqlı idarəetmə prinsiplərini və qlobal səviyyədə inteqrasiya imkanlarını həm nəzəri, həm də praktik aspektlərdə sistemli şəkildə araşdırmağa imkan verir. Bu yanaşma həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə dayanıqlı turizmin strategiyalarını inkişaf etdirmək üçün elmi əsas yaradır.

Nəticələr

Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqları həm milli, həm də qlobal səviyyədə turizm potensialına malikdir. Qoruqların hüquqi statusu və xüsusi mühafizə rejimi onların mədəni, tarixi və təbii sərvətlərini qorumağa imkan verir və eyni zamanda turizm fəaliyyətləri üçün zəmin yaradır. Məsələn, **Yanardağ Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu** [6, s.20-30] turizm marşrutları ilə yanaşı, geoloji fenomenlərin qorunmasını təmin edir, bu isə həm ziyarətçilər üçün unikal təcrübə yaradır, həm də qoruğun qorunmasına xidmət edir.

Dayanıqlı turizm prinsiplərinin tətbiqi resursların qorunması və yerli icmaların sosial-iqtisadi faydalarını təmin edir. **Hirkan Milli Parkı** [5] nümunəsində nadir flora və fauna növlərinin qorunması ilə birlikdə ekoturizm marşrutları təşkil edilir və yerli sakinlər turist bələdçisi və xidmət təminatçısı kimi cəlb olunur. Bu yanaşma həm mədəni irsin, həm də təbii sərvətlərin uzunmüddətli qorunmasını təmin edir.

Qlobal tanıtım və inteqrasiya imkanlarının genişləndirilməsi qoruqların beynəlxalq səviyyədə cəlbediciliyini artırır. Virtual turlar, interaktiv xəritələr və rəqəmsal platformalarda təqdimatlar qoruqların reklamını gücləndirir. Məsələn, **Qobustan Milli Tarixi-Bədii Qoruğu** virtual platformalarda paleolitik petroqliflərin [4] təqdimatı ilə həm yerli, həm də xarici turistlərin diqqətini cəlb edir, bu isə qlobal turizm bazarında rəqabət qabiliyyətini artırır.

İnfrastruktur və maliyyələşmə problemləri, iqlim dəyişikliyi və antropogen təsirlər qoruqların turizm potensialının tam reallaşmasına maneə törədir. **Yanardağ Qoruğunda** bələdçi xidmətlərinin və ziyarətçi mərkəzlərinin inkişafı üçün əlavə maliyyə dəstəyi tələb olunur. Eyni zamanda, qlobal turizm bazarında rəqabət və tanıtımın yetərsizliyi qoruqların beynəlxalq səviyyədə tanınmasını məhdudlaşdırır. Bu çağırışların həlli üçün inteqrasiya olunmuş strategiyalar, dövlət və özəl sektor əməkdaşlığı və dayanıqlı turizm prioritet kimi qəbul edilməlidir.

Müzakirə.

Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının milli və qlobal əhəmiyyəti. Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqları ölkənin mədəni və təbii irsinin qorunması, elmi tədqiqatların təşkili və ekoloji balansın təmin olunması baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Milli səviyyədə bu qoruqlar, ilk növbədə, ölkənin tarixi-mədəni irsinin və nadir təbii sərvətlərinin qorunmasını təmin edir. Tarixi abidələr, arxeoloji komplekslər, nadir flora və fauna növləri yalnız keçmişin şahidi olmaqla kifayətlənmir, həm də yerli icmalar üçün mədəni kimliyin formalaşmasında və ictimai-mədəni inkişafın təşviqində mühüm rol oynayır. Dövlət qoruqları həmçinin elmi tədqiqatlar üçün zəngin potensial təqdim edir. Burada əldə olunan məlumatlar təbiət və mədəniyyətin qorunması siyasətinin hazırlanmasına, ekosistemlərin bərpasına və mədəni abidələrin saxlanmasına xidmət edir. Qoruqların qlobal əhəmiyyəti isə onların beynəlxalq tanınması, elmi və ekoloji standartların tətbiqi, həmçinin qlobal turizm və təhsil imkanları ilə bağlıdır. UNESCO Dünya İrs siyahısına daxil edilmiş tarixi-mədəni və təbii obyektlər qoruqların beynəlxalq səviyyədə qiymətləndirilməsi və qorunması üçün önəmli platforma yaradır. Bu cür tanınma qoruqlara qlobal elmi və turizm aləmində nüfuz qazandırır, beynəlxalq layihələr və əməkdaşlıqlar üçün şərait yaradır. Qlobal ekoloji monitorinq və biosfer ehtiyatları sisteminə daxil edilmiş təbiət qoruqları isə nadir ekosistemlərin qorunmasına və bərpasına xidmət edir, antropogen təsirlərin təhlilinə imkan yaradır və dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin təbliğinə töhfə verir. Eyni zamanda, dövlət qoruqları milli və qlobal səviyyədə turizm potensialının artırılması üçün əsas resurs hesab olunur. Tarixi-mədəni komplekslər, mənzərəli landşaftlar və nadir təbii obyektlər turistləri cəlb edir, eyni zamanda elmi, ekoloji və mədəni maarifləndirmə fəaliyyətlərinə də imkan yaradır. Bu qoruqların qorunması və inkişaf etdirilməsi həm milli sərvətlərin qorunmasını təmin edir, həm də ölkənin beynəlxalq imicinə və iqtisadi faydasına töhfə verir.

Dövlət qoruqlarının turizm potensialı. Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqları ölkənin turizm potensialının inkişafında mühüm rol oynayır. Mədəni və təbiət qoruqları yalnız irsin qorunması və elmi tədqiqatlarla məhdudlaşmır; onlar həm də turistləri cəlb edən unikallıqlar, mənzərəli landşaftlar və nadir ekosistemlər təqdim edir. Tarixi-mədəni komplekslər, arxeoloji abidələr və mənzərəli təbii ərazilər turistlər üçün həm maarifləndirici, həm də estetik cəhətdən cəlbedici olur. Bu obyektlərin turizm baxımından əhəmiyyəti həm iqtisadi, həm də mədəni-diplomatik səviyyədə özünü göstərir. Onlar regionda turizm infrastrukturunun inkişafını təşviq edir, yerli icmaların iqtisadi gəlirlərini artırır və ölkənin beynəlxalq tanınmasına töhfə verir.

Qlobal səviyyədə qoruqların turizm potensialının artırılması UNESCO, IUCN və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dəstəklənir. UNESCO Dünya İrs siyahısına daxil edilən obyektlər yalnız mədəni dəyərlərinə görə deyil, eyni zamanda turistlərin maraq dairəsində olması ilə də fərqlənir. Bu status qoruqların qorunması, inkişaf etdirilməsi və təbliği üçün beynəlxalq standartların tətbiqinə imkan yaradır. IUCN və digər ekoloji təşkilatlar isə təbiət qoruqlarının davamlı idarə olunmasını, ekoturizmin təşviqini və qlobal ekoloji monitorinqi təmin edir. Bu yanaşma qoruqların turizm cəlbediciliyini artırmaqla yanaşı, onların ekoloji və elmi funksiyalarını da qorumağa şərait yaradır.

Azərbaycan nümunəsində də dövlət qoruqları turizm baxımından böyük potensiala malikdir. Qobustan Milli Tarixi-Bədii Qoruğu, Yanardağ Dövlət Tarix-

Mədəniyyət və Təbiət Qoruğu, Şəki Xan Sarayı və digər tarix-mədəniyyət obyektləri həm yerli, həm də xarici turistləri cəlb edir. Eyni zamanda, təbiət qoruqları və milli parklar. Məsələn Hirkan Milli Parkı nadir flora və fauna növləri, mənzərəli landşaftları və ekoturizm imkanları ilə tanınır. Bu qoruqlar yalnız turizm üçün deyil, eyni zamanda elmi tədqiqatlar, ekoloji maarifləndirmə və mədəni fəaliyyətlər üçün də platforma rolunu oynayır. Onların mövcud infrastrukturu, elmi və bələdçi xidmətləri, həmçinin ziyarətçilər üçün təşkil olunan interaktiv proqramlar turist cəlb etmə potensialını daha da artırır.

Qlobal cəlbediciliyin artırılması istiqamətləri. Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının beynəlxalq turizm arenasında cəlbediciliyinin artırılması yalnız onların qorunması və elmi tədqiqatlarla məhdudlaşmır, həm də müasir marketinq, texnologiya və infrastruktur imkanlarının səmərəli tətbiqini tələb edir. Bu istiqamətdə ən əhəmiyyətli addımlardan biri qoruqların brendinqi və rəqəmsal marketinq strategiyalarının inkişaf etdirilməsidir. [7]

Turizm brendinin yaradılması, sosial media platformalarında fəal təqdimatlar, virtual turlar və beynəlxalq sərgilərdə iştirak qoruqların tanınmasını artırır və qlobal turist axınını cəlb edir. Yanardağ Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu [6, s.20-30] nümunəsində bu yanaşma özünü göstərir. Burada təşkil olunan virtual turlar və interaktiv təqdimatlar sayəsində qoruq yalnız yerli turistlər üçün deyil, dünyanın müxtəlif ölkələrindən gələn ziyarətçilər üçün də cəlbedici olur. Eyni yanaşma Qobustan Milli Tarixi-Bədii Qoruğu üçün də tətbiq oluna bilər. Burada paleolitik petroqliflər və qədim yaşayış məskənləri VR/AR texnologiyaları vasitəsilə daha geniş auditoriyaya təqdim edilə bilər.

İnfrastruktur və xidmətlərin inkişafı da qoruqların qlobal səviyyədə cəlbediciliyini artırmaq üçün vacib şərtdir. Müasir nəqliyyat əlaqələri, ziyarətçi mərkəzləri, çoxdilli bələdçilər və ekoloji dost xidmətlər turistlərin rahatlığı və məlumatlılığı üçün zəruridir. Yaşıl turizm prinsiplərinin tətbiqi, ekoloji məsuliyyətli bələdçi proqramları və təbiətə uyğun qida və xidmətlər, turistlərin təcrübəsini zənginləşdirir və qoruqların beynəlxalq turizm standartlarına uyğunluğunu təmin edir. Yanardağ Qoruğunda bu sahədə aparılan işlər, ziyarətçilərin həm təbii yanardağ fenomeni, həm də ərazinin mədəni və tarixi aspektləri barədə tam məlumat əldə etməsinə imkan yaradır. Şəki Xan Sarayı Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu isə tarixi memarlıq nümunələri, xalq sənətkarlığı və mənzərəli landşaftları ilə mədəni və vizual turizm üçün əvəzolunmaz potensiala malikdir.

Texnologiyaların tətbiqi qoruqların qlobal cəlbediciliyini daha da artırır. Virtual və artırılmış reallıq (VR/AR), mobil tətbiqlər, interaktiv xəritələr, rəqəmsal audio-bələdçilər və səsli tərcümə xidmətləri turistlərin təcrübəsini daha interaktiv və əlçatan edir. Yanardağ Qoruğu bu sahədə innovativ addımlar ataraq, ziyarətçilərə vulkanın geoloji xüsusiyyətlərini və tarixi-mədəni kontekstini virtual və interaktiv formada təqdim edir. Hirkan Milli Parkı kimi təbiət qoruqlarında da ekosistemlərin VR vasitəsilə təqdim edilməsi turistlər üçün unikal elmi-təhsil və ekoturizm təcrübəsi yarada bilər.

Beynəlxalq əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi qoruqların qlobal səviyyədə tanınmasının başqa vacib vasitəsidir. Dünya İrs siyahısına daxil olmaq, xarici qoruqların idarəetmə təcrübələrini öyrənmək, qardaşlaşmış qoruqlar və beynəlxalq layihələrdə iştirak həm elmi, həm də turizm sahəsində imkanları genişləndirir. Yanardağ Qoruğu beynəlxalq əməkdaşlıqlarda iştirak edərək, qlobal standartlara uyğun qorunma, təqdimat və turizm xidmətləri modelini inkişaf etdirir. Bununla

yanaşı, İtaliyadakı Vezuv Milli Parkı və Yaponiyadakı Aso Vulkanı ilə qardaşlaşma layihələri, VR/AR texnologiyalarının tətbiqi və təcrübə mübadiləsi üçün model rolunu oynaya bilər. Atəşgah və Atəşgah-Muzeylər Kompleksi isə Yanardağ Qoruğu ilə inteqrasiya edilərək "Od Turizmi" marşrutlarının yaradılmasına imkan verir və turistlərin diqqətini çəkən unikal paket turizm proqramları təqdim edir.

Dövlət qoruqlarının qlobal cəlbediciliyi yalnız turizmin təşviqi ilə deyil, eyni zamanda müasir marketinq, infrastruktur, texnologiya və beynəlxalq əməkdaşlıq vasitələri ilə artırıla bilər. Yanardağ Qoruğu və digər Azərbaycan qoruqları bu strategiyaların [7] uğurlu tətbiqinə nümunə təşkil edir və göstərir ki, milli irs və təbii sərvətlərin qlobal səviyyədə tanıdılması üçün kompleks yanaşma zəruridir.

Dayanıqlı turizm və sosial aspektlər. Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarında turizmin inkişafı yalnız iqtisadi mənfəətlə ölçülə bilməz. Dayanıqlı turizm yanaşması həm sosial, həm ekoloji, həm də mədəni aspektləri nəzərə almalıdır. Yerli icmaların turizm prosesinə cəlb edilməsi bu baxımdan xüsusilə önəmlidir. Məsələn, **Yanardağ Dövlət Tarix-Mədəniyyət və Təbiət Qoruğu**nda yerli sakinlər bələdçi kimi, interaktiv təqdimat və tur paketlərinin təşkili sahəsində fəaliyyət göstərirlər. Bu, həm icmaların sosial və iqtisadi rifahını artırır, həm də mədəni dəyərlərin qorunmasına töhfə verir. Eyni yanaşma **Şəki Xan Sarayı Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu**nda da tətbiq olunur. Burada yerli sənətkarlar və mədəni proqramlar turistlərin diqqətini cəlb edərək regionun mədəni həyatına inteqrasiya olunur.

Ekoturizm və məsuliyyətli turizm prinsipləri qoruqlarda təbiətin və mədəni irsin qorunmasına xidmət edir. **Hirkan Milli Parkı** nümunəsində nadir flora və fauna növlərinin qorunması, ekoturizm marşrutlarının təşkili və ekoloji maarifləndirmə proqramları turistlərin davranışına və ətraf mühitə təsiri minimuma endirir. **Qobustan Milli Tarixi-Bədii Qoruğu** isə ziyarətçilərə paleolitik petroqlifləri nümayiş etdirərkən xüsusi qoruma zonaları və ziyarətçi limitləri tətbiq edir, beləliklə həm tarixi irs, həm də turizm potensialı qorunur.

Turizmin balanslı idarə olunması dayanıqlı inkişaf üçün vacibdir. [8] Resursların qorunması ilə turistlərin cəlb edilməsi arasında tarazlıq yaratmaq məqsədilə Yanardağ Qoruğunda və digər Azərbaycan qoruqlarında gəlirlər qoruqların inkişafına və ekoloji monitorinq proqramlarına yönəldilir. Bunun nəticəsi olaraq, turist təcrübəsi zənginləşir, ekoloji və mədəni balans qorunur, yerli icmalar isə turizm gəlirlərindən faydalanır.

Yanardağ Dövlət Tarix-Mədəniyyət və Təbiət Qoruğunun turizmin inkişafına təsiri. Bu möcüzəvi təbiət abidəsi Azərbaycanın zəngin keçmişinin və mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsidir. [6, s.20-30]

Yanardağ ərazisindəki qaz axınlarının zamanla dəyişməsi insan məskənlərinə və fəaliyyətinə təsir göstərmişdir. Tədqiqatçı İdris Əliyevin fikrincə, əvvəlcə qaya çıxıntılarının ətrafından yanan qaz aşkar edilmiş, daha sonra geoloji proseslər nəticəsində qaz azalaraq Yanardağın ətrafından çıxmağa başlamışdır. Bu cür təbii dəyişikliklər ətrafdakı yaşayış məskənlərinə təsir edə bilərdi. Tarixi mənbələrdə Yanardağ yaxınlığında yaşayış məskənlərinin olduğu qeyd edilir. Digər ərazilərdə, xüsusən də neft buruqları salındığına görə, yerin altından çıxan yanar qazlar görünməz olmuşdur. Bu, sənaye fəaliyyətlərinin təbii yanar ocaqlara təsirini göstərir. Yanardağ abidəsinin coğrafi mövqeyi də tarixi hadisələrdə əhəmiyyətli rol oynamışdır. 1918-ci ilin avqustunda Qafqaz İslam Ordusunun Bakını erməni-daşnak

ordusundan azad etməsi zamanı Yanardağ və Binəqədi təpələri düşmən qüvvələrinin möhkəmlənmək üçün fəaliyyətlərini artırdığı strateji nöqtələr idi.

Yanardağ Dövlət Tarix-Mədəniyyət və Təbiət Qoruğunun ərazisi zəngin arxeoloji tapıntılar və mədəni abidələrlə doludur. Qoruğun ərazisində qədim qəbiristanlıq və üç tərəfdə alov izləri aşkar edilmişdir. Qoruq həmçinin ibtidai icma dövrünə aid "Qurd yuvası" adlanan mağaraları, çoxəsrlik tarixə malik və qədim sanduqələrlə zəngin iki qəbiristanlığı, müalicəvi kükürdlü su bulaqlarını, hələ də aktiv fəaliyyətdə olan Qırməki palçıq vulkanını, Əlidaşı pirini, Kardaşı iri təbii qaya daşlarını, Qırməki vadisini və qədim kurqanı özündə birləşdirir. "Qurd yuvası" [6, s.20-30] mağarası vaxtilə canavar yuvası olduğuna görə belə adlandırılıb və divarında sənətkarlar tərəfindən naxışlar salınıb. Bu izlər buranın qədim insanların yaşayış məskəni olduğunu göstərir.

Yanardağın ərazisindəki muzeydə qədim daşlar və yerli əhali tərəfindən istifadə edilmiş sənətkarlıq nümunələri nümayiş etdirilir. Kromleks daş sərgisində qədim su qabları, əl dəyirmanları, üzüm sıxmaq üçün formalar, heyvanların suvarılması və yemlənməsi üçün istifadə olunan daş axur kimi eksponatlar toplanıb.

Yanardağ qədim zamanlardan etibarən Bakının rəmzi hesab olunan üç yanar alov dili və dəniz simvolunun mövcudluğuna istinadən qəbul edilib. İslam dinindən əvvəl Yanardağ atəşpərəstlərin dini inanc, sitayiş yeri hesab olunub. Bura həmçinin buddistlərin də ziyarət yeri olub və onlar bu dağın müqəddəsliyinə inanıb, onun ətəyində meditasiya ediblər. Od müqəddəslik rəmzi sayılır və gecə-gündüz sönməyən alov ululariımızdan miras qalan ana torpağı qoruyan igid oğullarından söhbət açır. Yanardağla bağlı çoxlu əfsanə və rəvayət mövcuddur.

Orta əsr mənbələrində Bakı od, alov püskürən şəhər kimi təsvir olunur. X əsrdə ərəb coğrafiyaşünası əl-Məsuqi yazırdı ki, Bakıdan ağ neft daşıyırlar və burada vulkan püskürür, bunlar yerdən çıxan od mənbələridir. Bizans alimi Paniyli Prisk V əsrdə Qafqaz Albaniyasından bəhs edərkən Xəzər dənizi sahillərində sualtı qayalardan qalxaraq gecə-gündüz yanan alovlardan söz açır. Yanardağ həm də "əbədi məşəl" adlandırılır. "Yanardağ möcüzəsi"nin ziyarətçiləri dünyanın dörd bir yanından gələrək bu təbiət abidəsinə üz tuturlar. Yanardağ həm dini, həm də təbiət hadisəsi kimi baxılan bir yerdir. Əvvəllər bu abidə dünya atəşpərəstlərinin müqəddəs məkanı olub. Dağın ətəyində dünyanın bütün guşələrindən atəşpərəstlər toplaşarmış. Bu ənənə bu gün də davam edir, qoruqda mütəmadi olaraq iranlı və hindistanlı turistləri görmək mümkündür. Turistlərin Yanardağa gələrək dualar etdiyi və niyyət tutduğu qeyd edilir.

Qoruqda aparılan yenidənqurma işləri çərçivəsində açıq hava konsertləri üçün 500 nəfərlik amfiteatr, sənətkar emalatxanaları və mağazalar, yerli sənətkarlar tərəfindən keramika, şüşə, taxta və parça kimi təbii materiallardan hazırlanan suvenirlərin satışı məntəqəsi yaradılıb. [6, s.20-30] Yanardağda yerli və xarici ziyarətçilər rəngarəng sənət nümunələrindən ibarət "Vətən bağı" adlı dekorativ-tətbiqi sənət sərgisi təşkil olunmuşdur. Həmçinin, Hindistanın Azərbaycandakı səfirliyi tərəfindən təşkil olunan 8-ci Beynəlxalq Yoqa Günü (IDY 2022) maraqla qarşılanıb və yoqa həvəskarları üçün açıq havada xüsusi sessiya təşkil edilib. "Qurama" əl işlərinin sərgisində də 20-yə yaxın sənətkarın əl işləri təqdim olunmuşdur.

Nəticə

Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının turizm potensialını artırmaq üçün bir sıra mühüm çağırışlarla üzləşdiyi müşahidə olunur. İnfrastruktur və maliyyələşmə problemləri bu sahədəki əsas əngəllərdən biridir. Qoruqların ərazilərində ziyarətçi mərkəzlərinin, nəqliyyat bağlantılarının, bələdçi xidmətlərinin və digər turizm infrastrukturunun yetərsizliyi turistlərin komfort səviyyəsini azaldır və qoruqların beynəlxalq cəlbediciliyini məhdudlaşdırır. Maliyyələşmənin məhdud olması isə qoruqların həm qorunma, həm də turizm fəaliyyətlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsində problemlər yaradır. Yanardağ Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu və digər qoruqlarda bu çətinliklər mövcuddur. Ziyarətçi mərkəzlərinin modernləşdirilməsi, ekoloji dost xidmətlərin təmin olunması və bələdçi kadrlarının təkmilləşdirilməsi əlavə maliyyə dəstəyi olmadan çətinləşir.

İqlim dəyişikliyi və antropogen təsirlər qoruqların turizm fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Temperatur dəyişiklikləri, quraqlıqlar və ya nadir ekosistemlərə təsir edən insan fəaliyyətləri ekoturizm marşrutlarını risk altında qoyur, təbii və mədəni irsin qorunmasını çətinləşdirir. Məsələn, Hirkan Milli Parkının nadir meşə örtüyü iqlim dəyişikliyinə həssasdır və turist axını ilə birlikdə əlavə təzyiqlərə məruz qalır. Eyni zamanda, Yanardağ Qoruğunda turistlərin çoxluğu və urbanizasiya təbii geoloji fenomenlərin qorunmasına təzyiq göstərir və dayanıqlı turizm prinsiplərinin tətbiqini tələb edir. [12]

Qlobal turizm bazarında rəqabət və tanıtım çatışmazlığı da qoruqların beynəlxalq səviyyədə cəlbediciliyinə mane olur. Azərbaycan qoruqları, xüsusilə Yanardağ, Qobustan və Şəki Xan Sarayı qoruqları, unikal mədəni və təbii irs obyektlərinə malik olsalar da, beynəlxalq turizm bazarında tanıtım səviyyəsi kifayət qədər yüksək deyil. Xarici turistlər arasında məlumatlılığın aşağı olması, rəqəmsal platformalarda və beynəlxalq sərgilərdə təqdimatın məhdud olması, həmçinin qlobal turizm marşrutlarına inteqrasiyanın zəifliyi qoruqların potensialını tam reallaşdıra bilmir. Bu problemlərin həlli üçün effektiv marketinq strategiyaları, beynəlxalq əməkdaşlıq və rəqəmsal tanıtım imkanlarının genişləndirilməsi vacibdir.

Dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruqlarının qlobal səviyyədə tanıdılması üçün inteqrasiya olunmuş strategiyaların tətbiqi vacibdir. Bu strategiyalar qoruqların turizm, elmi-tədqiqat, ekoloji və mədəni fəaliyyətlərini birləşdirərək həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə kompleks təsir yaradır. İnkişaf etmiş turizm brendi, rəqəmsal marketinq, beynəlxalq sərgilərdə və virtual platformalarda təqdimatlar, həmçinin qoruqlar arasında inteqrasiya edilmiş marşrutların yaradılması qlobal turist axınının artırılmasına imkan verir. Bu yanaşma eyni zamanda Azərbaycan qoruqlarının, o cümlədən Yanardağ Qoruğunun, qlobal səviyyədə rəqabət qabiliyyətini gücləndirir.

Dövlət dəstəyi və özəl sektorun əməkdaşlığı isə dayanıqlı turizmin həyata keçirilməsində əsas rol oynayır. Dövlət maliyyə və qanunvericilik dəstəyi ilə infrastrukturun inkişafı, ziyarətçi mərkəzlərinin təkmilləşdirilməsi və ekoloji monitorinqin aparılması mümkün olur. Özəl sektor isə turizm xidmətlərinin təşkili, innovativ layihələr və beynəlxalq tanıtım imkanlarının genişləndirilməsində mühüm tərəfdaş kimi çıxış edir. Yanardağ Qoruğu və digər qoruqlar üçün belə əməkdaşlıq, həm gəlir mənbələrinin artırılması, həm də turizmin dayanıqlı idarə olunmasını təmin edən effektiv modeldir.

Rəqəmsal transformasiya və dayanıqlı turizm prinsiplərinin prioritet kimi önə çəkilməsi isə müasir qlobal turizm tələblərinə cavab vermək üçün zəruridir. Virtual və artırılmış reallıq texnologiyaları, interaktiv xəritələr, mobil tətbiqlər və səsli

bələdçilər qoruqların beynəlxalq tanıtımını gücləndirir, turist təcrübəsini zənginləşdirir və ekoloji balansı qoruyur. Eyni zamanda dayanıqlı turizm prinsiplərinin əsas prioritet kimi qəbul edilməsi resursların qorunması, yerli icmaların cəlb edilməsi və mədəni irsin uzunmüddətli saxlanılması üçün vacibdir.

Beləliklə, dövlət qoruqlarının qlobal səviyyədə cəlbediciliyinin artırılması yalnız turizm təşviqi ilə ölçülə bilməz. İnteqrasiya olunmuş strategiyalar, dövlət və özəl sektorun əməkdaşlığı, rəqəmsal transformasiya və dayanıqlı turizmin prioritet kimi qəbul olunması qoruqların həm qorunmasını, həm də qlobal turist cəlbetmə potensialını maksimum səviyyəyə çıxarmağa imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası. Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında qanun: 24 mart 2000-ci il, № 840-IQ. – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, 2000 / https://e-qanun.az/framework/617 (müraciət tarixi: 07.09.2025).

2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. "Abidə qoruqlarının nümunəvi Əsasnaməsi"nin təsdiq edilməsi barədə qərar: 18 mart 2008-ci il, № 74. – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, 2008 / https://e-qanun.az/framework/14011 (müraciət tarixi: 07.09.2025).

3. Azərbaycanda mədəni irs və mədəni turizm : resurslar, məhsullar, təcrübələr. - Bakı. - 2022. - 112 s.

4. Rüstəmov C. Qobustan petroqrifləri. – Bakı.- Kooperasiya.- 2003, 184 s.

5. Yusifov E.F., Hacıyev V.C. Hirkan biosfer rezervatı. - Bakı, El-ALliance.- 2004.- 168 s.

6. "Yanardağ" Dövlət Tarix-Mədəniyyət və Təbiət Qoruğu// Tarixin izlərini daşıyan Atəşgah və Yanardağ, s.20-30/ https://www.heritage.org.az/storage/2023/10/30/ tx3Sgmi5wn7x6D1WyoxvsMsVHXJHWCVWDKefaF0p.pdf

7. National heritage and cultural tourism strategy, March. 2012.- 51 p.

8. Pedersen A. Managing tourism at World Heritage Sites: a Practical Manual for World Heritage Site Managers. – Paris.- 2002. - 96 p.

9. Richards G. Increasing the attractiveness of places through cultural resources// Tourism, Culture & Communication.- 2010. Vol. 10.- pp. 47-58. DOI: 10.3727/109830410X12629765735678

10. Sustainable Tourism and Cultural Heritage A Review of Development Assistance and Its Potential to Promote Sustainability: Public Disclosure Authorized. 36993.- November, 1999.- 67 p.

11. The impact of culture on tourism.-OECD.- 2009.-159 p.

12. World Tourism Organization and United Nations Development Programme, Tourism and the Sustainable Development Goals – Journey to 2030, UNWTO.- Madrid.- 2017. DOI: https://doi.org/10.18111/9789284419401

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 20.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 23.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 13.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.9
***UOT* 94 (479.24)**
Əli FƏRHADOV
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ali_farhadov@yahoo.com
https://orcid.org/0000-0002-9322-3670

"VARLIQ" JURNALINDA QADIN MƏSƏLƏSİ: CAVAD HEYƏTİN ƏSƏRLƏRİ ƏSASINDA

Xülasə: "Varlıq" jurnalında, xüsusilə onun baş redaktoru və əsas müəlliflərindən biri olan Cavad Heyətin əsərlərində qadın mövzusu müxtəlif aspektlərdən nəzərdən keçirilir. O, həm islamın qadınlara verdiyi dəyərdən bəhs edir, həm də köhnə adət-ənənələrin qadın hüquqlarını necə məhdudlaşdırdığını tənqid edir. Cavad Heyət Hz. Məhəmmədin "Elm öyrənmək hər bir müsəlman kişi və qadına fərzdir" hədisinə istinad edərək, islamda qadınların bilik əldə etməsinin nə dərəcədə mühüm olduğunu vurğulayır. Bu yanaşma onun qadın təhsilinə verdiyi önəmi nümayiş etdirir. Quranın "Hucurat" surəsinin 13-cü ayəsinə toxunaraq, insanların bir kişi və bir qadından yaradıldığını və Allah qatında ən üstün olanın təqva sahibi olduğunu bildirir. Bu yanaşma cinsiyyətlər arası bərabərlik ideyasını möhkəmləndirir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarını tədqiq edərkən Cavad Heyət oğuz qadınlarının əxlaqını, tərbiyəsini və mübariz keyfiyyətlərini ön plana çıxarır. Bu, qadınların sadəcə ev işləri ilə məşğul olan zəif varlıqlar deyil, cəmiyyətin fəal və hörmətli üzvləri olduğunu göstərir. Məsələn, dastanlarda anaya və qadına duyulan sevgi xüsusi olaraq qeyd edilir. Cavad Heyət şair Mirzə Şəfi Vazehin "Başından çadranı at" deyərək qadın azadlığını müdafiə etdiyini bildirir. Bu, onun da qadınların ictimai həyatda daha fəal olmasını dəstəklədiyini göstərir. Bundan əlavə, o, "Molla Nəsrəddin" jurnalının cahil din xadimlərini tənqid etməsini də təqdir edir. "Əsli və Kərəm" dastanı haqqında yazarkən Cavad Heyət Qara Keşişin qızını sevdiyi müsəlman türk gəncinə verməməsini köhnə dini ənənələr və fanatizmlə əlaqələndirərək qınayır. Bu nümunə Cavad Heyətin sevgi və insan münasibətlərini məhdudlaşdıran dini radikalizmə qarşı olduğunu nümayiş etdirir. O, bu mövzuda yazılmış "Türk qızı", "Bahadır və Sona", "Əsli və Kərəm" kimi əsərləri nümunə gətirərək xalqları qardaşlığa və dostluğa çağırır. Üzeyir Hacıbəylinin əsərlərinin Təbriz və İranın digər şəhərlərində səhnələşdirilməsinin əhəmiyyətini vurğulayaraq, bu əsərlərdə qadın hüquqlarının və onların sosial rolunun qabardıldığını qeyd edir. Cavad Heyət qadın mövzusuna kompleks şəkildə yanaşır. O, bir tərəfdən islamın və qədim türk mədəniyyətinin qadına verdiyi dəyəri vurğulayır, digər tərəfdən isə fanatizm və cəhalət səbəbindən qadın hüquqlarının pozulmasını pisləyir. O, Azərbaycan tarixindəki güclü və maarifpərvər qadınların, həmçinin onların fəaliyyətini dəstəkləyən kişilərin rolunu qeyd edir. Digər tərəfdən isə qadın azadlığı adı altında aparılan siyasi təbliğatı ifşa edərək, məsələnin əsl mahiyyətini oxuculara çatdırır. Bu yanaşma göstərir ki,

qadın hüquqlarının təmini təkcə təhsil yolu ilə deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərə hörmətlə mümkündür. Ümumiyyətlə, Cavad Heyətin qadınlar haqqındakı görüşlərinin elmi, maarifləndirici və tənqidi xarakter daşıdığını demək olar.

Açar sözlər: *Cavad Heyət, "Varlıq" jurnalı, qadın məsələsi*

ALI FARHADOV

THE WOMEN QUESTION IN VARLIQ JOURNAL: A PERSPECTIVE BASED ON THE WORKS OF JAVAD HEYAT

Abstract: In the journal "Varlig," particularly in the works of its editor-in-chief and one of its key authors, Javad Heyat, the theme of women is examined from various perspectives. He both explains the value Islam gives to women and criticizes how old traditions restrict women's rights. By translating the hadith of the Prophet Muhammad, "Seeking knowledge is a religious obligation upon every Muslim man and woman," Javad Heyat emphasizes the great importance of women's education in Islam. This approach shows the value he places on women's education. Citing the 13th verse of the Quran's Surah Al-Hujurat, he states that people were created from a male and a female, and the most honored of them in the sight of God is the most righteous. This approach reinforces the idea of equality between the sexes. While examining the "Book of Dede Korkut," Javad Heyat highlights the moral, disciplined, and resilient characteristics of Oghuz women. This shows that women are not just weak beings occupied with household chores, but active and respected members of society. For example, the love for mothers and women is specially emphasized in the epics. Javad Heyat notes that the poet Mirza Şefi Vazıh advocated for women's freedom by saying, "Throw off your chador." This indicates his support for women being more active in social life. Furthermore, he approves of the "Molla Nasraddin" magazine's criticism of ignorant religious figures. While writing about the story "Asli and Karam," Javad Heyat condemns the Black Priest's refusal to give his daughter to the young Muslim Turk she loves, associating it with old religious traditions and fanaticism. This example shows that Javad Heyat was against religious radicalism that restricts love and human relationships. He uses works such as "Türk Kızı" (The Turkish Girl), "Bahadir and Sona," and "Asli and Karam" as examples, calling for brotherhood and friendship among peoples. By emphasizing the importance of staging Uzeyir Hajibeyli's works in Tabriz and other Iranian cities, he highlights that these works underscore women's rights and social roles. Javad Heyat approaches the woman question in a comprehensive manner. On one hand, he emphasizes the value given to women by Islam and ancient Turkish culture, while on the other, he condemns the violation of women's rights due to fanaticism and ignorance. He stresses the role of both strong and enlightened women in Azerbaijani history and the men who supported their activities. At the same time, he exposes political propaganda conducted in the name of women's freedom, conveying the true essence of this issue to his readers. This approach shows that women's rights are possible not only through education but also through respect

for national and spiritual values, and it emphasizes the importance of women’s social, scientific, and spiritual development. In general, it can be said that Javad Heyat’s views on women are scientific, enlightening, and critical in nature.

Keywords: *Javad Heyat, “Varliq” magazine, the woman question*

АЛИ ФАРХАДОВ

ЖЕНСКИЙ ВОПРОС В ЖУРНАЛЕ «ВАРЛЫГ»: ВЗГЛЯД НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ДЖАВАДА ХЕЙЯТА

Абстракт: В журнале «Варлыг», и в особенности в трудах его главного редактора и одного из основных авторов Джавада Хейята, тема женщины рассматривается с различных аспектов. Он как повествует о ценности, придаваемой женщинам исламом, так и критикует то, как старые обычаи и традиции ограничивали права женщин. Ссылаясь на хадис пророка Мухаммеда «Стремление к знаниям — обязанность каждого мусульманина и мусульманки», Джавад Хейят подчеркивает важность получения образования женщинами в исламе. Этот подход демонстрирует значение, которое он придавал женскому образованию. Касаясь 13-го аята суры «Аль-Худжурат» Корана, он отмечает, что люди были созданы от одного мужчины и одной женщины, и самым благородным перед Аллахом является самый благочестивый. Такой подход подкрепляет идею равенства полов. Исследуя эпос «Китаби-Деде Горгуд», Джавад Хейят выдвигает на первый план мораль, воспитание и боевые качества огузских женщин. Это показывает, что женщины — не просто слабые существа, занимающиеся домашним хозяйством, а активные и уважаемые члены общества. Например, в дастанах особо подчеркивается любовь к матери и женщине. Джавад Хейят отмечает, что поэт Мирза Шафи Вазех защищал свободу женщин, призывая: «Сбрось чадру с головы». Это свидетельствует о том, что он также поддерживал более активное участие женщин в общественной жизни. Кроме того, он одобряет критику невежественных религиозных деятелей журналом «Молла Насреддин». Писав о дастане «Асли и Керем», Джавад Хейят осуждает Кара Кешиша за отказ выдать дочь замуж за любимого ею мусульманского тюркского юношу, связывая это с устаревшими религиозными традициями и фанатизмом. Этот пример демонстрирует неприятие Джавадом Хейятом религиозного радикализма, ограничивающего любовь и человеческие отношения. Приводя в пример такие произведения, как «Тюркская девушка», «Бахадур и Сона», «Асли и Керем», он призывает народы к братству и дружбе. Подчеркивая важность постановок произведений Узеира Гаджибейли в Тебризе и других городах Ирана, он отмечает, что в этих трудах акцентируется внимание на правах женщин и их социальной роли. Джавад Хейят подходит к женскому вопросу комплексно. С одной стороны, он подчеркивает ценность, придаваемую женщине исламом и древней тюркской культурой, с другой — порицает нарушение прав женщин из-за фанатизма и невежества. Он отмечает роль сильных и просвещенных женщин в истории Азербайджана, а также мужчин, поддерживавших их деятельность. С другой стороны, разоблачая

политическую пропаганду, проводимую под видом «женской свободы», он доносит до читателей истинную суть вопроса. Такой подход показывает, что обеспечение прав женщин возможно не только через образование, но и через уважение к национально-духовным ценностям. В целом можно сказать, что взгляды Джавада Хейята на женщин носят научный, просветительский и критический характер.

Ключевые слова: *Джавад Хейят, журнал «Варлыг», женский вопрос*

Giriş

Təbrizli alim, cərrah və türkoloq Cavad Heyətin kitabları və baş redaktoru olduğu "Varlıq" jurnalı XX əsrin sonlarında Azərbaycanın mədəni və intellektual həyatında, xüsusilə də Cənubi Azərbaycanda milli şüur və kimliyin qorunmasında misilsiz rol oynamışdır. 1979-2014-cü illərdə Cavad Heyətin baş redaktorluğu ilə Tehranda nəşr olunan bu jurnalda həm orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatından, həm də Q.Beqdeli, B.Q.Səhənd, S.Vurğun kimi ziyalıların əsərlərindən qadın məsələsi haqqında nümunələr verilmişdir. Cavad Heyət qadınlara sadəcə sosial fiqur kimi deyil, daha geniş yer vermişdir. Onun baxış bucağına görə qadın milli kimliyin, dini dəyərlərin və ictimai inkişafın mərkəzində dayanan güclü bir simvoldur. Bu dərin və çoxşaxəli yanaşma Heyətin qadını sadəcə bir cins olaraq deyil, həm də cəmiyyətin tərəqqisi üçün əsas hərəkətverici qüvvə kimi görməsini təmin edir. Onun düşüncəsində modernliklə ənənənin, fərdi azadlıqla kollektiv məsuliyyətlərin balanslı bir vəhdəti mövcuddur. Heyət Şəhriyarın "Heydərbabaya salam" mənzuməsinin yaranma hekayəsindən tutmuş, "Dədə Qorqud" dastanındakı oğuz xanımlarına qədər qadın obrazlarının milli şüur və mədəni irsin qorunmasındakı əsas rolunu vurğulayır. Cavad Heyət islamın qadınlara verdiyi önəmi ön plana çıxararaq ayə və hədislərdən nümunələr gətirməklə xurafatçı din xadimlərinə qarşı səsini ucaltmışdır. Cavad Heyətin atası Əli Heyət məşrutə inqilabında böyük rol oynamış məşhur din xadimi və hüquqşünas idi. Cavad Heyətin anası Məsumə Sultan isə tanınmış din alimi Hacı Mirzə Məhəmmədin qızı idi. Bu ailə mühiti Cavad Heyətin insanlıq, vətən və türklük sevgisi ilə yetişməsində, eyni zamanda bir ziyalı kimi formalaşmasında, qadın hüquqları uğrunda mübariz səsini ucaltmasında mühüm rol oynamışdır [4, s.3]. Bu məqalədə Cavad Heyətin əsərləri əsasında onun qadına baxışını təhlil edəcəyik.

1. "Varlıq" jurnalında qadın mövzusu

"Varlıq" jurnalı Pəhləvi dövründən sonra İranda və Cənubi Azərbaycanda türk (Azərbaycan) kimliyinin, dilinin və mədəniyyətinin rəsmiləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır. "Molla Nəsrəddin" jurnalının Şimali Azərbaycanda oynadığı maarifçi rola bənzər bir missiyanı "Varlıq" jurnalının Cənubi Azərbaycanda həyata keçirdiyi qeyd edilir. Jurnalda milli məsələlərlə yanaşı islam dininə və din xadimlərinə böyük əhəmiyyət verilir, Quranın və hədislərin tərcüməsinə, ilahiyyat və din fəlsəfəsi kimi mövzuların şərhinə geniş yer ayrılırdı. "Varlıq" jurnalı Pəhləvi dövründə tətbiq edilən şovinist siyasətə qarşı mübarizə aparır, eyni zamanda Azərbaycanın qədim dövrlərdən bəri türk yurdu olduğunu

sübut etmək üçün tarixi-ədəbi qaynaqlara, milli dövlətçilik tarixinə istinad edirdi. Jurnalda Azərbaycanın orta əsrlər və XIX-XX əsr dövrü şairlərinin milli və dini maarifçilikdəki rolu təhlil edilirdi. Həmçinin Azərbaycanın sufi və hürufi mütəfəkkirlərinin dini-fəlsəfi görüşlərini oxuculara çatdırılırdı. Həmçinin XIX-XX əsrin əvvəllərindəki məşrutə inqilabında azərbaycanlı ruhanilərin və xalq qəhrəmanlarının rolu jurnalda işıqlandırılırdı. Jurnalda millətçiliklə bərabər, tolerantlıq, multikulturalizm ideyaları təbliğ olunur, İranın digər xalqları ilə qardaşlıq və ortaq vətən ideyası vurğulanırdı.

Qadın məsələsinə də jurnalda xüsusi yer verilir, Azərbaycan qadınının tarix boyu oynadığı mühüm milli missiya nümunə kimi oxuculara göstərilirdi. Dastanda Qazan xanın həyat yoldaşı Burla xatunun, Dirsə xanın həyat yoldaşının, Qanturalının nişanlısı Selcan xatunun və digərlərinin timsalında oğuz xanımlarının təkcə ev işi görən, övladını böyütməyə çalışan bir ana deyil, həm də həyatın bütün sahələrində yoldaşı ilə çiyin-çiyinə mübarizə aparan, lazım gələrsə ona faydalı tövsiyə verən, ağıl və kamal sahibi, namuslu, iffətli, vəfalı, xeyirxah, eyni zamanda döyüş meydanında düşmənə qarşı silahıyla mücadilə edə bilən cəsur qadınlar olduqları göstərilir [12, s.66-68]. Dastanda Dəli Domrulun və xanımının timsalında onlar lazım gələrsə bir-birlərinin əvəzinə ölməyə razı olurlar, kişilər də Bamsı Beyrəyin timsalında öz sevgililərinə, həyat yoldaşlarına sadiq olub çox evlilikdən imtina edirlər. Cəmiyyətdə oğuz qadınları ilə kişilər bərabər hüquqa malikdir [12, s.69]. “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında islam öncəsi qədim türk inanclarının təsiri görünür.

“Varlıq” jurnalında XIII-XIV əsrlərin mütəfəkkir şairi Əvhədüddin Əvhədi Marağayi (ö.1338) haqqında zəncanlı filoloq Qulamhüseyn Beqdelinin (ö.1998) məqalələri yer alır. “Dəhnamə” (və ya “Məntiqül-üşşaq”) əsərində azad, saf məhəbbəti müdafiə edən Ə.Ə.Marağayi qadını acizləşdirən orta əsrlərin məhdud çərçivələrini qırmağa çağırır, şəriətin qadına böyük haqlar verdiyini bildirir. Lakin o, öz dövrünün feodalizm təfəkküründən xilas ola bilməyərək qadınların kişilər kimi təhsil almasına qarşı çıxır, qadın təhsilinin ailə ocağına mənfi təsir göstərəcəyini iddia edir [1, s.47-48]. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Ə.Ə.Marağayinin bu fikirləri kişi və qadın fərqi olmadan “beşikdən qəbrə qədər elm öyrənin” deyən peyğəmbərin əmrlərinə zidd olmuşdur.

Qadın haqları mövzusu marağalı şair Bulud Qaraçorlu Səhəndin (ö.1979) yaradıcılığında xüsusi yer tutur. “Varlıq” jurnalında onun şeirlərinə geniş yer verilib. O, şah rejimi altında inləyən ölkəsində qadınların hüquqsuzluğunu tənqid edir, kişilər tərəfindən zülmə məruz qalmasını belə göstərirdi:

“Bir qul kimi, müti kimi
Alver olub satılmışdır
Kişilərin əllərində.
Dəyərsiz bir dəsmal kimi
Əl-əl gəzib, ləkələnib
Bir tərəfə atılmışdır” [10, s.51-52].

Lakin zülmə məruz qalan təkcə qadınlar deyil. Səhənd göstərirdi ki, şah rejimi bütün xalqı qul vəziyyətinə salmışdır.

“Varlıq” jurnalında Şimali Azərbaycan şairlərinin – S.Rüstəm, N.Xəzri, B.Vahabzadə və digərlərinin yaradıcılığına da yer ayrılmışdır. Jurnalda

S.Vurğunun şeirlərindən nümunələr verilir. “Ana” şeirində - “Layiqdir səcdəyə sənə mələklər” deyən şair ananın müqəddəsliyini bədii dillə ifadə edir [16, s.64]. S.Vurğunun yaradıcılığında ikiyə bölünmüş Azərbaycan və zəhmətkeş qadın mövzuları, şair Natəvan, Tomris ananın qəhrəmanlığı və s. məsələlər işıqlandırılırdı [2, s.115-118; 13, s.19]. Şair inanırdı ki, Cənubi Azərbaycan qadınının faciələrinə nə vaxtsa son qoyulacaq.

2. Cavad Heyət və türk (Azərbaycan) qadını

Cavad Heyət qadını milli kimliyin qoruyucusu və gələcək nəsillərə ötürücüsü kimi görür. O, əvvəllər ancaq farsca yazan şair Şəhriyarın məşhur "Heydərbabaya salam" adlı Azərbaycan dilindəki əsərini məhz anasının təşviqi ilə yazdığını qeyd edir. Bu məqamı bir ananın milli şüurun formalaşmasında və ana dilinin qorunmasında oynadığı rola ən bariz nümunə kimi göstərir. Ananın - "Oğlum, sənin yazdığın şeirləri anlamıram, öz dilimizdə yaz" şəklindəki sadə xahişi milli kimliyin ailə daxilində necə yaşadıldığını nümayiş etdirən güclü bir çağırışa çevrilir. "Heydərbabaya salam" əsəri də məhz bu şəkildə ərsəyə gəlmişdir. Cavad Heyət özü də şairi Təbrizdəki evində qonaq edərkən onu türkcə yazmağa həvəsləndirmişdir [9, s.5-6].

Bu yanaşma Cavad Heyətin "Dədə Qorqud" dastanına verdiyi dəyərlə də üst-üstə düşür. Mütəfəkkirə görə, "Dədə Qorqud" dastanı Azərbaycan türklərinin ən qədim milli ədəbi abidəsidir. O, oğuz xanımlarının tərbiyəsini, əxlaqi dəyərlərini və mübarizliyini milli mirasın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi təqdim edir. Dastanda qadınlar sadəcə sadiq həyat yoldaşı deyil, həm də əxlaq nümunəsi və milli mənəviyyatın təməl daşları kimi təsvir olunur. Cavad Heyət bu obrazlarda qadının təkcə ev xanımı deyil, həm də milli birliyə, vətənpərvərliyə və qəhrəmanlığa ilham verən bir qüvvə olduğunu vurğulayır [4, s.3]. Dastanda oğuz igidlərinin qəhrəmanlığı və vətən sevgisi ilə yanaşı, oğuz qadınlarının isməti, tərbiyəsi, fədakarlığı, qonaqpərvərliyi, övladlara olan sonsuz sevgisi kimi xüsusiyyətlər də öz əksini tapmışdır. Dastanda tək tantı inancı, Hz. Məhəmmədə ehtiram və islam etiqadı ilə bərabər, qədim türk inanclarının da təsiri duyulmaqdadır.

Cavad Heyət islamdan əvvəlki Turan hökmdarı Əfrasiyab üçün keçirilən matəm mərasimlərindən bəhs edir və Orta Asiyadakı məbədlərdə tapılan tablolarda "yas tutma" rituallarının təsvir edildiyini bildirir. Bu təsvir "Şahnamə" qəhrəmanlarından olan Siyavuşun ölümü münasibətilə hər il Buxarada keçirilən matəm mərasiminə aiddir. Tabloda yas tutaraq məşəl yandıran və kədərli şəkildə diz çökmüş taclı qadın Siyavuşun həyat yoldaşı və Əfrasiyabın qızıdır [8, s.43]. Bu lövhə türk qadınlarının öz vətəni və dövləti üçün kişilərlə çiyin-çiyinə mübarizə apardıqlarını, vətənin sevincini bölüşdükləri kimi, kədərinə də ortaq olduqlarını nümayiş etdirir.

Cavad Heyət Cəlil Məmmədquluzadənin "Anamın kitabı" əsərinə də böyük dəyər verir və onu "Vətən kitabı" adlandırır. Bu əsər vasitəsilə Azərbaycan türklərinin ərəb-fars və rus təsirləri altında assimilyasiyaya uğramasını tənqid edir və ana dilinin qorunmasının vacibliyini vurğulayır [4, s.18-19]. Əsərdəki azərbaycanlı ana rus və ərəb-fars dillərinin təsirinə məruz qalmış oğullarını vətən dilini sevməyə və qorumağa səsləyir, onları milli mənliyə və türklük şüuruna dəvət edir.

"Varlıq" jurnalında Üzeyir Hacıbəylinin "Leyli və Məcnun", "Əsli və Kərəm", "Şah Abbas və Xurşidbanu" operalarının, "Arşın mal alan" və "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyalarının və digər bənzər əsərlərin 1940-cı illərdə dəfələrlə Təbrizdə və İranın müxtəlif şəhərlərində səhnələşdirilməsi haqqında məlumat verilir [14, s.124; 15, s.146]. Bu əsərlər azərbaycanlı qadınların maariflənməsində və ictimai fəaliyyətlərə qoşulmasında böyük rol oynamışdır.

3. Cavad Heyət və islamın qadına baxışı

Cavad Heyət bir tərcüməci kimi ayə, hədis və dini mətnlərin "Varlıq" jurnalında geniş şərhlərlə tərcüməsi, təhlili və nəşri məsələsində də fəal iştirak edirdi [11, s.63-78]. Cavad Heyətin qadına baxışı islam dini çərçivəsində də özünü büruzə verir. "Varlıq" jurnalında Cavad Heyətin ərəbcədən çevirdiyi "Həzrəti Məhəmmədin nəsihətləri" və "Həzrəti Əlinin nəsihətləri" adlı hədis külliyyatı da yer almışdır. Bu hədislərin tərcüməsi Cavad Heyətin bir şərqşünas kimi Azərbaycan elminə verdiyi töhfələri nümayiş etdirir; mənəvi və elmi cəhətdən gənclərin inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, həmçinin qadınları ictimai və elmi fəaliyyətlərə dəvət edir. Onun ərəbcədən tərcümə etdiyi hədis külliyyatında Hz. Məhəmmədin "Elm öyrənmək hər bir müsəlman kişi və qadına fərzdir" hədisini xüsusi vurğulaması qadınların maariflənməsinin dini bir vəzifə olduğunu göstərir [7, s.26]. Bu məqam Cavad Heyətin qadınların təhsil almasını və sosial fəaliyyətlərdə iştirakını dəstəkləyən mövqeyini dini əsaslarla möhkəmləndirir. Bu kontekstdə qadın həm ailənin təməl dayağı, həm də dini dəyərlərin və əxlaqi prinsiplərin qoruyucusu kimi təqdim olunur.

Cavad Heyətin şair Mirzə Şəfi Vazeh haqqındakı yazıları da bu fikri təsdiqləyir. Cavad Heyət M.Ş. Vazehin yaradıcılığı haqqında məlumat verərkən şairin cahil din xadimlərini, şah rejimini və işğalçı müharibələri tənqid edən şeirlər yazdığını, həmçinin "Başından çadranı at" deyərək qadın azadlığını müdafiə etdiyini bildirir [3, s.134-135]. M.Ş. Vazeh qadınların məcburi şəkildə örtünməsinə qarşı haqlı səsini ucaltmışdı. O, həm özünün, həm də şagirdi Mirzə Fətəli Axundzadənin cahil və riyakar ruhanilər ucbatından din xadimi olmasına qarşı çıxmışdı. Cavad Heyət M.Ş. Vazehin "Başından çadranı at" çağırışını qadın azadlığı yolunda atılmış ilk cəsarətli addım kimi qiymətləndirir. Bu yanaşma Cavad Heyətin qadınların ənənəvi məhdudiyyətlərdən asılı olmayaraq sosial həyatda fəal rol almalarını arzuladığını göstərir. Qadın hüquqları uğrunda mübarizə dini və mədəni çərçivədən çıxmadan maarifçiliklə əlaqələndirilir.

Cavad Heyət qadınların təhsildə, iqtisadi və siyasi həyatda bərabərliyini mühüm hesab edirdi. O, qadınların savadlılığının və ictimai həyatdakı iştirakının ölkənin ümumi inkişafına böyük təsir göstərəcəyinə inanırdı. "Əsli və Kərəm" dastanından bəhs edən mütəfəkkir bu dastanının Cənubi Azərbaycanda da geniş yayıldığını qeyd edir. Cavad Heyət Qara Keşiş kimi qatı mütəəssib bir xristian din xadiminin öz qızı Əslini sevdiyi müsəlman gəncə - Kərəmə verməməsini yalnız köhnəlmiş dini adət-ənənələrlə izah edir və bunu qınayır [3, s.86]. Bu baxış açısı onun "Əsli və Kərəm" dastanı haqqında apardığı təhlillərdə də özünü göstərir. Bu, qadınların müxtəlif dinlərə mənsub insanlarla münasibətlərində qarşılaşdıqları mövhumat və xurafatları ifşa edən bir yanaşmadır. Mütəfəkkir bu mövzuda yazılmış digər əsərlərə nümunə olaraq Nəriman Nərimanovun "Bahadır və Sona" əsərini, Üzeyir Hacıbəylinin "Əsli və Kərəm" operasını göstərir və xalqları sülhə, mehribanlığa, dostluğa dəvət edir [3, s.88].

Nəticə

"Varlıq" jurnalında, xüsusilə onun baş redaktoru və əsas müəlliflərindən biri olduğu Cavad Heyətin əsərlərində qadın obrazı sadəcə bir varlıq olmaqdan kənara çıxaraq, milli kimliyin və mədəni irsin həyati bir ünsürü kimi ön plana çıxır. Jurnalda həm orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatından, həm də Q.Beqdeli, B.Q.Səhənd, S.Vurğun kimi ziyalıların əsərlərindən nümunələr verməklə Azərbaycan qadınının tarixdəki şərəfli mövqeyi haqqında oxuculara məlumat verilirdi. Jurnalda Cavad Heyət qadının ana dilini və milli şüuru qorumadakı həlledici rolunu nümayiş etdirir. Eyni şəkildə, türk qadınlarının sadəcə sadiq həyat yoldaşları deyil, həm də əxlaqi dəyərlərin və milli mənəviyyatın daşıyıcıları olduğunu vurğulayır. Bu məqam qadının ev daxilindəki rolundan daha çox, cəmiyyətin əsas sütunlarından biri olduğunu ortaya qoyur. Cavad Heyətin tarixi və ədəbi əsərlərə etdiyi istinadlar türk qadınının hər dövrdə vətən sevgisi ilə dolu, mübariz və qəhrəman bir kimliyə sahib olduğunu ortaya qoyur. O, türk qadınlarının dövlətin və vətənin taleyi uğrunda kişilərlə çiyin-çiyinə mübarizə apardıqlarını sübut edir. Cavad Heyətə görə qadın sadəcə ailə bağlarını gücləndirən bir ana deyil, həm də milli ruhu və mədəni kimliyi gələcək nəsillərə ötürən, vətənin təməl daşlarını formalaşdıran bir qoruyucudur. O, qadınların ictimai inkişafdakı və milli kimliyin qorunmasındakı əvəzedilməz rolunu daim vurğulayır. Cavad Heyət islam dininə əsaslanaraq irticaçı din xadimlərinin qadını aşağılamasına qarşı çıxır. İslamın qadına böyük dəyər verdiyini və qadınların həyatın hər sahəsində kişilərlə bərabər hüquqlara sahib olduğunu vurğulayır. Nəticə etibarilə, Cavad Heyətin qadına dair baxışları məhdud bir cinsi yanaşmadan ibarət deyildir. Ona görə qadın milli kimliyin, dini dəyərlərin və ictimai tərəqqinin mərkəzində dayanan güclü bir subyektdir. Bu, qadının həyatda həm ana, həm mübariz, həm də maarifçi kimi üzərinə götürdüyü rolları dərindən dərk etməsinin bir nəticəsidir. Beləliklə, Cavad Heyətin əsərləri bu gün də qadın hüquqları və onların cəmiyyətdəki yeri haqqında mühüm ideoloji və mədəni bələdçi rolunu oynamaqdadır.

Ədəbiyyat

1. Beqdeli, Q. Büzürgane-Azərbaycan. Əvhədüddin Əvhədi Marağayi // Varlıq, – 1980. № 4-5 (15-16), – s.38-48.

2. Eloğlu. Səməd Vurğun şeirində Azərbaycan qadını // Varlıq, – 2005. № 3-4 (138-139), – s.115-118.

3. Heyət, C. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir baxış: [2 cilddə] / C.Heyət. – Bakı: Yazıçı, – c.1. – 1993. – 176 s.

4. Heyət, C. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir baxış: [2 cilddə] / C.Heyət. – Bakı: Yazıçı, – c.2. – 1998. – 360 s.

5. Heyət, C. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı / C.Heyət. – Bakı: Azərnəşr, – 1990. – 165 s.

6. Heyət, C. Dədə Qorqud haqqında düşüncələrim // Varlıq, – 2003. № 2 (129), – s.3-13.

7. Heyət, C. Həzrət Məhəmmədin (s) öyüdləri // Varlıq, – 1982. № 7-8 (41-42), – s.26.

8. Heyət, C. Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış / C.Heyət. – Bakı:

Aspoliqraf, – 2009. – 184 s.
9. Heyət, C. Ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyar // Varlıq, – 2013. № 4 (167), – s.5-9.
10. İbrahimi, M. İki kitab // Varlıq, – 1979. № 8, – s.49-56.
11. Qara, M. Qutadqu Bilikdə Quran və hədisin təsiri // Varlıq, – 1992. № 4 (83), – s.63-78.
12. Məhəmmədxani Güneyli, H. Dədə Qorqud kitabında qadınlar // Varlıq, – 2013. № 2 (169), – s.65-69.
13. Varlıq, – 2005. № 3-4 (138-139), – s.19.
14. Vəkilov, C. 1300-1310-cu illərdə Azərbaycan – İran mədəni əlaqələri haqqında // Varlıq, – 2004. № 2 (133), – s.125-129.
15. Vəkilov, C. Azərbaycan Respublikası və İran. 1320/1940-cı illərdə mədəni əlaqələr // Varlıq, – 2004. № 3-4 (134-135), – s.143-147.
16. Vurğun, S. Ana // Varlıq, – 1979. № 5, – s.64.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 21.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 25.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 14.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.10
UOT: 336.71
Kənan ATAYEV
Bakı Biznes Universiteti, doktorant
kenanatayev629@gmail.com
orcid.org/0009-0006-0690-5320

BANK XİDMƏTLƏRİNİN RƏQƏMSALLAŞDIRILMASINDA MARKETİNQİN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə. Bu məqalə bank xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması prosesində marketinqin strateji rolunu araşdırır. Rəqəmsal texnologiyalar banklara müştəri davranışlarını daha dərindən analiz etmək, ehtiyaclarını dəqiq müəyyənləşdirmək və onlara uyğun məhsul və xidmətlər təklif etmək imkanı yaradır. Xüsusilə, fərdiləşdirilmiş kampaniyaların hazırlanması və effektiv kommunikasiya vasitələrinin tətbiqi müştəri məmnuniyyətinin yüksəldilməsinə və uzunmüddətli müştəri əlaqələrinin qurulmasına kömək edir. Məqalədə qeyd olunur ki, rəqəmsal platformaların istifadəsi bankların həm daxili əməliyyatlarını optimallaşdırmasına, həm də rəqabət qabiliyyətini artırmasına imkan verir. Təhlillər göstərir ki, rəqəmsal transformasiyanın uğurunu təmin edən əsas faktor effektiv marketinq strategiyalarının hazırlanmasıdır. Marketinq yalnız məhsul və xidmətlərin tanıdılması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda müştəri təcrübəsinin inkişaf etdirilməsi və onların loyallığının artırılması üçün strateji alət rolunu oynayır.
Açar sözlər: *bank xidmətləri, rəqəmsallaşma, rəqəmsal bankçılıq, marketinq strategiyaları, müştəri məmnuniyyəti, fintech.*

Kanan ATAYEV

THE ROLE AND IMPORTANCE OF MARKETING IN THE DIGITALIZATION OF BANKING SERVICES

Abstract. This article examines the strategic role of marketing in the digitalization of banking services. Digital technologies enable banks to analyze customer behavior more deeply, accurately identify their needs, and offer tailored products and services. Personalized campaigns and effective communication tools contribute significantly to increasing customer satisfaction and fostering long-term customer relationships. The study highlights that the use of digital platforms allows banks to optimize internal operations while enhancing their competitive advantage in the market. Analysis shows that effective marketing strategies are a key factor in the success of digital transformation. Marketing is not limited to promoting products and services; it also functions as a strategic tool to improve customer experience and increase loyalty.
Key words: *banking services, digitalization, digital banking, marketing strategies, customer satisfaction, fintech.*

Кенан АТАЕВ

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МАРКЕТИНГА В ЦИФРОВИЗАЦИИ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Резюме. Данная статья исследует стратегическую роль маркетинга в процессе цифровизации банковских услуг. Цифровые технологии позволяют банкам глубже анализировать поведение клиентов, точно определять их потребности и предлагать индивидуализированные продукты и услуги. Персонализированные кампании и эффективные инструменты коммуникации способствуют повышению удовлетворенности клиентов и укреплению долгосрочных отношений с ними. В статье отмечается, что использование цифровых платформ позволяет банкам оптимизировать внутренние процессы и повысить конкурентоспособность на рынке. Анализ показывает, что разработка эффективных маркетинговых стратегий является ключевым фактором успешной цифровой трансформации. Маркетинг выходит за рамки продвижения продуктов и услуг и выступает стратегическим инструментом для улучшения клиентского опыта и повышения лояльности.

Ключевые слова: *банковские услуги, цифровизация, цифровое банкинг, маркетинговые стратегии, удовлетворенность клиентов, финтех*.

Giriş

Rəqəmsal transformasiya müasir dövrdə qlobal iqtisadiyyatın aparıcı mövzularından birinə çevrilmişdir. Müasir qlobal transformasiya dövründə dünya ölkələri texnoloji və iqtisadi inkişafın yeni mərhələsinə qədəm qoyaraq rəqəmsallaşmanın inkişafı üçün mühüm təşəbbüslər irəli sürürlər [2]. Xüsusilə bank sektoru texnoloji yeniliklər nəticəsində sürətli dəyişikliklər yaşayır və əksər ölkələrdə maliyyə xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması prioritet istiqamət kimi qəbul olunur. Banklar getdikcə ənənəvi əməliyyatları elektron kanallara daşıyır, yeni məhsul və xidmətlərini ilk növbədə rəqəmsal kanallar vasitəsilə təqdim edirlər. E-bankçılıq ənənəvi bankçılıq proseslərinin təbiətini dəyişdirib. Aşağıdakı beş element e-xidmətin səviyyəsinə təsir göstərir:

1. İstifadənin asanlığı;
2. Vebsaytın dizaynı;
3. Alıcının təbiətinə uyğun fərdiləşdirmə;
4. Hesabatlılıq;
5. Zəmanət [5].

Bu şəraitdə banklarda marketinqin rolu daha da artmışdır. Banklar rəqəmsal transformasiya şəraitində müştərilərə daha effektiv xidmət göstərmək və rəqabət qabiliyyətini qorumaq üçün marketinq prinsiplərini fəal şəkildə tətbiq etməyə başlamışlar. Marketinq yanaşmaları bank müştərilərinin ehtiyaclarını anlamaq, onlara uyğun rəqəmsal məhsullar hazırlamaq və bu məhsulları düzgün kommunikasiyalarla çatdırmaq baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanda da bank sektoru qlobal rəqəmsallaşma meyllərindən kənarda qalmamışdır. Son illərdə demək olar ki, bütün banklar internet bankçılıq və mobil bankçılıq platformalarını istifadəyə vermiş, müştərilərə istənilən zaman və

məkanda əməliyyat aparmaq imkanı yaratmışdır. Elektron ödəniş sistemləri, mobil ödənişlər və hətta kriptovalyuta kimi yeni rəqəmsal ödəniş vasitələrinin genişlənməsi nəticəsində maliyyə tranzaksiyaları daha da sadələşmişdir. Banklar həmçinin blokçeyn, çatbot, avtomatlaşdırma alətləri və süni intellekt texnologiyalarını fəaliyyətlərinə tətbiq etməklə əməliyyatların keyfiyyətini və sürətini artırırlar. Belə innovativ həllərin tətbiqi müştərilərlə ünsiyyət tərzini dəyişir və bank xidmətlərinin təqdim olunmasında yeni mərhələ açır.

Bank xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması və bank marketinqinin nəzəri əsasları.

Bank marketinqi – bankların məhsul və xidmətlərini müştəri ehtiyaclarına uyğunlaşdırmaq və onları effektiv şəkildə bazara təqdim etmə prosesidir. Ənənəvi dövrdə banklar məhdud rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərdiyi üçün marketinq fəaliyyətləri məhdud qalırdı. Lakin son illərdə makroiqtisadi şəraitin stabilləşməsi, rəqabətin güclənməsi və müştərilərin seçiminin artması bank xidmətləri bazarını tamamilə alıcı yönümlü bazara çevirmişdir. Artıq banklar yeni müştərilər cəlb etmək və mövcud müştəriləri qoruyub saxlamaq üçün fəal şəkildə marketinq strategiyalarına müraciət edirlər. Bank sektorunda rəqabətin durmadan artması maliyyə institutlarını daha çox reklam vasitələrindən istifadə etməyə, hətta bəzən öz marketinq konsepsiyalarını tamamilə yenidən qurmağa məcbur edir. Müştəri loyallığını artırmaq və yeni müştərilər qazanmaq isə birbaşa rəqəmsal texnologiyaların inkişafı ilə əlaqəli müasir marketinq metodlarının tətbiqindən asılıdır.

Rəqəmsal bankçılıq anlayışı bank xidmətlərinin tamamilə elektron mühitə keçirilməsini ifadə edir. Rəqəmsal banklar ənənəvi bank əməliyyatlarını kompüter, internet və mobil texnologiyalar vasitəsilə yerinə yetirir, nəticədə istifadəçilər filiallara getmədən hesab açmaq, pul köçürmək, ödəniş etmək kimi xidmətləri onlayn şəkildə həyata keçirə bilirlər. Rəqəmsal bank xidmətlərinin keyfiyyətini müəyyən edən əsas amillərə istifadə rahatlığı, veb-saytın (və ya tətbiqin) dizaynı, xidmətlərin fərdiləşdirilməsi imkanı, hesabatlılığın dəqiq olması və təhlükəsizlik (məxfilik) kimi göstəricilər daxildir. Xüsusilə təhlükəsizlik və məxfilik məsələləri rəqəmsal bankçılıqda istehlakçı etimadının qazanılması üçün həlledici faktor hesab olunur. Rəqəmsal kanallar vasitəsilə xidmətlərin genişlənməsi nəticəsində banklar da öz marketinq yanaşmalarını dəyişməli olmuşdur. Rəqəmsal transformasiya dövründə bank xidmətləri çeşidinin artması və rəqəmsal kanalların yaradılması da məhz müştəri tələbatına cavab vermək və bankın mənfəətliliyini yüksəltmək məqsədlərinə xidmət edir. Banklar effektiv fəaliyyət üçün müştərilər barədə operativ və dolğun məlumat əldə etməyə çalışırlar. Bu isə bazar araşdırmalarının və müştəri davranışlarının təhlilinin əhəmiyyətini artırır. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda bir çox yerli bank hələ də müasir marketinqin tədqiqat metodlarından tam yararlanmır; məlumat toplamaq üçün adətən ənənəvi sorğularla kifayətlənirlər ki, bu da müştəri ehtiyaclarını tam şəkildə üzə çıxarmağa yetərli olmur. Halbuki rəqəmsal mühit banklara müştərilərin davranışları haqqında böyük həcmli verilənlər (Big Data) təqdim edir və ondan düzgün istifadə etmək müştəri məmnuniyyətini artırmağa imkan verə bilər.

Müasir marketinq strategiyalarının rəqəmsal bank xidmətlərinə təsiri

Rəqəmsal dövrdə banklar həm ənənəvi, həm də innovativ marketinq strategiyalarını paralel tətbiq etmək imkanı qazanıblar. Ənənəvi marketinq strategiyalarının rəqəmsal mühitdə adaptasiyasına misal olaraq media və kontekst reklamlarını göstərmək olar. Tədqiqatlara görə, kommersiya bankları internet üzərindən yayımlanan media reklamlarına istehlakçılar arasında yaratdığı etibar və yadda qalmaya görə üstünlük verirlər. Beləliklə, rəqəmsal kanallar banklara həm ölçüləbilən marketinq uğuru, həm də geniş auditoriyaya çıxış imkanı təmin edir.

Azərbaycan təcrübəsində buna yaxşı bir nümunə "Kapital Bank"ın rəqəmsal bank brendi olan "Birbank" tərəfindən 2023-cü ildə həyata keçirilmiş kampaniyadır. Birbank ölkədə ilk tam rəqəmsal bank xidmətini təqdim edərək "Rəqəmsal depozit" adlı yeni məhsulu mobil tətbiq üzərindən istifadəyə verdi. Bu kampaniya çərçivəsində müştərilərə tam onlayn qaydada depozit yerləşdirmək imkanı yaradıldı və cəlbedici şərtlər təklif edildi. Sözügedən yenilik rəqəmsal bankçılığın üstünlüklərini nümayiş etdirməklə yanaşı, rəqəmsal kanallar vasitəsilə müştəriləri bankla daha sıx əlaqələndirdi. Kampaniya müddətində Birbank mobil tətbiqi vasitəsilə çox sayda müştəri onlayn depozit yerləşdirdi ki, bu da bankın rəqəmsal müştəri bazasını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirdi.

Rəqəmsal bank xidmətlərinin inkişafında innovativ həllərin marketinqi də vacib rol oynayır. Məsələn, qlobal ödəniş nəhənglərinin – Apple Pay və Google Pay – Azərbaycan bazarında aktivləşdirilməsi bank sektoru üçün əhəmiyyətli hadisə olmuşdur. Apple Pay 2021-ci ilin sonunda, Google Pay isə 2023-cü ildə ölkədə istifadəyə verildi və bununla Azərbaycan, Google Pay-in rəsmi dəstəkləndiyi 45 ölkədən birinə çevrildi. Bu cür yeniliklər banklar tərəfindən geniş kommunikasiya olundu və müştərilər arasında nağdsız, təmassız ödənişlərin populyarlaşmasına xidmət etdi.

Rəqəmsal marketinq alətlərinin bank sektorunda tətbiqi

Banklar rəqəmsal mühitdə yeni müştərilər cəlb etmək üçün müxtəlif marketinq alətlərindən istifadə edirlər. Bu alətlərin düzgün seçilməsi və effektiv tətbiqi rəqəmsal bank xidmətlərinin uğurla yayılması üçün həlledicidir. Müasir bank marketinqinin istifadə etdiyi əsas rəqəmsal alətlər aşağıdakılardır:

1.Onlayn reklamlar. Banklar Google, Facebook, Instagram kimi platformalarda reklam kampaniyaları aparırlar. Bu platformalar vasitəsilə hədəf auditoriya dəqiq müəyyən edilə bilir və reklam mesajları geniş kütləyə çatdırılır. Onlayn reklamlar bank məhsullarının tanıtımı, kampaniyaların duyurulması və brend məşhurluğunun artırılması üçün effektiv vasitədir.

2.Sosial media marketinqi. Banklar öz sosial media səhifələri (Facebook, Instagram, LinkedIn və s.) vasitəsilə müştərilərlə interaktiv ünsiyyət qururlar. Sosial şəbəkələr üzərindən mütəmadi məzmun paylaşımı – yeni məhsullar haqqında postlar, maliyyə savadlılığı ilə bağlı maarifləndirici yazılar, müsabiqələr və s. – müştəri bağlılığını yüksəldir. Rəqəmsallaşma nəticəsində banklar məhsul və xidmətlərini tanıtmaq üçün onlayn reklam və sosial media kimi rəqəmsal marketinq strategiyalarından getdikcə daha çox istifadə edirlər. Bu, onlara geniş auditoriyaya çıxmağa və marketinq strategiyasının effektivliyini artırmağa imkan verir.

3.Axtarış motoru marketinqi və optimizasiyası (SEO/SEM). Banklar rəqəmsal varlıqlarının (veb-saytlarının, mobil tətbiqlərinin) axtarış sistemlərində asanlıqla tapılmasını təmin etmək üçün SEO strategiyaları həyata keçirirlər. Məsələn, Google axtarış nəticələrində bankın məhsulları ilə bağlı açar sözlər üzrə ön sıralarda çıxması üçün məzmun optimizasiyası aparılır. Bundan əlavə, axtarış motorlarında pullu reklamlar (SEM) vasitəsilə konkret məhsul kampaniyaları hədəflənir. SEO/SEM alətləri potensial müştərilərin öz axtarış sorğularına uyğun olaraq banka yönləndirilməsinə xidmət edir.

4.E-poçt və SMS marketinqi. Banklar mövcud müştərilərə yeni xidmətlər, kampaniyalar barədə məlumat vermək üçün e-poçt bülletenlərindən və SMS xəbərdarlıqlarından istifadə edirlər. Fərdiləşdirilmiş e-poçtlar vasitəsilə təklif göndərilə bilər. SMS vasitəsilə qısa məlumatlandırmalar (kampaniya xatırlatmaları, ödəniş bildirişləri və s.) isə hələ də geniş auditoriyaya sürətli çıxış imkanı verir.

5.Chatbotlar və rəqəmsal müştəri xidmətləri. Bəzi Azərbaycan bankları müştəri xidmətlərini avtomatlaşdırmaq üçün çatbotlardan yararlanmağa başlayıblar. Məsələn, Paşa Bank və Rabitəbank kimi banklar öz onlayn platformalarında müştəri sorğularını cavablandıran çatbot əsaslı xidmətlər təklif edirlə. Chatbotlar 7/24 rejimində sadə sorğuları cavablandırmaqla müştərinin vaxtına qənaət edir və operativlik təmin edir. Rəqəmsal marketinq baxımından çatbotlar müştərilərlə interaktiv ünsiyyəti təmin edən və onların ümumi məmnuniyyətini artıran bir alətdir. Eyni zamanda, çatbotlar vasitəsilə toplanan sorğu məlumatları müştəri ehtiyaclarının analizi üçün dəyərli marketinq məlumatı hesab oluna bilər.

6.Verilənlər analitikası və hədəfli marketinq. Rəqəmsal kanallardan toplanan böyük həcmli məlumatlar (müştəri tranzaksiya tarixçəsi, veb-sayt davranışı, sosial media rəyi və s.) banklara marketinq qərarlarını daha elmi əsaslarla verməyə şərait yaradır. Data analitikası vasitəsilə bank müştərilərini fərqli seqmentlərə bölüb hər seqmentə uyğun kampaniyalar hazırlaya bilər. Məsələn, gənc müştərilər üçün daha çox mobil tətbiq üzərindən və sosial media vasitəsilə kampaniyalar aparıldığı halda, digər seqment üçün e-poçt üzərindən fərdi təkliflər ön plana çıxa bilər. Süni intellektin tətbiqi ilə real vaxt rejimində müştəri davranışlarını analiz edib növbəti ən yaxşı təklifi avtomatik olaraq müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu cür hədəfli marketinq yanaşmaları nəticəsində müştəri bankdan aldığı mesajı özünə daha uyğun hesab edir və bu da rədd etmə (spam) hallarını azaldıb məmnuniyyəti artırır.

Yuxarıda sadalanan alətlərdən kompleks və düzgün istifadə banklara rəqəmsal kanallarda güclü mövqe qurmağa imkan verir. Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal marketinq təkcə müştəri cəlbi üçün deyil, həm də müştəri davranışlarını öyrənmək və məhsul inkişafını yönləndirmək üçün də vacibdir. Beləliklə, rəqəmsal marketinq alətləri bank xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılmasında həm kommunikasiya, həm də strateji qərarvermə baxımından əvəzedilməz rol oynayır. Rəqəmsal bank xidmətlərinin geniş tətbiqi müştəri məmnuniyyətinin artırılması üçün böyük imkanlar yaradır. Əvvəla, rəqəmsal xidmətlərin sayəsində banklar müştərilərə 24/7 prinsipilə fasiləsiz xidmət göstərə bilirlər ki, bu da müştərilərin ən çox dəyər verdiyi cəhətlərdən biridir. Müştəri artıq bank filialının iş

saatlarından asılı qalmır, istənilən vaxt mobil tətbiq və ya internet bankçılıq vasitəsilə ödənişləri apara, hesabları idarə edə bilir. Bu, müştərilərin rahatlığını təmin etməklə yanaşı, onların bankdan aldıqları ümumi təcrübəni yaxşılaşdırır. Belə dəyişən istehlakçı davranışları banklardan da daim innovativ olmağı tələb edir – müştərilər bir dəfə rəqəmsal rahatlığa alışdıqdan sonra, bank xidmətindən gözləntiləri yüksəlir və bank bu tələblərə cavab verməlidir. Marketinq strategiyaları düzgün qurulduqda rəqəmsal bankçılıq müştəri məmnuniyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldə bilər. Fərdiləşdirilmiş təkliflər bunun bir nümunəsidir – bank, müştərinin davranışlarına əsasən ona maraqlı ola biləcək məhsul təklif etdikdə, müştəri özünə dəyər verildiyini hiss edir. Məsələn, kredit kartından tez-tez istifadə edən müştəriyə daha yüksək keşbək faizli kart təklif edilməsi və ya xarici səfərləri çox olan müştəriyə səyahət sığortası haqqında məlumat verilməsi kimi addımlar məmnuniyyəti artırır. Rəqəmsal kanallar vasitəsilə bu cür hədəfli kampaniyaları həyata keçirmək asandır, çünki bankın əlində hər bir müştəri barədə analitik məlumatlar mövcuddur. Tədqiqatlar göstərir ki, rəqəmsal transformasiya və məlumat yönümlü marketinq strategiyalarının tətbiqi müştəri məmnuniyyətinin və eyni zamanda bankların rəqəmsal investisiyalardan geri dönüşünün artmasına səbəb olur. Bununla yanaşı, rəqəmsal həllər müştəri məmnuniyyəti üçün yeni meyarlar formalaşdırır. Sürət, sadəlik və təhlükəsizlik bu meyarlardan ən önəmliləridir. Müştəri istəyir ki, bank əməliyyatlarını həm tez, həm də asan şəkildə reallaşdırsın, eyni zamanda məlumatlarının güvəndə olduğuna əmin olsun. Rəqəmsal bankçılıqda sürət və rahatlıq təmin olunduqda, müştərilərin bankdan məmnunluğu yüksəlir. Əksinə, əgər rəqəmsal kanalda proseslər dolaşıq və ləng olarsa, bu, məyusluğa yol açа bilər. Bu baxımdan bankların rəqəmsal məhsul dizaynında istifadəçi təcrübəsi ən kritik məqamlardandır.

Banklar müştəri məmnuniyyətini artırmaq üçün rəqəmsal mühitdə feedback (əlaqə) mexanizmlərini də qurmalıdırlar. Yəni müştərilərin rəylərini toplamaq, onlardan öyrənmək vacibdir. Müsbət hal kimi qeyd etmək olar ki, bəzi banklar, məsələn, Azərbaycan Beynəlxalq Bankı (ABB), mobil tətbiq istifadəçiləri arasında mütəmadi mini-sorğular keçirərək onların razılıq səviyyəsini ölçür və təkliflərini toplayır. ABB, müştəri məmnuniyyətini davamlı yaxşılaşdırmaq üçün mobil bankçılıq istifadəçilərinin rəylərini topladığını və bu rəylərin xidmətlərin təkmilləşdirilməsində nəzərə alındığını bildirir. Bu cür yanaşma müştəriyönümlü innovasiyaların davamlı tətbiqinə imkan yaradır. Eyni zamanda, bankın rəqəmsal kanallarda topladığı istifadəçi davranışı məlumatları da (hansı funksiyadan nə qədər istifadə olunur, harada çətinlik çəkilir və s.) məhsul təkmilləşdirmə dövrünün tərkib hissəsi olmalıdır. Müştəri məmnuniyyətinin yüksəldilməsində marketinqin rolu həm də gözləntilərin düzgün idarə olunmasındadır. Rəqəmsal kanalların təqdim etdiyi üstünlüklər (sürət, rahatlıq) barədə bankların apardığı maarifləndirici marketinq komunikasiyaları müştərilərin rəqəmsal xidmətlərdən istifadəyə həvəsləndirir. Eyni zamanda, bank meydana çıxa biləcək riskləri və təhlükəsizlik məsələlərini də öncədən müştəriyə izah etməlidir. Məsələn, onlayn tranzaksiyalarda kiber təhlükəsizlik qaydaları haqqında müştərilərə bildirişlər göndərilməsi onların özünü güvəndə hiss etməsinə kömək edir və bu da ümumilikdə məmnuniyyətə müsbət təsir göstərir. Nəhayət, qeyd edək ki, rəqəmsal

bankçılıqda yüksək müştəri məmnuniyyəti əldə etmək birbaşa müştəri loyallığına təsir edir. Araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal kanallardan məmnun qalan müştərilər təkcə həmin kanallardan istifadəsini artırmır, eyni zamanda bankdan aldıqları digər məhsul sayını da artırırlar (çünki bankla "ekosistem" daxilində daha çox vaxt keçirirlər). Bu isə bank üçün müştərinin ömür boyu dəyərinin artması deməkdir. Beləliklə, rəqəmsal transformasiya şəraitində marketinq strategiyalarının müştəri məmnuniyyətinə birbaşa təsiri vardır və banklar bunu nəzərə alaraq öz rəqəmsal strategiyalarını formalaşdırmalıdırlar. Azərbaycan bank sektorunda da rəqəmsal innovasiyalara uyğun marketinq strategiyaları quran banklar müştəri məmnuniyyəti göstəricilərində üstünlük əldə edirlər.

Azərbaycanda rəqəmsallaşdırılmış bank xidmətlərində marketinq: mövcud vəziyyət

Azərbaycanda son illərdə bank sektorunun rəqəmsallaşması istiqamətində ciddi irəliləyişlər müşahidə olunur. 2022-ci ildə mobil telefonlardan və internetdən istifadə edən əhalinin xüsusi çəkisində artım müşahidə olunub. 2018-2023-cü ildə ölkədə internetdən istifadə edənlərin sayı 8,3% artıb. 2022-ci il üzrə aparılan sorğunun nəticəsinə əsasən əhalinin 88,1% -i internet istifadəçisidir. Kompüteri olan ev təsərrüfatlarının bütün ölkə üzrə ev təsərrüfatlarında xüsusi çəkisi 2022-ci ildə 75,8% təşkil edib ki, bu da 2018-ci illə müqayisədə 11,7%, 2021-ci illə müqayisədə isə 4,2% çoxdur [1, s.59]. 2024-cü ilin statistikasına əsasən isə ölkəmizdə 11 milyon mobil telefon istifadəçisi var [1, s.59]. Ölkə bazarında rəqəmsal ödənişlərin hazırkı vəziyyəti və görülən işlər aparılan sistemli islahatların məntiqi nəticəsi olaraq Mərkəzi Bank qabaqcıl texnologiya və proqram təminatına əsaslanan arxitekturaya malik strategiya müəyyən etmişdir. 2020-ci ildə Milli Ödəniş Sistemləri vasitəsilə həyata keçirilən əməliyyatların ümumi həcmi 223,4 milyard manat, sayı isə 59,8% milyon, son 3 ilə görə əməliyyatların həcmi 19% azalarkən, sayı isə 50% artdı [1, s.87].

2020-ci il ərzində Banklararası Kart Mərkəzi vaistəsilə kart əməliyyatı həyata keçirilmiş, milli valyutada əməliyyatların həcmi 2752 milyon manat, xarici valyutada isə 14,6 milyon ABŞ dolları və 3,1 milyon avrodan ibarətdir. 01.01.2021-ci il tarixinə ölkədə fəaliyyət göstərən banklar və poçt rabitəsinin milli operatoru tərəfindən buraxılmış ödəniş kartlarının ümumi sayı 9,6 milyon və bu kartların 39%-ni kontaksız kartlar təşkil edib. Qeyd edilən ildə ölkədə "Azərpoçt"MMC-nin xidmət şəbəkəsidə daxil olmaqla, ümumilikdə 2779 bankomat, 57344 POS-terminal, 1928 ödəniş terminalı fəaliyyət göstərir [1, s.87]. Son beş ildə kart ödənişlərində nağdsız ödənişlərin xüsusi çəkisi 9,5%-dən 22,7%-ə yüksəlib. Buna baxmayaraq, Estoniya və Rusiya kimi ölkələrdə bu göstərici 60-70% intervalındadır. 2023-cü ildə həyata keçirilən bank əməliyyatlarının ümumi həcmi 6,9 milyard manat təşkil etmiş və bu əməliyyatların 68,7%-i nağdsız formada aparılmışdır [1, s.88]. Qısa müddətdə göstəricilərin yüksək artım tempinə baxmayaraq, ölkə əhalisinin nağdsız ödəniş vərdişləri aşağı olaraq qalır. Belə ki, 2020-ci ildə Azərbaycanda 1 vətəndaş orta hesabla 15 nağdsız ödəniş həyata keçirib. Bu göstərici digər ölkələrdə daha yüksəkdir – Latviyada 184. Rusiyada 184, Böyük Britaniyada 318 və 450 [1, s.90].

Mövcud vəziyyəti xarakterizə edən digər bir məqam fintech sektorunun yüksəlişidir. Bu gün bütün dünyada maliyyə xidmətlərinin göstərilməsində

innovativ texnologiyaların (fintechlərin) hərtərəfli tətbiqi müşahidə olunmaqdadır, çünki fintechlər yeni informasiya texnologiyalarını və maliyyə xidmətlərini, həmçinin startapları və müvafiq informasiyanı birləşdirən müərəkkəb sistem kimi kəskin rəqabət şəraitində üstünlüyü təmin edən əsas vasitəyə çevrimişdir. Bəzi beynəlxalq auditor təşkilatlarının hesablamalarına görə, artıq fintechlər bank bazarının 30%-nə, sığorta bazarının 25%-ə yiyələniblər [1, s.75]. Bunun da əsas səbəbləri yeni maliyyə texnologiyalarının inkişafı, onlayn kreditləşdirmənin və maliyyələşdirmənin həcminin genişlənməsi, süni intellektin robotlaşdırılmış versiyalarının ortaya çıxması, ödəmə sistemlərində innovasiyaların artması, qabaqcıl texniki həllərin geniş tətbiqi, virtual valyutaların və virtual bankların meydana gəlməsi və s. Təbiidir ki, bu texnologiyaların yaranması müasir nəsil insanların vaxta və pula qənaət etmək üçün xidmətləri rəqəmsal formada almaq istəyi və tələbi ilə bağlıdır.

Dünyada fintechlərin uğurlu inkişafı bu sahəyə və infrastruktura qoyulan investisiyaların həcmindən asılıdır. Bunu ABŞ-ın, Avropanın və aparıcı Asiya dövlətlərinin təcrübəsi tamamilə təsdiqləyir. Bu dövlətlər fintechlərin inkişafına iri həcimli investisiyalar cəlb edilmişdir. Nəticədə 2023-cü ilin təhlillərinə əsasən, ABŞ-da 72560 startap fəaliyyət göstərmişdir [3]. Bu bir daha sübut edir ki, hazırda investisiyaların istiqaməti innovasiyalara doğru sürətlə dəyişir və Azərbaycanda bunun nəzərə alınması məqsədəuyğun olardı. Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanda internet və mobil bankçılıq üzrə müştəri köçürmələrinin dinamikası (2019–2023) qeyd edilmişdir.

Cədvəl 1.

İl	**İnternet bankçılıq xidmətləri vasitəsilə aparılan müştəri köçürmələri (milyon manat)**	**Mobil bankçılıq xidmətləri vasitəsilə aparılan müştəri köçürmələri (milyon manat)**
2019	53,774	756
2020	87,250	1,401
2021	142,132	3,933
2022	211,972	12,106
2023	227,679	46,249

***Mənbə**: https://www.cbar.az/*

Cədvəldə təqdim olunan məlumatlar 2019–2023-cü illər ərzində internet və mobil bankçılıq vasitəsilə aparılan müştəri köçürmələrinin həcminin davamlı artım tendensiyasına malik olduğunu göstərir. İnternet bankçılıq köçürmələri bütün dövr ərzində yüksək həcmdə qalaraq əsas rəqəmsal kanal kimi çıxış etmiş, xüsusilə 2020–2022-ci illərdə əhəmiyyətli artım qeydə alınmışdır.

Mobil bankçılıq vasitəsilə aparılan köçürmələr isə ilkin mərhələdə nisbətən aşağı səviyyədə olsa da, illər üzrə daha sürətli artım nümayiş etdirmişdir. Xüsusilə 2021-ci ildən sonra mobil bankçılıq əməliyyatlarının həcminin kəskin şəkildə yüksəlməsi istifadəçilərin maliyyə əməliyyatlarında mobil platformalara üstünlük verməyə başladığını göstərir. Ümumilikdə, cədvəl rəqəmsal bankçılığın inkişafı fonunda müştəri davranışlarında baş verən dəyişiklikləri və mobil bankçılığın artan əhəmiyyətini aydın şəkildə əks etdirir.

Qlobal səviyyədə aparılan qiymətləndirmələr göstərir ki, rəqəmsal iqtisadiyyat qlobal ÜDM-in təxminən 4.5%-dən 15.5%-ə qədərini təşkil edir və bu, onun iqtisadi inkişafda artan əhəmiyyətini əks etdirir. Xüsusilə, ABŞ və Çin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) sahəsində qlobal əlavə dəyərin təxminən 40%-ni təmin edirlər. Bundan əlavə, Tayvan, İrlandiya və Malayziya kimi ölkələr, müvafiq ÜDM-lərində İKT-nin ən yüksək paylarına malikdirlər və bu, rəqəmsal texnologiyaların milli iqtisadi strukturlara güclü inteqrasiyasını göstərir [4].

Nəticə

Yekun olaraq, aparılan tədqiqat göstərir ki, rəqəmsal bank xidmətlərinin inkişafında marketinq həyati əhəmiyyət daşıyır. Marketinq yalnız reklam və satış deyil, həm də rəqəmsal transformasiyanın strateji planlaşdırılması, müştəri təcrübəsinin dizaynı və müştəri ilə uzunmüddətli əlaqənin qurulması deməkdir. Rəqəmsal texnologiyalar banklara öz xidmətlərini daha geniş kütləyə daha sürətli çatdırmaq imkanı versə də, bu imkandan səmərəli istifadə etmək üçün doğru marketinq yanaşması şərtdir. Azərbaycan bank sektorunun təcrübəsi göstərir ki, rəqəmsal kanallara yatırım edən və onları effektiv marketinq kampaniyaları ilə dəstəkləyən banklar bazar payını artırır, müştəri məmnuniyyətində üstünlük qazanır və ümumi rəqabət qabiliyyətini möhkəmləndirir.

Məqalədə vurğulanan nümunələrdən görünür ki, müasir marketinq strategiyaları (məsələn, fərdiləşdirilmiş rəqəmsal kampaniyalar, sosial media və mobil marketinq, rəqəmsal innovasiyaların reklamı və s.) rəqəmsal bankçılığın genişlənməsində alət rolunu oynayır. Rəqəmsal marketinq alətləri banklara müştərilərlə daimi və interaktiv ünsiyyət saxlamağa, xidmət keyfiyyətini izləməyə və operativ uyğunlaşmağa imkan verir. Xüsusilə, data yönümlü qərarlar nəticəsində banklar müştərilərin ehtiyaclarını proaktiv şəkildə qarşılayaraq onlarda məmnuniyyət və loyallıq yaradırlar. Bununla yanaşı, rəqəmsal transformasiya prosesində bəzi çağırışlar da mövcuddur. Müştərilərin rəqəmsal savadlılığının artırılması, kibertəhlükəsizlik risklərinin idarə olunması, bütün müştəri qrupları üçün inklüziv rəqəmsal həllərin təmin edilməsi kimi məsələlər daimi diqqət mərkəzində olmalıdır. Marketinq funksiyası bu sahələrdə də rol oynayaraq müştərilərin məlumatlandırılması və maarifləndirilməsi ilə məşğul olmalıdır. Yalnız texnoloji həlləri tətbiq etməklə kifayətlənməyib, müştəriləri bu həllərdən yararlanmağa təşviq etmək lazımdır – bu isə effektiv kommunikasiya və marketinqin işidir. Sonda qeyd etmək olar ki, rəqəmsallaşma bank sektorunda "oyun qaydalarını" dəyişdirib və bu yeni şəraitdə marketinq bankların uğur formulunun əsas komponentlərindən birinə çevrilib. Gələcəkdə Azərbaycan banklarının rəqabət üstünlüyü böyük ölçüdə rəqəmsal innovasiyaları mənimsəmə sürətindən və həmin innovasiyaların müştərilərə dəyərini necə çatdırmasından asılı olacaq. Bu baxımdan, marketinq komandalarının İT və məhsul inkişaf qrupları ilə sıx əməkdaşlıq edərək bazarı və müştəriləri dərindən öyrənməsi, alınan məlumatlar əsasında çevik strategiyalar qurması vacibdir. Beləliklə, rəqəmsallaşdırılmış bank xidmətlərinin genişləndirilməsində marketinq təkcə satış vasitəsi deyil, həm də inkişaf istiqamətini müəyyən edən strateji funksiyadır. Azərbaycan bank sektorunda aparılan təhlil bunu bir daha təsdiqləyir – rəqəmsal

transformasiya və marketinq qarşılıqlı vəhdət təşkil etməklə maliyyə xidmətlərinin gələcəyini formalaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Hacıyeva N., Yusifov E., Məmmədova A, (2024) Azərbaycanda bank xidmətləri sferasında marketinqin tətbiqi, monoqrafiya, Gəncə, 145 s.
2. Digital Economy. Available from: https://economy.gov.az/en (Access Date: 11
May 2025).
3. Senaye Corporate. Available from: https://www.ask.gov.az (Access Date: 11 May 2025).
4. The State Statistical Economy of the Republic od Azerbaijan. Available from: https://www.stat.gov.az/?lang=en (Access Date: 23 April 2025).
5. Hajiyeva NA, Mammadov SC, Gojayeva ZB, Mammadli ZT, Shikhiyeva X., Kh. Digital economy. -Ganja: 2021. -p.133-142.
6. *https://www.cbar.az*

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 23.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 26.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 15.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.11
UOT: 93
Məhərrəm ZÜLFÜQARLI
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
t.ü.e.d., prof.
mzulfugarli@gmail.com
maharramzulfugarli.com
https://orcid.org/0000-0003-0345-4318

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN ÖYRƏNİLMƏMİŞ SƏHİFƏLƏRİ

Xülasə: Məqalədə imperiyanı qoruiyub saxlamaq üçün SSRİ rəhbərliyi tərəfindən 20 yanvar 1990-cı il tarixdə Bakıda törətdiyi faciə vaxtı xalqı qətiyyətlə müdafiə etmiş DTK əməkdaşlarının qəhrəmanlığından bəhs olunur. Məqaləd qeyd olunur ki, xalqın uzun müddət kölgədə qalmış öz qəhrəmanlarını şəxsən tanımasının hazırda ciddi ehtiyac var. Bu həm də çağdaş Azərbaycan tarixinin obyektiv işıqlandırılmasında, saxtakarlıqların aradan qaldırılmasında mühüm rol oynata bilər.

Açar sözlər: *Azərbaycan tarixi, Faciə, 20 yanvar, Bakı, SSRİ rəhbərliyi, KQB (DTK) arxivləri*

Maharram ZULFUGARLI
UNEXPLORED PAGES OF AZERBAIJANI HISTORY

Summary: The article discusses the heroism of the KGB officers who resolutely defended the people during the tragedy committed by the USSR leadership in Baku on January 20, 1990, in order to preserve the empire. The article notes that there is a serious need for the people to personally recognize their heroes, who have been in the shadows for a long time. This can also play an important role in objectively covering contemporary Azerbaijani history and eliminating fraud.

Keywords: *Azerbaijani history, Tragedy, January 20, Baku, USSR leadership, KGB archives*

Магеррам ЗУЛЬФУГАРЛЫ
НЕИЗУЧЕННЫЕ СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме: В статье рассматривается героизм сотрудников КГБ, которые решительно защищали народ во время трагедии, совершенной руководством СССРв Баку 20 января 1990 года во имя сохранения империи.
В статье отмечается острая необходимость в том, чтобы народ лично признал своих героев, долгое время остававшихся в тени. Это также может сыграть важную роль в объективном освещении современной азербайджанской истории и искоренении фальсификаций.

Ключевые слова: Азербайджанская история, трагедия, 20 января, Баку, руководство СССР, архивы КГБ.

Giriş

Çağdaş Azərbaycan tarixinin obyektiv tədqiq olunmamış mövzularından biri 1988-1991-ci illərdə həyatlarını risk altında qoyaraq rejimə qarşı mübarizəyə dəstək vermiş Dövlət Təhlükəsizlik Komistəsinin azərbaycanlı əməkdaşlarının fəaliyyəti ilə bağlı mövzudur.

1988-ci ildən başlayaraq bu günə kimi bir sıra siyasətçilərin bir-birini KQB (DTK) agenti olmaqda ittiham etməsi, KQB arxivlərinin indiyənə qədər açılmaması bu qurumda xalqı müdafiə etmiş şəxslər haqqında müsbət fikir söyləməkdən sanki insanları çəkindirmişdir. Bu qəhrəman insanların təvəzökarlıq görtərməsi və müəyyən səbəblərdən gördükləri işlər haqqında danışmağa meyl etməmələri də uzun zaman onların fəaliyyətindən xalqın məlumatsız qalmasına səbəb olmuşdu.

Milli-azadlıq hərəkatı liderlərinin bəziləri öz çıxışlarında epizodik olaraq xalqın mübarizəsinə dəstək verənlər arasında DTK-nın azərbaycanlı nümayəndələrinin olmasını qeyd etsələr də, onların adlarını heç zaman çəkməmişlər. Onların fikrincə bu bir dövlət sirri olaraq daim qapalı qalmalı olan məsələlərdən hesab olunurdu. Lakin fikrimizcə bunlar artıq deyilməli, xalq uzun müddət kölgədə qalmış öz qəhrəmanlarını şəxsən tanımalıdır. Bu qəhrəman insanlar haqqında məlumat əldə etmək çox çətin olsa da tarixçilər bu istiqamətdə araşdırmalarını davam etdirməlidirlər. Fikrimizcə bu tarixi ədaləti bərpa etmək, unudulmuş qəhrəmanları xalq tanıtmaqla yanaşı, həm də çağdaş Azərbaycan tarixinin obyektiv işıqlandırılmasında, saxtakarlıqların aradan qaldırılmasında mühüm rol oynaya bilər.

Nəhayət uzun müddət diqqətdən kənarda qalmış bu mövzu hadisələrin iştirakçıları və canlı şahidləri olmuş Yalçın Nəbiyevin və Fazil İmamverdiyevin köməkliyi ilə 2025-2026-cı illərdə gündəmə gəldi. Yalçın Nəbiyevin nəşr olunmuş "Bir zamanlar DTK" kitabında [3]və DİB TV-də "KQB əməkdaşı o gecə baş verənlərdən danışdı. 20 yanvarla bağlı şok faktlar üzə çıxdı" başlıqlı verlişdə [4] istefada olan təhlükəsilik polkovniki Fazil İmamverdiyevin müsahibəsində uzun müddət xalqdan gizli qalan həqiqətlərin bir hissəsinə aydınlıq gətirildi. Dövlət Təhlükəsizlik Komistəsində uzun illər işləmiş bu iki vətənpərvər insanın xatirələri bəzi qaranlıq məsələlərin üzərinə işıq salmağa imkan verdi.

Yalçın Nəbiyevin kitabı - ön sözdən, "Moskva sentyabr 1987– ci il", "Naxçıvanda tətil", "Hadisələri izləməkdə davam edin", "Bakı və Yerevan", "Əlvida Moskva", "Azadlıq meydanı", "Vəziyyət gərginləşməkdədir", "İyirmi yanvara doğru", "Düşmən pusquda", " Artaşatda dolma məsələsi", "Dağlarda döyüş və ya sapı özümüzdən olan baltalar", "DTK-dan MTN-ə" başlıqlı XIII fəsildən və "Sakit üfüqlər və ya həyat davam edir" başlıqlı epiloqdan ibarətdir. [3]

Polkovniki Fazil İmamverdiyevin müsahibəsində ""Dağlıq Qarabağ" münaqişəsininə dövrün rəhbərliyi necə laqeyd yanaşdı?", "Xalq Hərəkatını və Xalq Cəbhəsini kim və niyə yaratdı?", " Elçibəy necə AXCP-nin sədri seçilib?", SSRİ-i Xalq Cəbhəsi Partiyasını hansı məqsədlərlə istifadə etmək istəyirdi?", "SSRİ-nin ALFA qrupu Azərbaycanda hansı təxribatlara əl atmaq istəyirdi?", "SSRİ-nin kəşfiyyat qrupu hansı azərbaycanlılardan istifadə edirdi?", "Biz mütləq ərəb əlifbasını gətirəcəyik", "19 və 20 yanvar gecəsi nələr baş verdi?",

"Sən cinayətkarsan!" və s. məsələrə haqqında öz fikirlərini bölüşüb. [4]

Qeyd olunan kitab və müsahibədə Dövlət Təhlükəsizlik Komistəsinin azərbaycanlı əməkdaşlarından İman Abdullayev, Eldar Nicatov, Şahverdi Arifov və hələlik geniş ictimaiyyətə adları məlum olmayan digər mərd insanların uzun illər kölgədə qalmış fəaliyyəti haqqında faktlar işıq üzü görüb.

Bunların arasında BDU-nun (o zaman ADU) Tarix fakültəsində eyni dövrdə təhsil aldığımız İman Abdullayevin adına rast gəlməyimiz mövzuya marağımızı daha da artırdı.

İman Əli oğlu Abdullayev - 7 fevral 1957-ci ildə Əlibayramlı (indiki Şirvan şəhərində anadan olub.1973-1978-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (hazırda Bakı Dövlət Universiteti) tarix fakültəsində təhsil alıb. 1978- 1982-ci illərdə Əlibayramlı şəhər 2 saylı orta məktəbdə müəllim, direktor müavini, şəhər komsomol komitəsinin şöbə müdiri vəzifələrində çalışıb.

1982-1994-cü illərdə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komistəsinin Minsk şəhərindəki məktəbində təhsil alıb. Məktəbi bitirdikdən sonra Azərbaycan təhlükəsilik orqanlarında çalışıb. Kiçik əməliyyat müvəkilindən idarə rəisi vəzifəsinə qədər yüksəlib. Münaqişə zonalarında aparılmış döyüş əməliyyatlarında iştirak edib. 20 yanvar faciəsi dövründə mayor rütbəsində olub. Sonradan polkovnik rütbəsində təhlükəsilik orqanlarında tərxis olunub. 26 fevral 2001-ci ildə bağırsağında edilən uğursuz cərrahiyə əməliyyatı nəticəsində 44 yaşında vəfat edib.

Çağdaş Azərbaycan milli azadlıq hərəkatında Bakı Dövlət Universitetinin, xüsusilə BDU-nun tarix fakültəsinin rolu danılmazdır. Sonradan milli-azadlıq hərəkata rəhbərlik etmiş şəxslər, nazirlər, deputatlar və milli -azadlıq hərəkatında fəal iştirak etmiş yüzlərlə şəxs İman Abdullayevlə eyni vaxtda bu fakültədə təhsil almışlar. Belə bir mühitdə təhsil alan İman Abdullayevdə millətə, vətənə bağlılıq hissi güclü idi. Bu da təhlükəzslik orqanında fəaliyyəti dövründə özünü biruzə vermişdi.

1992-1993-cü illərdə MTN sədrinin birinci müavini olmuş Sühəddin Əkbər "Azadlıq" radiosuna 3 iyun 2020-ci il tarixli müsahibəsində həmin qurumda İman Abdullayevin köməkliyi ilə milli kadrlardan ibarət komandanın yaradılması haqqında məlumat vermişdi.

Uzun müddət 20 yanvarla bağlı ictimai rəydə sabiq Daxili İşlər Naziri İsgəndər Həmidovun SSRİ Daxili İşlər Naziri Bakatinin ona uzatdığı əlini almayaraq "sənin əlin qana batıb" deməsi geniş yayılmış və əhali arasında onun nüfuzunun artmasına müsbət təsir göstərmişdi. Lakin Dövlət Təhlükəsizlik Komistəsinin azərbaycanlı əməkdaşlarından İman Abdullayev, Eldar Nicatov, Şahverdi Arifov və başqalarının faciədən dərhal sonra 21 yanvar 1990-cı il tarixdə səhər keçirilən toplantı zamanı SSRİ DTK sədrinin birinci müavini general polkovnik Filip Denisoviç Bobkovun Azərbaycan xalqına qarşı böhtançı çıxışını kəsərək onu cinayətdə ittiham etmələri haqqında bu günə qədər əhalidə məlumat hələ də yox dərəcəsindədir.

20 yanvar faciədən qabaq Bakıda gərginliyi artırmaq məqsədilə Moskva əvvəl Xanlar və Qubadlıya hərbi vertolyotların hücumunu təşkil etmiş, lakin bu təxribat istənilən nəticəni vermədikdə, Bakıda yanvarın 13-də erməni talanları təşkil edilmişdi. Bu talanları Moskvadan Bakıya ezam olunmuş DTK-nın yüksək

rütbəli zabitlərinin rəhbərliyi ilə xüsusi təyinatlı dəstə olan "Alfa" qrupu təşkil etmişdir. Bu qrupub üzvləri qabaqcadan Bakıda yaşayan ermənilərin ünvalanlarını toplayaraq bu cinayətləri törətmək və bunu Azərbaycan xalqının üstünə atmaqla Bakıya qoşun yeridilməsi bəhanə əldə etməyi planlaşdırmışdılar. Bu təxribatlara DTK-da çalışan həyat yoldaşları başqa millətlərdən olan azərrbaycanlı əməkdaşlar cəlb olunsalar da, təmiz azərbaycanlı ailəsi olan milli kadrlar bütün sahələrdən təcrid olunaraq fəaliyyətlərinə qadağa qoyulmuşdu. Bu Moskvadan ezam olunmuş generalların milli kadrlara inamsızlığı, faciədən sonra DTK-nı milli kadrlardan təmizləmək və baş vermiş faciədə onları da ittiham etmək üçün qabaqcadan planlaşdırılmışdır.

Yanvarın 13-də Bakıda bir erməninin iki azərbaycanlını öldürməsinə cavab olaraq erməni talanları başlandı. 56 nəfər öldürüldü, 112 nəfər xəsarət aldı. Talançı dəstələrin azğın əməllərinə nə yerli hüquq mühafizə orqanları, nə də o zaman Bakıda olan SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin 12 minlik silahlı qüvvəsi mane olurdu. Onlar milli münaqişəyə qarışmamaq əmri almışdılar. Əhalinin köməyi ilə ermənilərin çoxu evlərdə, məscidlərdə, hərbi hissələrdə sığınacaq tapdı. Milli Müdafiə Şurasının özünümüdafiə dəstələrinin gücü ilə yanvarın 15-də, demək olar ki, talanların qarşısı alınmışdı. Milli Müdafiə Şurasının dəstələri şəhərə nəzarət edirdilər. [1,s.209]

AXC üzvləri hər yerdə camaatı başa salırdılar ki, "ermənilərin evini dağıtmağın, onları evlərində döyməyin ümumi məsələnin həll olunmasında heç bir xeyri yoxdur. Ancaq bu Bakıya qoşun yeritməsi üçün Moskvaya bəhanə verər". [2, s.98]

1990-cı ilin 20 yanvarıda Bakıda faciənin törədilməsinin əsas səbəbini qısa olaraq belə izah etmək olar: "1989-cu ilin sentyabrından Azərbaycan rəhbərliyinin əhali arasında nüfuzu çox aşağı düşmüşdü. Bunu əksinə olaraq AXC-nın reytinqi artmaqda davam edirdi. 1990-cı il martında Respublikada Ali Sovetə, yəni parlamentə seçkilər keçirilməli idi. Belə vəziyyətdə seçkilərdə AXC-nin qələbə çalacağına şübhə yox idi. SSRİ Konstitusiyasına görə müttəfiq Respublikaların SSRİ-nin tərkibinə daxil olması, oradan çıxması könüllü idi. Deməli seçkilər keçirildikdən sonra Azərbaycan parlamentdə çoxluq təşkil edəcək demokratik qüvvələrin səyi ilə Azərbaycan dinc yolla SSRI-nin tərkibindən çıxa bilərdi. Bunun qarşısını almaq üçün Moskva Bakıda 20 yanvar faciəsini törətdi."

"1990-cı il yanvarın 20-də Bakıda törədilmiş faciəli hadisələr haqqında" Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarında (29 mart 1994-cü il) qeyd olunur ki, 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakı şəhərinə və Azərbaycanın bir neçə rayonuna keçmiş Sovet İttifaqının qoşun hissələri fövqəladə vəziyyət elan edilmədən yeridilmiş, dinc əhaliyə divan tutulmuş, yüzlərlə insan qətlə yetirilmiş, yaralanmış, itkin düşmüşdür… Fövqəladə vəziyyətin tətbiqi əhaliyə elan olunanadək hərbi qulluqçular 82 nəfəri amansızcasına qətlə yetirmiş, 20 nəfəri ölümcül yaralamışlar. Fövqəladə vəziyyət elan edildikdən sonra isə yanvarın 20-də və sonrakı günlərdə Bakı şəhərində 21 nəfər öldürülmüşdür. Fövqəladə vəziyyətin elan olunmadığı rayonlarda – yanvarın 25-də Neftçalada və yanvarın 26-da Lənkəranda daha 8 nəfər qətlə yetirilmişdir. Beləliklə, qoşunların qanunsuz yeridilməsi nəticəsində Bakıda və respublika

rayonlarında 131 nəfər öldürülmüş, 744 nəfər yaralanmış, 841 nəfər qanunsuz həbs olunmuşdur. Hərbi qulluqçular tərəfindən 200 ev və mənzil, 80 avtomaşın, o cümlədən təcili yardım maşınları, yandırıcı güllələrin törətdiyi yanğın nəticəsində dövlət əmlakı və şəxsi əmlak məhv edilmişdir. Həlak olanların arasında qadınlar, uşaqlar və qocalar, həmçinin təcili yardım işçiləri və milis nəfərləri olmuşdur. SSRİ Konstitusiyası, Azərbaycan SSR Konstitusiyası kobudcasına pozulmuş,Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqları tapdalanmışdır. [6]

Qanlı yanvar faciəsinə etiraz əlaməti olaraq Naxçıvan MSSR Ali Soveti SSRİ - nin və müvafiq surətdə Azərbaycan SSR - in tərkibindən çıxmaq haqqında qərar qəbul etsə də, yanvarın 27 - də Azərbaycan SSRİ Ali Soveti bu qərarı ləğv etdi. Yanvarın 22 - də Azərbaycan SSR Ali Soveti Bakıda fövqəladə vəziyyətin tətbiqini qeyri - qanuni hesab edərək, onu ləğv etməsinə baxmayaraq, Azərbaycan KP MK bürosu fövqəladə vəziyyətin qalmasını lazım bildi. [5,16 yanvar 1997]

20 yanvar faciəsindən sonra Kommunist Partiyasına qarşı yaranmış ümumxalq nifrəti partiya biletlərinin yandırılması və onun sıralarından kütləvi surətdə partiya üzvlərinin çıxması ilə nəticələnmişdir. Xalqın bu çətin günlərində onun dərdinə şərik olanlar, həyatlarını riskə ataraq sovet rəhbərliyinə qarşı qətiyyətli mövqe nümayiş etdirənlər arasında Dövlət Təhlükəsizlik Komistəsinin yuxarıda adları çəkilən azərbaycanlı əməkdaşları da olmuşdu. İstefada olan təhlükəsilik polkovniki Fazil İmamverdiyev yuxarıda qeyd olunan müsahibəsidə İman Abdullayevin faciə vaxtı qətiyyətli, cəsarətli fəaliyyəti barədə deyir: "20 yanvar faciəsinin səhəri günü o zamanki Dizerjinski adına (Hazırda Şəhriyar adına klub) klubda SSRİ DTK sədrinin birinci müavini general polkovnik Filip Denisoviç Bobkov və Azərbaycan SSR DTK sədri Vaqif Hüseynovun rəhbərliyi ilə geniş iclas keçirildi. İclasdan əvvəl kadrlar şöbəsindən bütün sahələrdən təcrid olunaraq fəaliyyətinə qadağa qoyulmuş azərbaycanlı milli kadrlara zəng edilərək iclas zalında birinci sırada oturmaları tələb olunmuşdu. İclası general polkovnik F. D. Bobkov açaraq baş vermiş cinayəti özləri törədikləri halda Azərbaycan xalqını, hansısa milli eksterimist qüvvələri ittiham etdi. O, bu zaman ön cərgədə əyləşmiş əməkdaşları göstərərək bizim aramızda da belələri var deməklə cinayəti milli qüvvələrin üstünə atmağa cəhd etdi. Bu zaman əksəriyyətin gözləmədiyi halda İman Abdullayev yerindən duraraq "Bobkov sən cinayətkarsan, sən Azərbaycan xalqının qanını içmisən" deməsi tribunada olan rəhbərliyi təşvişə saldı. Bu zaman zalda olan "Alfa" qrupunun üzvləri hər an atəş açaraq ön sırada oturanları qətlə yetirə bilərdilər. Lakin zalda oturanların demək olar ki, 70 faizin ayağa duraraq etiraza qoşulması onlar bu addımdan çəkindirdi və onlar tələsik Bobkovun zaldan uzaqlaşdırdılar." [4]

Y. Nəbiyevin "Bir zamanlar DTK" kitabında isə 20 yanvar faciəsi zamanı digər qeyrətli təhlükəsizlik zabitləri, əsasən Eldar Nicatov və Şahverdi Arifovun cəsarətli mövqeləri haqqında aşağıdakı məlumat veririb: "General tribunaya keçib ordunun Bakıya yeridilməsinin səbəblərini açıqlamağa başladı. Azərbaycanda "Xalq cəbhəsi" hərəkatının liderlərinin hakimiyyəti ələ keçirmək cəhdlərindən tutmuş ermənilərin kütləvi şəkildə öldürülməsinədək cəfəngiyyat dolu nitq söyləyən Bobkov onsuz da əsəbləri tarıma çəkilmiş əməliyyatçıları bir az da təhrikə çəkdi. Əsassız faktların gətirilməsinə dözməyən kəşfiyyat şöbəsinin

əməkdaşı Eldar Nicatov onun çıxışını yarımçıq kəsdi:"Yoldaş general biz çekistlər sizdən həqiqəti gözləyirdik. Siz isə erməni millətçiləri və seperatçılarının sözlərini tamamilə təkrar edirsiniz."

Eldarın bu sözlərindən sonra sanki qurbağa gölünə daş atdılar. Zalda hamıya məlum idi ki, SSRİ DTK-sında xidmət etdiyi dövr ərzində Bobkov kimi zəhmli, mühüm və yüksək rütbəli zabitin ünvanına heç kim bu cür tənqidi sözlər söyləməmişdi. DTK əməkdaşları arasında bir neçə saniyə sürən sükutdan sonra Filip Denisoviç nəhayət özünə gəldi: "Mən başa düşmədim siz nəyi nəzərdə tutursuz yoldaş zabit?"

Eldar: " Onu nəzərdə tutram ki, erməni KQB-sinin müttəfiq Azərbaycan Respublikası ərazisindəki terorçu fəakiyyəti haqqında məlumatdırıldırılmağınıza baxmayaraq çalışırsız günahı "Xalq cəbhəsi"nin hansısa bilərəkdən uydurulmuş silahlılarının üstünə atmağa çalışırsınız!"

Bu sözlərdən sonra artıq Eldara heç kim qulaq asmırdı. Hamının diqqəti akt zalının giriş qapılarının ağzında mövqe tutan "Alfa" xüsusi təyinatlılarının davranışına yönəlmişdi. Vəziyyət o qədər gərginləşdi ki, əməliyyatçılar onlardan yeganə hərəkət gözləyirdilər: Nicatovun sinəsinə, yaxud gicgahına nə vaxt atəş açılacaqdır? Durumu Bobkov da anladı və azərbaycanlı əməliyyatçıların da silahlı olduqlarını nəzərə alıb, çıxış yolunu oda su səpməkdə tapdı: "Zabit, mən sizi başa düşürəm. Bakıya qoşun yeridilməsindən çoxlu sakin zərər şəkdi."

Eldar: " Zərər şəkdi? Siz nə deyirsiz yoldaş general? Nüxtəlif çaplı silahlarla yüzlərlə insan yerindəcə güllələnib."

Bobkov: " Axı öldürülənlər əsasən qırmızı orduya amansız silahlı müqavimət göstərən adamlar idilər. Bu silahlılar həmçinin sizin paytaxtın erməni əhalisinə qarşı çoxsaylı cinayətlərdə təqsirkardırlar."

Eldarla Bobkovun dialoqu DTK-nın vətənpərvər əməkdaşlarını daha da alovlandırdı. Söhbətə əks-kəşfiyyat şöbəsinin əməkdaşı Şahverdi Arifov da müdaxilə etdi: "Dayanın yoldaş general hansı "silahlılar"?

Bobkov: "Xalq cəbhəsi" deyilən hərəkatın silahlıları."

Şahverdi Arifov: " Onlar necə silahlı ola bilərdilər ki, Mərkəzin göstəişlərinə əsasən bütün Azərbaycan xalqından hətta ov silahları belə yığışdırılmışdı? Mən hələ soyuq silahları və mərbəx bıçaqlarını demirəm. Erməni əhalisi isə bu vaxt təpədən dirnağa qədər silahlandırılmışdı."

Bobkov: " Düzün desəm mən silahlı hücumlar haqqında hələ məlumatlı deyiləm..."

Şahverdi Arifov: "Əgər biz Azərbaycan çekistləri sizi, SSRİ DTK sədrinin müavini, hər dəqiqə erməni terorçuları və müxtəlif antisovet elementlərin qanunsuz, təxribatçı fəaliyyətləri haqqında yazılı şəkildə məlumatladırırdıqsa, sizin necə məlumatınız olmaya bilərdi"?

Bobkov: " Mən sizi əmin edirəm ki, mənə belə məlumat daxil olmayıb".

Bobkovun bu cavabından sonra ara bir qədər sakitləşdi. Zalda əyləşən əməliyyatçılar onun son sözlərindən dəqiq nəticə çıxara bilmədilər: Filip Denisoviç Azərbaycan SSR rəhbərliyini susqunluqda günahlandırdı, yoxsa öz canını qurtarmağa cəhd göstərdi? Özünü qorumaqdan söhbət gedə bilməzdi. Çünki onun arxasında sovet dövlətinin başdan-ayağa silahlanmış ordusu, binanın daxilində isə "Alfa"nın peşəkar zabitləri dururdu. Deməli, Azərbaycanın rəhbərliyi erməni separatçı və terroçuları barədə Sov.İKP MK-ya dolğun məlumat göndərməmişdi. SSRİ KQB-silə

əlbir olaraq vəzifədə qalmaq naminə müxalifətin başını əzmək istəmiş və nəhayət, kor-koranə, əmrə müntəzir robot kimi soydaşlarının əlehinə Mərkəzə qüsursuz xidmət göstərmişdi. İclasdan heç nə əldə edəməyəcəyini anlayan Bobkov gündəmdəki məsələlərin müzakirəsinə son vermək istədi. Lakin sözlərini bitirməyən Eldar Nicatov monoloquna davam etdi: "Yoldaş Bobkov, sonda mən demək istəyirəm ki, xalqıma qarşı sovet ordusunun fəaliyyətini heç cür qəbul etmirəm. Və mənə ayıb olar ki, kommunistin partiya biletini və çekis vəsiqəsini daşıyam. Mən xidmətdən istefa verirəm."

Bu sözlərdən sonra Bobkov vəsiqələri kütləvi şəkildə onun önünə atmasınlar, -deyə Nicatova müraciət etdi: " Yoldaş zabit mən sizin iradlarınızı diqqətlə dinlədim. Buna görə də sizinlə təklikdə danışmaq istəyirəm."

Eldar: "Yoldaş Bobkov mən öz düşündüklərimi tam şəkildə bildirdim. Əlavə etməyə heç nə qalmadı." [3, s.272-276]

Tarixi qəhrəmanlar yaradır, tarixçilər isə onu yazırlar. Yaradılmış tarix yazılanda tarix olur, yazılmayanda unudulub gedir. Azərbaycan tarixinin qəhrəmanlıq səhifələri, o cümlədən təhlükəsilik xidməti əməkdaşlarının da qəhrəmanlıqları obyektiv şəkildə yenidən geniş araşdırılmalı və yazılmalıdır. Bu məsələ əvvəlki illərdə olduğu kimi, müasir dövrdə də aktual olaraq qalır.

Nəticə

SSRİ rəhbərliyi tərəfindən törədilən bu faciənin əsas məqsədi Azərbaycanın dinc yolla SSRİ tərkibindən çıxmasının qarşısını almaq və demokratik qüvvələrin parlament seçkilərində qələbəsini əngəlləmək idi. Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin (DTK) bir qrup vətənpərvər əməkdaşı (İman Abdullayev, Eldar Nicatov və b.) imperiya rejiminin cinayətlərinə qarşı çıxaraq öz xalqını qətiyyətlə müdafiə etmiş və SSRİ rəhbərliyini açıq şəkildə ittiham etmişlər. Uzun müddət kölgədə qalmış bu qəhrəmanların fəaliyyətinin üzə çıxarılması müasir Azərbaycan tarixinin saxtakarlıqlardan təmizlənməsi və obyektiv işıqlandırılması üçün zəruri şərtdir. Bu hadisələr göstərir ki, 20 Yanvar həm böyük bir faciə, həm də Azərbaycan xalqının müxtəlif təbəqələrinin, o cümlədən dövlət strukturlarındakı milli kadrların müstəqillik uğrunda nümayiş etdirdiyi qəhrəmanlıq salnaməsidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan tarixi. Yeddi cilddə. VII cild (1941-2002-ci illər). Bakı. "Elm". 2008. 608 səh. + 48 səh. illüstrasiya.
2. Balayev A., Mirzə R. 20 Yanvar hadisələri Sənədlər, mövqelər, şərhlər (1990 - 200). Bakı, 2000, 241 s.
3. Nəbiyev Y. Bir zamanlar DTK. Bakı, "Elm və təhsil", 2025, 548 səh.
4. DİB TV-də "KQB əməkdaşı o gecə baş verənlərdən danışdı. 20 yanvarla bağlı şok faktlar üzə çıxdı" 20 yanvar 2026
5. Millət qəz.16 yanvar 1997
6. https://e-qanun.az/framework/882

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 25.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 27.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 16.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.12
Nəsir NƏSİRLİ
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
F-r.ü.e.d., Dos.
n.nasirli@atmu.edu.az
https://orcid.org/0000-0002-9813-7843

MÜASİR AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAF PERESPEKTİVLƏRİ

Məqalədə müasir Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivləri, dövlət siyasətinin prioritet istiqamətləri və sektorun iqtisadi əhəmiyyəti geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Qeyd olunur ki, turizm qeyri-neft sektorunun aparıcı sahələrindən biri kimi müəyyən edilmiş və dövlət proqramları, strateji yol xəritələri və sosial-iqtisadi inkişaf strategiyaları çərçivəsində sistemli şəkildə dəstəklənir. Pandemiya dövründə müşahidə olunan geriləməyə baxmayaraq, postpandemiya mərhələsində turist axınında artım qeydə alınmış, ölkəyə gələn xarici vətəndaşların sayı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir.

Həmçinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında turizm infrastrukturunun formalaşdırılması, yeni mehmanxana və rekreasiya obyektlərinin yaradılması, dövlət-özəl tərəfdaşlığının təşviqi və vergi güzəştlərinin tətbiqi kimi tədbirlər sektorun uzunmüddətli inkişafına yönəlmiş mühüm addımlar kimi qiymətləndirilir. Turizmin ÜDM-ə və məşğulluğa təsiri, xidmət sektorunda əlavə dəyərin artımı və regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılması bu sahənin sosial-iqtisadi əhəmiyyətini bir daha təsdiqləyir.

Beləliklə, məqalədə göstərilir ki, strateji planlaşdırma, institusional islahatlar, rəqəmsallaşma və insan kapitalının inkişafı müasir Azərbaycanda turizmin davamlı və dayanıqlı inkişafının əsas istiqamətlərini təşkil edir.

Nasir NASIRLI

DEVELOPMENT PROSPECTS OF TOURISM IN MODERN AZERBAIJAN

This article examines the development prospects of tourism in modern Azerbaijan, emphasizing its strategic role in diversifying the non-oil economy. State programs and long-term development strategies have strengthened institutional governance, infrastructure, and public–private partnerships in the tourism sector. Following the pandemic-related decline, international tourist arrivals have significantly increased, reflecting recovery and renewed growth potential.

Azerbaijan's rich cultural heritage and natural diversity — including UNESCO-listed sites such as Icherisheher and Gobustan State Historical and Artistic Reserve — enhance its international competitiveness. Year-round tourism is supported by winter resorts such as Shahdag Mountain Resort. The development of tourism in the Karabakh and East Zangezur regions further expands national tourism potential. Overall, sustainable planning, diversification, and human capital development are key priorities for ensuring long-term growth in Azerbaijan's tourism sector.

Keywords : *Tourism development; Sustainable tourism; Non-oil economy; Tourism strategy; Cultural heritage; Regional development; Winter tourism; Public–private partnership; Tourism diversification; Azerbaijan.*

Насир НАСИРЛИ
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В СОВРЕМЕННОМ

Аннотация: В статье рассматриваются перспективы развития туризма в современном Азербайджане и его стратегическая роль в диверсификации ненефтяной экономики. Государственные программы и стратегические документы способствуют укреплению институционального управления, развитию инфраструктуры и государственно-частного партнёрства. После спада, вызванного пандемией, наблюдается устойчивый рост числа иностранных туристов.

Богатое культурное наследие и природные ресурсы страны, включая объекты ЮНЕСКО, такие как Ичеришехер и Гобустанский государственный историко-художественный заповедник, повышают её международную привлекательность. Развитие круглогодичного туризма обеспечивается, в частности, курортом Шахдаг. Освоение туристического потенциала Карабаха и Восточного Зангезура открывает новые возможности для устойчивого роста отрасли.

Ключевые слова: *Развитие туризма; Устойчивый туризм; Ненефтяная экономика; Туристическая стратегия; Культурное наследие; Региональное развитие; Зимний туризм; Государственно-частное партнёрство; Диверсификация туризма; Азербайджан.*

Giriş

Müasir dövrdə turizm dünya iqtisadiyyatının ən dinamik və sürətlə inkişaf edən sahələrindən biri kimi çıxış edir. Qloballaşma proseslərinin dərinləşməsi, nəqliyyat və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, eləcə də beynəlxalq inteqrasiyanın genişlənməsi turizm sektorunun coğrafiyasını və iqtisadi əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Turizm artıq təkcə istirahət və səyahət vasitəsi deyil, eyni zamanda ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafına, məşğulluğun artırılmasına, regionların dirçəldilməsinə və milli mədəni irsin beynəlxalq səviyyədə tanıdılmasına xidmət edən mühüm strateji sahədir.

Azərbaycan Respublikası zəngin təbii-coğrafi mövqeyi, əlverişli iqlimi, qədim tarixi, çoxşaxəli mədəni irsi və multikultural dəyərləri ilə turizmin inkişafı üçün geniş potensiala malikdir. Xəzər dənizi sahilləri, dağlıq ərazilər, mineral su mənbələri, tarixi-memarlıq abidələri və milli mətbəx ölkəni müxtəlif turizm növlərinin inkişafı baxımından cəlbedici edir. Bu baxımdan turizm sektoru ölkədə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafı strategiyasında prioritet istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Son illərdə qəbul edilmiş dövlət proqramları, strateji yol xəritələri və institusional islahatlar turizm sahəsində sistemli və məqsədyönlü inkişaf modelinin formalaşdırılmasına şərait yaratmışdır. Eyni zamanda, infrastrukturun yenilənməsi, beynəlxalq tədbirlərin təşkili, rəqəmsallaşma proseslərinin genişləndirilməsi və dövlət-özəl tərəfdaşlığının təşviqi sektorun rəqabət qabiliyyətini artırmışdır.

Bununla yanaşı, pandemiya dövründə turizm sektorunda müşahidə olunan geriləmələr yeni çağırışlar yaratmış, lakin postpandemiya mərhələsində bərpa və artım tendensiyası yenidən güclənmişdir. Hazırda qarşıda duran əsas vəzifələr turizmin şaxələndirilməsi, mövsümiliyin azaldılması, regionlarda dayanıqlı inkişafın təmin olunması və insan resurslarının keyfiyyətinin yüksəldilməsidir.

MÜASİR AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAF PERESPEKTİVLƏRİ

Azərbaycanda turizm sahəsində böyük işlər həyata kecirilir. Dövlət orqanları və özəl sektorun birgə əməkdaşlığı sayəsində, turizm sektorunu daha da inkişaf etdirmək üçün səylər göstərilir. Bu məqsədlə, Azərbaycanın turizm bazarındakı payını artırmaq və ölkəni daha çox sayda turistlər üçün cəlbedici bir məkan halına gətirmək məqsədli bir çox inkişaf strategiyaları hazırlanıb və həyata kecirilir.

Dünyada əməkqabiliyyətli əhalinin 8 faizi turizm sahəsində və onunla bağlı iqtisadiyyat sahələrində fəaliyyət göstərir. Bəzi ölkələrinin gəlirlərinin yarıdan çoxu bu sahənin payına düşür. Turizm sektoru iqtisadiyyatın daimi xarakter daşıyan ekoloji baxımdan zərərsiz və tükənməyən sahəsi kimi böyük perspektivlərə malikdir. Bəs əlverişli təbii-coğrafi vəziyyəti, böyük turizm potensialı olan Azərbaycanda bu sektor hansı perspektivlər vəd edir? Bu sahədə hansı irəliləyişlər, hansı problemlər var? Bunu aydınlaşdırmağa çalışacağıq.

"2010-2014-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı"nda turizm sektoru qeyri-neft sektorunun prioritet sahəsi kimi təsbit edildi. Rəsmi elan olunan hədəf Azərbaycanda turizmin ÜDM-də payını 2008-ci ildəki 0,8%-dən 2025-ci ilədək 3%-ə çatdırmaq idi. Artıq 2020-ci ilədək bu hədəfə nail olunmuşdu. Lakin pandemiyanın başlaması bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da bu sektorun fəaliyyətini iflic vəziyyətə gətirdi. Pandemiyadan sonrakı dövrdə turzim sektorunun inkişafı üçün imkanlar genişlənir. Artıq əksər ölkələr quru sərhədlərini açaraq turist qəbul etməyə başlayıblar. 2025-ci ilin turizm mövsümünün qızğın çağında Azərbaycanın quru sərhədlərinin bağlı qalması ölkəyə turist axınını zəiflədir.

Azərbaycan hələ qədim dövrlərdə Böyük İpək Yolu üzərində mühüm dayanacaq kimi tanınan bir ölkə olmuşdur. Antik müəlliflərin məlumatlarına görə Böyük İpək Yolunun ən fəal hərəkətli trasslarından biri Qafqaz Albaniyasının ərazisindən (Müasir Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən qədim dövlət) keçirdi. Filosof və tarixçi Strabon bu yol haqqında ilk dəfə müfəssəl surətdə ətraflı məlumat verdiyindən, bu yol elmi dairələrdə Strabon yolu kimi daha məşhurdur. Strabonun yazdığına görə hind mallarının böyük əksəriyyəti Orta Asiya ərazisindən keçərək çaylarla Gürgan (Xəzər) dənizinə, sonra dəniz vasitəsilə Albaniyaya və Kir (Kür) çayı ilə İberiyaya (Şərqi Gürcüstan), oradan isə Pont Evksinskiyə (Qara dənizə) aparılırdı. Böyük İpək Yolu trassları üzərində yerləşən şəhərlərin mühüm rolu qeyd olunurdu 1.

Statistik məlumatlara istinadən deyə bilərik ki, 2022-ci ildə Azərbaycana dünyanın 178 ölkəsindən 1602,3 min və ya əvvəlki illə müqayisədə 2 dəfə çox əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs səfər edib. 2022-ci ilin yanvar–noyabr aylarının ötən ilin eyni ayları ilə müqayisədə 2,1 dəfə artım müşahidə edilib. Azərbaycana səfər edən xarici vətəndaşlar içərisində ilk yerlərdə ardıcıl olaraq

Rusiya, Türkiyə və İran respublikalarından gələnlər üstünlük təşkil edib.

"Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına əsasən 8 əsas və 3 yardımçı olmaqla, 11 sektor üzrə Azərbaycan iqtisadiyyatının təfsilatlı inkişaf planlarının işlənilməsi məqsədi ilə işçi qrup yaradılaraq, 2020-ci ilədək iqtisadi inkişaf strategiyasının və tədbirlər planının, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışın və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışın hazırlanmasına dair müvafiq tapşırıqlar verilmişdir.

Məlumdur ki, ötən il keçirilən Azərbaycan Turizm Sammitində xarici və daxili turizm üzrə növbəti 4 ilə hesablanmış hədəflər açıqlanıb. Növbəti 4 il üçün turizmin hərtərəfli inkişafına yönəlmiş 10 əsas təməl istiqamət üzrə hədəflər müəyyənləşdirilib. Bu hədəflər həm də "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial iqtisadi inkişaf Strategiyası"nda nəzərdə tutulan məqsəd və tapşırıqların icrasına istiqamətlənib. Əsas məqsəd Azərbaycanı dayanıqlı, əlçatan və keyfiyyətli turizm destinasiyasına çevirməkdir. Əsas hədəflərdən biri 2026-cı ildə Azərbaycana vətəndaşların sayını isə 6 milyon nəfərə çatdırmaqdır. səfər edən əcnəbilərin sayını 4 milyon nəfərə, ölkə daxilində turizm səfəri edən yerli

Azərbaycanın ən məşhur turistik əhəmiyyətli abidələri: Şəki Xan Sarayı, Nuhun qəbri, Naxçıvan diyarı, Qubanın Xınalıq kəndi, Qəbələ üzüm bağları, Talış dağları və s. turistləri çox maraqlandıran məkanlardır. Azərbaycanda mövcud olan qoruqları ziyarət edənlərin sayında son illərdə artım müşahidə edilir. Azərbaycanda 28 tarixi qoruq var ki, onların 14-ü tarixi-mədəniyyət qoruğu, 8-i tarixi-memarlıq, 2-i tarixi-bədii qoruqdur. Təkcə Yanardağ həm tarixi-mədəniyyət, həm də təbiət qoruğu olaraq fəaliyyət göstərir. Qobustan Dövlət tarix-bədii qoruğu, Nardaran tarix-mədəniyyət qoruğu, Keşikçidağ Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu, Lahıc Tarix-Mədəniyyət Qoruğu, "Çıraqqala" Tarixi-Memarlıq Qoruğu, "Şabran şəhəri" Tarixi Qoruğu, "Avey" Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu və s. dövlət səviyyəsində qorunur və müfahizə olunur. Qoruqların fəaliyyəti müasir tələblər səviyyəsində təşkil edilir. Ziyarətçilərin qoruqları rahatlıqla ziyarət etmələri üçün müvafiq infrastrukturun yaradılmasından tutmuş, elmi tədqiqatların aparılmasına qədər ən müxtəlif istiqamətlərdə tədbirlər həyata keçirilir. Qoruqların bir qismindən turizm məqsədləri üçün istifadə edilir.

Son illər Azərbaycanın bölgənin lider dövlətinə çevrilməsi dünyanın ən məşhur firma və şirkətlərinin, brendlərinin ölkəmizə diqqətinin artmasına səbəb olub. İqtisadi inkişaf nəticəsində turizm sektoruna da xüsusi dövlət qayğısı, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyətinə əlverişli mühitin yaradılması dünyanın tanınmış otel şirkətlərinin də ölkəmizə axınını gücləndirib. Əgər bu gün "Four Seasons", "Fairmont", "Mariott", "Hilton", "Kempinski", "Jumeirah", "Sheraton", "Hyatt" kimi dünyanın səkkiz aparıcı otel brendi Bakıdadırsa, artıq bu ölkəmizin inkişafının bir göstəricisidir. Belə brendlərə yalnız dünyanın ən inkişaf etmiş şəhərlərində təsadüf olunur. Bakıda beşulduzlu otellərin sayı durmadan artır. Beşulduzlu otellərdə rahat və gözəl yerləşmə, yüksək xidmət və cazibəli interyer diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən "Yanardağ" Dövlət Tarix-Mədəniyyət və Təbiət Qoruğu, "Atəşgah məbədi" Dövlət Tarix-Memarlıq

Qoruğu, "Keşikçidağ" Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğu və "Xınalıq" Dövlət Tarix-Memarlıq və Etnoqrafiya Qoruğu yaradılıb. "Qobustan" Milli Tarix-Bədii Qoruğu ərazisində qoruğun yeni inzibati binası tikilmiş və müasir texnologiyalarla təchiz edilmiş ekspozisiyası yaradılmışdır. Əlbəttə ki, bu gün abidələrin qorunması təmin edilmiş, əraziləri abadlaşdırılmış və yeni turizm marşrutları müəyyən olunmuşdur. Bu qoruqlar müasir tələblərə cavab verən turizm obyektlərinə çevrilməkdədir. Ötən il bu və ya digər qoruqları ziyarət edənlərin 162 798 nəfər xarici, 178 455 nəfəri yerli vətəndaş olub.

İnkişaf etmiş sivil dünyanı maddi abidələri, yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə heyrətləndirən Azərbaycanda yay turizmi ilə yanaşı, qış turizm bazasının yaradılması mövsümilik anlayışını aradan qaldırmaqla davamlı turizmə nail olmağa şərait yaratdı. Şahdağ qış-yay turizm kompleksinin yaradılması Azərbaycanın qış turizminin inkişafında uğurlara gətirmiş oldu. Dünyadakı bu tipli komplekslərdən müasirliyi və universallığı ilə fərqlənən kompleks Şahdağ qış-yay turizm kompleksi müasir tələblərə cavab verir. Azərbaycanda yol, nəqliyyat və digər infrastrukturun müasirləşdirilməsi turizmin inkişafına yol açıb. Statistik rəqəmlərə nəzər salsaq görərik ki, bu ilin yanvar-avqust aylarında Azərbaycana dünyanın 183 ölkəsindən 1343,7 min və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 33,8 faiz çox əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlib. 2022-ci ilin yanvar-avqust ayları ilə müqayisədə MDB ölkələrindən gələnlərin sayı 1,6 dəfə artaraq 549,4 min nəfər, Avropa İttifaqına üzv ölkələrdən gələnlərin sayı 37,8 faiz artaraq 67,6 min nəfər, körfəz ölkələrindən gələnlərin sayı 10,2 faiz azalaraq 228,4 min nəfər olub. Azərbaycanda turizmin inkişafı respublikamıza xarici vətəndaşların cəlb edilməsi ilə yanaşı, həm də bölgələrdə əmək məşğulluğunun artması, yeni iş yerlərinin açılması baxımından da sərfəlidir. Bu isə dövlət siyasətinin prioritet məsələlərindən biridir.

2016-cı ildə səyahət və turizm sənayesinin Azərbaycanın ümumi daxili məhsuluna (ÜDM) birbaşa təsiri 1 milyard 437,3 milyon dollar, yaxud hesabat dövründəki ÜDM-in ümumi həcminin 4,1 faizi qədər olub.[2] Ümumiyyətlə, turizm və səyahət sənayesinin məşğulluğa tam təsiri 2016-cı ildə 609 min iş yeri, yaxud əhalinin ümumi məşğulluğunun 13,2 faizi qədər təşkil edib[2].

Azərbaycandan YUNESCO-nun Ümumdünya mədəni irsi obyektlərinin siyahısına Şirvanşahlar Sarayı və Qız Qalasının yerləşdiyi İçəri şəhər və Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Qoruğu daxil edilib.[3] Azərbaycanın populyar turist məkanlarından Bakı bulvarı, Fəvvarələr meydanı, Atəşgah, Yanardağ, Şəki xan sarayı, Möminə Xatun türbəsi, Heydər Əliyev Mərkəzi, həm də ölkənin ən böyük xizək kurortu olan Şahdağ Turizm Mərkəzini qeyd etmək olar.[4][5][6]

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin 1 sentyabr 2016-cı il tarixli "Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" sərəncamına əsasən Turizm Şurası yaradıldı. Şura turizm sahəsinin inkişafı ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə yanaşı, digər dövlət qurumları arasında koordinasiya funksiyasını yerinə yetirir.[7] 2016-cı ildən xarici turistlərin Azərbaycanda daha çox alış-veriş etmələrinə müsbət təsir edən "Tax free" sistemi tətbiq oludnu.

Strateji baxışımız Azərbaycanı yerli və beynəlxalq turistlərə qeyri-adi təcrübələr təqdim edən, əlçatan, dayanıqlı və keyfiyyətli turizm destinasiyasına

çevirməkdir.

Azərbaycanda turizmin inkişaf strategiyası aşağıdakı əsas prinsiplərə əsaslanır: 1. Turizm əsaslı iqtisadi artım ilə keyfiyyətli xidmət və turizm resurslarından dayanıqlı istifadə edilməsi ehtiyaclarını uzlaşdırmaq məqsədilə keyfiyyət və kəmiyyət yanaşmalarının balanslaşdırılması; 2.Təbii və mədəni irsin mühafizəsi, eləcə də ətraf mühitin qorunmasını hədəf alan məsuliyyətli planlama və idarəetmə təcrübələrinin tətbiqi; 3. Dövlətin sosial-iqtisadi inkişafa dair milli strategiyası ilə uyğunluğun təmin edilməsi; 4. Kənd yerlərində dayanıqlı və inklüziv inkişafın təşviqi yolu ilə Bakı və bölgələr arasında inkişaf fərqlərinin azaldılması; 5. Dövlət-özəl tərəfdaşlığının təşviqi və Azərbaycanın regional səviyyədə rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması; 6. Yerli sakinlər tərəfindən istər yerli, istərsə də beynəlxalq ziyarətçilərə müxtəlif məxsusi turizm təcrübələrinin təqdim edilməsi məqsədilə mövcud yerli resurslardan istifadə edilməsinə diqqət ayrılması; 7. Qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin əsas götürülməsi və beynəlxalq əməkdaşlıqdan maksimum fayda əldə edilməsi. Bu strategiyada qarşıda duran əsas məqsədlər:

- •Turizm sahəsində dövlət idarəetməsinin effektivliyini və tənzimləmə potensialını artırmaq;
- • Turizm sənayesinin milli gəlirə, məşğulluq səviyyəsinə və tədiyyə balansına müsbət təsirini artırmaq;
- • Regionlararası inkişaf fərqlərini aradan qaldırmaq və tarazlı inkişafa nail olmaq məqsədilə kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərini dəstəkləmək;
- • Beynəlxalq əlçatanlıq və açıqlıq siyasətini təşviq etmək;
- • Turizm sahəsində innovasiya və rəqəmsallaşmaya dəstək vermək;
- • Turizm məhsullarının şaxələndirilməsinə və mövsümiliyin azaldılmasına xidmət etmək;
- • Peşə və ali təhsil məktəblərində aparılan əsaslı islahatlar yolu ilə insan resurslarının keyfiyyətinin artırılmasına töhfə vermək;
- • Bazar araşdırması əsasında marketinq və brendinq fəaliyyətlərini optimallaşdırmaq.

Azərbaycanda turizmin inkişafı strategiyası çərçivəsində müəyyən edilmiş strateji baxışa nail olmaq və mövcud problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə 9 təməl prioritet müəyyən edilmişdir: turizm sahəsində dövlət idarəetməsi; tənzimləmə potensialı; destinasiyanın inkişafı, mədəni irs və icmalar; brend, marketinq və kommunikasiya; turizm məhsulları və təcrübələri; rəqəmsallaşma, texnologiya və innovasiya; dataəsaslı təhlil və tədqiqat; turizmdə innovasiyalar və dövlət-özəl tərəfdaşlığı; insan resurslarının inkişafı. Dayanıqlılıq, təhlükəsizlik, özəl sektorun cəlb olunması, əlçatanlıq və inklüzivlik hər bir strateji prioritetdə nəzərə alınması vacib olan ümumiləşdirici faktorlardır.

Hazırda dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə turizm xarici iqtisadi fəaliyyətin ən dinamik inkişaf edən sahələrindən birinə çevrilib. Ölkənin müxtəlif bölgələrində turizmin fərqli növlərinin, sağlamlıq, qış, mədəni, işgüzar, ekoturizm və kənd turizmi kimi növlərinin inkişafına ciddi təsir göstərib. Turizm sektorunda göstərilən xidmətlərin yalnız kəmiyyət göstəriciləri baxımından deyil, keyfiyyət baxımından da təkmilləşdirilməsi, turistlərin məmnunluq səviyyəsinin artırılmasına nail olmaq

üçün ixtisaslı kadrların hazırlanması prosesi davametdirilir. Ölkə başçısının məqsədyönlü və balanslı xarici siyasəti, uğurlu daxili siyasəti nəticəsində Azərbaycan bu gün dünya üzrə ən təhlükəsiz və sabit ölkələr sırasındadır. Bu amil isə müasir dünyada turistlərin səyahət seçimi etməsində ən əsas göstəricidir.

Azərbaycana səfər edən xarici vətəndaşlar içərisində ilk yerlərdə ardıcıl olaraq Rusiya, Türkiyə və İran gəlir. Sonrakı sıralamada Səudiyyə Ərəbistanı, Gürcüstan, Hindistan, Pakistan, BƏƏ, Qazaxıstan və digər ölkələr növbələşir.

Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliyə əsasən, Azərbaycanda tibbi xidmətlərdən istifadə edən tursitlər ödədikləri əlavə dəyər vergisini (ƏDV) tam olaraq geri ala biləcəkləri ilə bağlı qərar qəbul edilmişdir. Burada məqsəd tibbi məqsədlər üçün ölkəyə xaricdən gələn turistlərə əlavə stimulun verilməsidir. Türkiyə, İsrail, Almaniya, Rusiya insanların tibbi ehtiyaclarını ödəmək üçün üz tutduqları ölkələrdir. Azərbaycan tibb sahəsini inkişaf etdirə bilsə, bu ölkəyə böyük tibbi turizm axınına gətirib çıxarda bilər. Turistlərin hamısı digər ölkələrə tarixi abidələr və dənizlərə görə getmir. Həm də böyük miqyasda tibbi, təhsil ehtiyaclarını ödəmək üçün gedirlər. Böyük Britaniya təhsil turizmində qabaqcıl ölkələrdən biridir.

Turizmi daha da inkişaf etdirmək üçün aşağı büdcəli hava yolları şirkətlərinin paytaxt Bakı ilə yanaşı, bölgələrdə, regionlarda olan hava limanlarına uçuşlarını təşviq etmək lazımdır. Artıq 5 ildən çoxdur ki, azad olunmuş ərazilərdə turizmin inkişafı istiqamətində də müvafiq işlər görülür, tədbirlər həyata keçirilir. Ötən müddət ərzində Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda otel və mehmanxana komplekslərinin tikilib istifadəyə verilməsi bunun əyani sübutudur.

Azərbaycanın kifayət qədər turizm potensialı, imkanları, eyni zamanda perspektivləri var. Çünki respublikamızın əlverişli iqlimi, relyefi, dəniz, dağ, çaylar, meşə massivləri mövcuddur. Bütün bunlarla yanaşı ölkəmizdə müxtəlif millətlərin nümayəndələri yaşayır, zəngin tarixə, mədəniyyətə, incəsənət və milli mətbəxə malik ölkəyik. Yəni Azərbaycana səfər edən istənilən xarici turist qısa müddət ərzində bütün bu sadaladığım nümunələri görə bilər. Bəzən elə olur ki, Azərbaycanın bir tərəfində qar yağanda, digər bölgəsində hava Günəşli olur.

Qış turizm potensialımız da böyükdür və hər il dekabrın 15-dən martın sonuna qədər Azərbaycanda 3 ay 15 günlük qış turizm mövsümü mövcud olur. Bildiyiniz kimi hazırda ölkədə 3 xizək qış turizm kompleksi mövcuddur. Bunlara Qusarda Şahdağ, Qəbələdə Tufandağ, Naxçıvanda Ağbulaq qış turizm kompleksləri daxildir.

Indiki halda xarici turistlər Azərbaycana daha çox istirahət, tətil üçün gəlir. Müəyyən bir qism turist isə sağlamlıq turizminin imkanlarından yararlanmaq üçün ölkəmizə üz tutur. Bunlar daha çox keçmiş ittifaq ölkələrindən olan vətəndaşlardır. Hansı ki, həmin illərdən onlarda istər Naftalan, istər Naxçıvan Duz Dağ Kompleksi barədə məlumat olub və bu gün də həmin komplekslərin faydasını görmək üçün keçmiş ittifaq ölkələrindən olan vətəndaşlar Azərbaycana gəlir. Yerdə qalanlar isə təbii ki, istirahət məqsədilə Azərbaycana gələnlərdir.

Azad edilmiş ərazilərdə turizmin inkişafı istiqamətində atılan addımlar Qarabağı, Şərqi Zəngəzuru daha cəlbedici edir. Ölkə prezidentinin rəhbərliyi ilə bütün bunlar nəzarətdə saxlanılır və dəqiq, hesablanmış plana uyğun şəkildə

layihələndirilir, addımlar atılır, təməllər qoyulur. Mehmanxanalar kifayət qədər yüksək sürətlə tikilir, hətta fəaliyyətə başlayan da var. Buna misal, son günlərdə Zəfər bayramı çərçivəsində, işğaldan azad olmuş ərazilərə kifayət qədər axın oldu, tələb yarandı. Kifayət qədər sürətlə həm aşağı büdcəli, həm də orta və yüksək kateqoriyalı qonaq evləri və mehmanxanalar tikilir, hətta fəaliyyətə başlayan da var. Bununla yanaşı, sanatoriyalar tikilir, kanat xətləri çəkilir. Bir sözlə bölgənin yenidən inkişafı, sürətli bərpası prosesi gedir. Bu proseslə birlikdə Azərbaycanda turizmin inkişafı istiqamətində fəaliyyət göstərən qurumlar səfər etdikləri ölkələrdə keçirdikləri görüşlərdə, tədbirlərdə və sərgilərdə Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun turizm potensialını təbliğ etmək, videoçarxlar nümayiş etdirmək, bukletlər paylamaq və Qarabağla bağlı olan turpaketləri onlara təqdim etməklə cəlbediciliyi artırmaq fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Artıq bir neçə ölkədən xarici turist qəbul etməyə başlanılmışdır. Təbii ki, ilk növbədə qardaş ölkə olan Türkiyədən daha çox turist qəbul edilr. Digər ölkələrdən olan vətəndaşlar da Qarabağa turist kimi səfər etmək istəklərini ifadə edirlər və onların da istəkləri təmin edilir. Gələn il keçiriləcək müxtəlif turizm sərgilərində də Şuşanın, xüsusilə də Qarabağın, Şərqi Zəngəzurun turizm potensialı təbliğ ediləcək, video çarxlar, şəkillər, fotolar, bukletlər, braşurlar və tur paketlər təqdim olunacaq.

Açığını deyim ki, əvvəl Azərbaycanda turizm mövsümü deyəndə yalnız yay aylarını nəzərdə tuturduq. Ancaq hazırda mövsüm anlayışı aradan qalxıb və yay turizmi ilə yanaşı qış turizminin də inkişaf etdirilməsi gündəlikdədir.

Azərbaycanda turizm sahəsinin inkişafı üçün bir sıra addımlar atılmalıdır. Bu addımlar arasında turizm infrastrukturunun cəlbediciliyinin artırılması tədbirlərinin və xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, turizm təşkilatlarının təşviqi, turizm məhsullarının və tədbirlərinin tanıtımı, turizm sahəsinin qanuni və maliyyə təminatının gücləndirilməsi, turizm məhsullarının və tədbirlərinin diversifikasiyası və turizm sahəsində təcrübəli işçilərin sayının artırılması sayılabilir. Bu addımların hər biri turizm sahəsinin inkişafına ciddi dəstək verir və ölkənin iqtisadiyyatı, sosial mühit və digər sahələrin inkişafına dəstək verə bilər. Bununla birlikdə, turizm sahəsinin inkişafı üçün daha da güclü bir strateji və praktiki addımların atılması vacibdir. Statistikalar da göstərir ki, turizm sahəsinin inkişafı ölkənin iqtisadiyyatını canlandırır və daha çox məşğuliyət imkanı yaradır. Bu səbəblərə görə, turizm sahəsində daha da fokuslanılmalı və inkişaf etdirmək üçün gərəkli addımlar atılmalıdır. Bu addımlar, turizm sahəsinin inkişafında ölkənin potensialını genişləndirərək, turistlərin ölkəyə cəlb edilməsi və turizm sektorunun daha da inkişaf etməsi üçün əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Xəzər sahili çimərlik turizmi, qarlı dağlarımız qış turizmi, dağlıq rayonlarımız dağ və ekstremal turizm, biri-birindən gözəl kəndlərimiz kənd və ya aqrar turizm, Azərbaycanın qədim tarixini özündə əks etdirən tarix-memarlıq abidələrimiz abidələrimiz mədəni turizm, müalicəvi neftimiz və iqlimimiz müalicəsağlamlıq turizmi, milli parklarımız və meşələrimiz ekoturizm, regionlardakı olimpiya kompleksləri və idman qurğuları idman turizmi, ziyarətgahlarımız dini turizmin, bənzərsiz mətbəximiz qastronomiya turizminin inkişaf etdirilməsi üçün imkan verir. Fikrimcə, hazırda mövcud olan turizm növlərindən yalnız kosmik turizmi çıxmaq şərtilə, qalanları Azərbaycanda inkişaf etdirmək və gəlir əldə etmək

mümkündür. Hesab edirəm ki, bu növlərin içərisində ən böyük potensiala malik olanı kənd turizmidir. Ölkədə 4253 kənd yaşayış məntəqəsi var ki, bununda böyük əksəriyyəti yaşıllıqlar qoyununda və ya dağlıq ərazilərdə yerləşən kəndlərdir. Bu baxımdan, Azərbaycanda kənd turizminin inkişaf etdirilməsi üçün potensial var. İnternet vasitəsilə seçilmiş kəndlərin yaşayış evləri barədə informasiyanın yerləşdirlməsi ilə yanaşı, kəndin təbiəti adət-ənənələri barədə informasiya vermək işin xeyirinə olar. Regionlarda turizmin inkişaf etdirilməsi yeni iş yerlərinin açılması, həmin ərazilərdə yerli əhalininməşğulluğunun təmin edilməsi məqsədini də daşıyır. Bu baxımdan, əhalinin turizm sektorunda işləmək bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün bəzi məsələlərə diq-qət yetirilməlidir.

Dünya əhalisi arasında səyahətə maraq artdıqca, turizm sektoru dayanıqlı inkişaf imkanlarına malik sahələr arasında üstün mövqeyini qoruyub saxlayır. 2022-ci ildən sonra qlobal turizm sektoru üçün pandemiyadan sonrakı dirçəliş dövrü başladı, sərhədlər yenidən açıldı və koronavirusun səngiməsi bu sahədə əvvəlki aktivliyin bərpasına gətirib çıxardı. 2022-ci ildə Avropa və Orta Şərqə turist axını 2019-cu ilin göstəricisinin 80 faizinə çatdı. Amerika qitəsi pandemiyadan əvvəlki ziyarətçilərin təqribən 65 faizini bərpa etdi. 2022-2032-ci illər arasında dünya üzrə səyahət və turizm sahəsində ÜDM-in ildə orta hesabla 5,8 faiz artacağı və ümumi iqtisadiyyatın ildə gözlənilən 2,7 faiz artımını üstələyəcəyi proqnozlaşdırılır. Azərbaycanda da iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun təşviqi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malik olan turizm sahəsinin inkişafı diqqətdə saxlanılır. 2003-2022-ci illərdə ölkədə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı 7,6 dəfə artaraq 727-yə çatıb, bu obyektlərin birdəfəlik tutumu isə 5,9 dəfə artıb. Bu illər ərzində Azərbaycanda turizm sektorunda məşğul olanların sayı 21 milyon 9 mindən 87 milyon 9 minə yüksəlib. Bu, 4 dəfə artım deməkdir. Ölkəmizdə turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsində yaradılan əlavə dəyər 2003-cü ildəki 35 milyon manatdan, 20 ildə 76,6 dəfə artaraq 2023-cü ildə 2 milyard 684 milyon manata çatmışdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi istiqamətində vergi qanunvericiliyində dəyişikliklər edilməsi turizm sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərini də əhatə edir. Bu dəyişikliklərlə regional turizmin inkişaf etdirilməsi və sabit vergi xərclərinin azaldılması məqsədilə turizm subyektlərinə (mehmanxana, hotel və sanatoriyalar) vergi güzəştləri nəzərdə tutulmüşdur. Bu məqsədlə Bakı, Sumqayıt, Xırdalan şəhərləri və Abşeron rayonu istisna olmaqla, respublikanın digər şəhər və rayonlarında mehmanxana, hotel və sanatoriya fəaliyyətində istifadə edilən daşınmaz əmlaka görə əmlak vergisinin 2024-cü il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə 75 faiz azaldılması regional turizmə dəstək və biznes üzərindəki sabit vergi xərclərini optimallaşdırmaq imkanlarını təmin edəcək.

"Azərbaycan Respublikasının 2022─2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"na uyğun olaraq, Turizm sahəsinin davamlı inkişafını təmin etmək məqsədilə strateji, institusional və maliyyələşmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi nəzərdə tutulub. Bunun ücün ölkədə beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlərin keçirilməsi, turizm potensialının genişləndirilməsi üçün marketinq və kommunikasiya planının icrası, hədəf turizm bazarları ilə nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin şaxələndirilməsi və təkmilləşdirilməsi kimi bir çox tədbirlər həyata keçiriləcək. İşğaldan azad edilmiş bölgələrimizin turizm potensialının reallaşdırılması, Qarabağ

və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yenidən dirçəldilməsi nəticəsində bu region turizm biznesi üçün cəlbedici, turistlər üçün keyfiyyətli və rəqabətli xidmətlər təklif edən rekreasiya destinasiyası olacaq. Bütün bunlar isə qarşıdakı dövrdə ölkəmizin turizm xəritəsini daha da zənginləşdirməklə yanaşı, iqtisadiyyata və sosial rifaha faydasını daha da artıracaq.

Nəticə

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan turizm sahəsində həm mövcud potensial, həm də perspektiv imkanlar baxımından əlverişli mövqeyə malikdir. Dövlət tərəfindən qəbul edilmiş strateji sənədlər, infrastruktur layihələri, beynəlxalq brendlərin ölkəyə cəlb edilməsi və regionların turizm xəritəsinə inteqrasiyası sektorun sistemli inkişafını təmin edir.

Turizmin şaxələndirilməsi, mövsümiliyin azaldılması, kənd və sağlamlıq turizminin genişləndirilməsi, rəqəmsal həllərin tətbiqi və insan resurslarının peşəkar hazırlığı qarşıdakı dövr üçün əsas prioritetlər kimi çıxış edir. Xüsusilə azad edilmiş ərazilərdə turizm potensialının reallaşdırılması ölkənin turizm xəritəsini zənginləşdirməklə yanaşı, regional sosial-iqtisadi dirçəlişə mühüm töhfə verəcəkdir.

Nəticə etibarilə, məqsədyönlü dövlət siyasəti, beynəlxalq əməkdaşlıq və özəl sektorun fəal iştirakı şəraitində Azərbaycan yaxın illərdə Cənubi Qafqaz regionunun aparıcı turizm mərkəzlərindən birinə çevrilə bilər. Turizm sektorunun davamlı inkişafı ölkənin qeyri-neft iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə, məşğulluğun artmasına və ümumi sosial rifahın yüksəlməsinə xidmət edən əsas strateji istiqamətlərdən biri olaraq qalır.

Ədəbiyyat

1. Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası: 12 - 13 - 14 (Geographica) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 382 sf.
2. *"Azərbaycanın 6 milyardlıq gəliri". istipress.com. 30 mart 2017 tarixində arxivləşdirilib. İstifadə tarixi: 7 oktyabr 2025.*
3. *"Azerbaijan UNESCO World Heritage Sites —Heritage". www.worldheritagesite.info. İstifadə tarixi: 7 oktyabr 2025.*
4. *"Azərbaycanda turizm məkanları". www.e-gov.az. 11 mart 2018 tarixində orijinalından arxivləşdirilib. İstifadə tarixi: 7 oktyabr 2025.*
5. *Drescher, Cynthia. "10 things to do in Baku". www.independent.co.uk. 13 sentyabr 2017 tarixində arxivləşdirilib. İstifadə tarixi: 6. oktyabr 2025.*
6. *Gould, Kevin. "Baku and beyond: a road-trip around Azerbaijan". www.theguardian.com. 11 mart 2018 tarixində arxivləşdirilib. İstifadə tarixi: 6. oktyabr 2025.*
7. *"2016-cı il Azərbaycanın turizm sektorunda mühüm yeniliklər və islahatlarla yadda qalacaq". azertag.az. 3 yanvar 2017 tarixində arxivləşdirilib. İstifadə tarixi: 6 oktyabr 2025.*

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 27.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 29.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 18.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.13
UOT 338.48
i.ü.f.d., Şamil Mehdi
Turizm biznesi kafedrası, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
shamilmehdi@atmu.edu/az
ORCİD: 0000-0002-4056-856

AZƏRBAYCANDA DAYANIQLI TURİZM VƏ YAŞIL TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ: İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ VƏ ÇAĞIRIŞLAR

Xülasə: Qlobal iqlim dəyişikliyi fonunda dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin iqtisadiyyatın bütün sahələrinə inteqrasiyası zərurətə çevrilmişdir. Məqalədə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun prioritet istiqaməti olan turizm sənayesində yaşıl texnologiyaların tətbiqi vəziyyəti, mövcud çağırışlar və problemlər təhlil edir. Tədqiqatda bərpa olunan enerji mənbələrinin otelçilik və rekreasiya zonalarında istifadəsi, tullantıların idarə olunması və ekoloji sertifikatlaşdırma məsələləri araşdırılmışdır. Nəticələr göstərir ki, dövlət səviyyəsində strateji hədəflərin (xüsusilə "Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun yaşıl enerji zonası" elan edilməsi) mövcudluğuna baxmayaraq, yüksək ilkin investisiya xərcləri, infrastruktur çatışmazlıqları və ekoloji maarifləndirmə səviyyəsinin aşağı olması əsas maneələrdir. Məqalə bu problemlərin həlli üçün elmi əsaslandırılmış tövsiyələr təqdim edir.

Açar sözlər: *Dayanıqlı inkişaf, yaşıl texnologiyalar, Azərbaycan turizmi, ekoloji innovasiyalar, bərpa olunan enerji.*

Shamil MEHDİ

SUSTAİNABLE TOURİSM AND THE IMPLEMENTATİON OF GREEN TECHNOLOGİES İN AZERBAİJAN: DEVELOPMENT PROSPECTS AND CHALLENGES

Abstract: The integration of sustainable development principles into all sectors of the economy has become a necessity against the backdrop of global climate change. The article analyzes the current status, existing challenges, and problems associated with the application of green technologies in Azerbaijan's tourism industry, which is a priority sector for the non-oil economy. The research investigates the use of renewable energy sources in hospitality and recreation zones, waste management issues, and ecological certification. The results indicate that despite the existence of strategic goals at the state level (particularly the declaration of "Karabakh and East Zangezur as a Green Energy Zone"), high initial investment costs, infrastructural shortcomings, and a low level of ecological awareness are the main barriers. The article provides scientifically substantiated recommendations for solving these problems.

Keywords: *Sustainable tourism, green technologies, tourism in Azerbaijan, ecological innovations, renewable energy.*

Шамиль МЕХДИ

УСТОЙЧИВЫЙ ТУРИЗМ И ВНЕДРЕНИЕ ЗЕЛЁНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ И ВЫЗОВЫ

Резюме: На фоне глобального изменения климата интеграция принципов устойчивого развития во все сектора экономики стала необходимостью. В статье анализируется состояние применения, существующие вызовы и проблемы зеленых технологий в туристической индустрии Азербайджана, являющейся приоритетным направлением ненефтяного сектора. В исследовании рассматриваются вопросы использования возобновляемых источников энергии в гостиничных и рекреационных зонах, управления отходами и экологической сертификации. Результаты показывают, что, несмотря на наличие стратегических целей на государственном уровне (в частности, объявление «Карабаха и Восточного Зангезура зоной зеленой энергии»), основные барьеры включают высокие первоначальные инвестиционные затраты, недостатки инфраструктуры и низкий уровень экологической осведомленности. В статье представлены научно обоснованные рекомендации по решению данных проблем.

Ключевые слова: *Устойчивый туризм, зеленые технологии, туризм в Азербайджане, экологические инновации, возобновляемая энергия.*

Giriş

XXI əsrin qlobal iqtisadi çağırışları fonunda ənənəvi turizm modellərinin ekoloji tarazlığı pozması və resursların həddindən artıq istismarı, dayanıqlı (davamlı) inkişaf paradiqmasının aktuallığını artırmışdır. İqlim dəyişiklikləri ilə mübarizənin qlobal müstəvidə kəskinləşdiyi, Azərbaycanın COP29 kimi mötəbər tədbirə ev sahibliyi etdiyi bir dövrdə, milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun lokomotivi olan turizmin "Yaşıl" transformasiyası zərurətə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində "Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi" strateji hədəf kimi müəyyən edilmişdir [3]. Bu kontekstdə, turizm sektorunda enerji səmərəliliyi, tullantıların idarə olunması və rəqəmsal ekoloji həllərin tətbiqi elmi tədqiqat obyekti kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Son illər qlobal miqyasda ətraf mühitin mühafizəsi və təbii resurslardan səmərəli istifadə məsələləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə, turizm sektorunda dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin tətbiqi və yaşıl texnologiyalardan istifadə aktual məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasında turizm sektorunun prioritet sahələrdən biri kimi müəyyən edilməsi və bu istiqamətdə aparılan islahatlar dayanıqlı turizmin inkişafı üçün yeni imkanlar yaradır.

Problemin aktuallığı. Məqalənin aktuallığı müasir dövrdə turizm sektorunun inkişafının ətraf mühitə mənfi təsirlərin artması ilə müşayiət olunması ilə bağlıdır. XXI əsrdə turizm sektoru qlobal karbon emissiyasının təxminən 8%-ni təşkil edir [18], bu da sənayenin ekoloji transformasiyasını qaçılmaz edir. Nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasında neft gəlirlərindən asılılığın azaldılması və iqtisadiyyatın diversifikasiyası strategiyasında turizm əsas yer

tutur.Yaşıl texnologiyaların tətbiqi vasitəsilə ekoloji tarazlığın qorunması və turizmin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqatın obyekti Azərbaycan Respublikasının turizm sektoru və onun dayanıqlı inkişafa yönəldilmiş texnoloji transformasiyası prosesidir. Predmeti isə turizm sənayesində dayanıqlı inkişaf prinsiplərinin və yaşıl texnologiyaların tətbiqi prosesində yaranan iqtisadi, sosial və ekoloji münasibətlər sistemi, turizm obyektlərində onların tətbiqinə mane olan iqtisadi-maliyyə, institusional və infrastruktur xarakterli çağırışlar, problemlər, həmçinin bu problemlərin həlli yolları təşkil edir.

Ədəbiyyat icmalı. Dayanıqlı turizm və yaşıl texnologiyaların iqtisadiyyatda rolu xarici alimlər tərəfindən geniş, yerli tədqiqatçılar tərəfindən qismən tədqiq olunmuşdur. D.Scott, S.Gossling və C.M.Hall kimi tədqiqatçılar turizmin karbon izinin azaldılmasında texnoloji innovasiyaların rolunu vurğulamış, aviasiya və otelçilik sektorunda alternativ enerjiyə keçidin iqtisadi səmərəliliyini əsaslandırmışlar. Onlar qeyd edir ki, "yaşıl turizm" sadəcə marketinq aləti deyil, uzunmüddətli rentabellik üçün şərtdir [17]. Flavio Martins, Tatiana Sitchinava və b. göstərir ki, region üçün Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərə (DİM/SDG) uyğunlaşdırılmış siyasət, xüsusilə su resursları idarəçiliyi, bioçeşidlilik və qalıcı icma faydaları sahələrində vacibdir. Azərbaycan kontekstində su və landşaft idarəçiliyi məsələləri xüsusi vurğulanır [23].

Qlobal Yaşıl İnkişaf İnstitutunun QYİİ/GGGI müəllif qrupu Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyata keçid, bərpa olunan enerji, yaşıl iş yerləri və turizmin dayanıqlığının gücləndirilməsi üçün siyasəti, investisiya mənbələrini, turizmin enerjiyə olan asılılığının azalması və ekoturizm imkanlarının genişləndirilməsi kimi sahələri araşdırıb. Sənəddə donorlar, beynəlxalq inkişaf təşkilatları və Azərbaycan hökuməti üçün prioritet investisiya sahələrini müəyyən edir, turizm-enerji-maliyyə sinerjilərinə toxunur [35]. Yiming Liu və Sunhee Suk "BİR KƏMƏR, BİR YOL" təşəbbüsü çərçivəsində infrastruktur və nəqliyyat əlaqələrini nəzərə alaraq Azərbaycanda dayanıqlı turizmin tətbiqi üçün metodoloji çərçivə təqdim edir və regional əməkdaşlıq konteksində strateji siyasət tövsiyələri verir [47]. Gülsel Çiftcia, Sarkhan Safarov, Başak Özyurtc işğaldan azad olunmuş ərazilərin post-müharibə bərpasında və dayanıqlı turizm modellərinin yaradılmasında icma iştirakı və mədəni irsin reabilitasiyasını önə çıxaran Yavaş Şəhər/Slow City prinsiplərinə uyğun strategiyanın qurulmasının vacibliyini qeyd edirlər. Tədqiqatda Azərbaycanda Qarabağ və ətraf regionların bərpası və turizmə açılması kontekstində bu yanaşma həm sosial-mədəni, həm də ətraf-mühit, həm də yaşıl texnologiyalar baxımından mühüm tövsiyələr verilir [27].

Yerli tədqiqatlarda əsasən turizmin dayanıqlı inkişafı və "yaşıl iqtisadiyyata" həsr edilmiş konseptual təhlillər üstünlük təşkil edir [21, 13, 28, 31, 33, 36, 37]. Azərbaycan alimlərindən Ə.Əsgərov, B. Bilalov və Ç. Əliyev ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafında ekoturizmin potensialını təhlil etmişlər [22]. S. Quluzadənin tədqiqatında Azərbaycanın təbii resurslarından səmərəli istifadə və regionların sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolu işıqlandırılmışdır [38] V. Qasımlının elmi redaktorluğu ilə bir qrup iqtisadçının nəşr etdirdiyi monografiya Azərbaycan Respublikasında "yaşıl iqtisadiyyat" məsələlərinin elmi cəhətdən araşdırıb, "yaşıl düşüncə" həyat tərzinin formalaşmasına töhfə verir [34].

Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, mövcud yerli ədəbiyyatda Azərbaycan üzrə yaşıl turizmlə bağlı sistemli empirik və statistik modelləşməyə əsaslanan tədqiqatlar demək olar ki yox səviyyəsindədir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda dayanıqlı turizmin inkişafında yaşıl texnologiyaların tətbiqi imkanlarını araşdırmaq, mövcud problemləri müəyyən etmək və inkişaf perspektivlərini qiymətləndirmək, ölkəmizin turizm obyektlərində yaşıl texnologiyaların tətbiqinə mane olan iqtisadi, infrastruktur və institusional problemləri müəyyən etməkdir. Tədqiqatın əsas vəzifələri dayanıqlı turizm və yaşıl texnologiyaların nəzəri-metodoloji əsaslarının öyrənilməsi, Azərbaycanda turizm sektorunun müasir vəziyyətinin təhlili, yaşıl texnologiyaların tətbiqi üzrə mövcud təcrübənin araşdırılması, turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiqi problemlərinin müəyyən edilməsi, inkişaf perspektivlərinin qiymətləndirilməsi və təkliflərin hazırlanmasıdır.

Elmi yenilik. Tədqiqatın elmi yeniliyi post-pandemiya və post-konflikt dövründə turizm sektorunun yaşıl transformasiyası, yaşıl texnologiyaların turizm sektoruna inteqrasiyasının SWOT analiz vasitəsilə qiymətləndirilməsi və Azərbaycanın spesifik iqlim-coğrafi xüsusiyyətlərinə uyğun "dayanıqlı eko-texnoloji yaşıl turizm modeli"nin konseptual əsaslarının müəyyin edilməsidir.

Tədqiqat metodologiyası. Məqalənin yazılışında keyfiyyət tədqiqatı metodlarına və analitik yanaşmaya əsaslanmış metodlar tətbiq edilmişdir. Sistemli təhlil vasitəsilə turizm sektoru, yaşıl texnologiyaların tətbiqi və dövlət siyasəti arasındakı əlaqələr bütöv bir sistem kimi qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları, hökumət strategiyaları və beynəlxalq turizm təşkilatının (UNWTO), Avropa İttifaqı Şərq Tərəfdaşlıq ölkələrində yaşıl iqtisadiyyat hesabatlarının məzmun təhlili edilmişdir. [3, 10, 12, 15] Azərbaycanın dayanıqlı turizm sahəsindəki mövcud vəziyyəti beynəlxalq qabaqcıl təcrübə ilə müqayisə edilmişdir. Yaşıl transformasiyanın strateji qiymətləndirilməsi üçün sektorun daxili və xarici amilləri müəyyən edən SWOT analizi tərtib edilmişdir. İnternet resurslarında yerləşdirilmiş mövcud elmi və statistik məlumatlar əldə olunmuş, analitik və məzmun təhlili yanaşmaları tətbiq edilmişdir. Eyni zamanda, Chat GPT, Gemini, Capilot vasitəsilə SCOPUS, Web of Science, EBSCO və Research Gate platformalarında yerləşdirilmiş ən yeni məqalə və araşdırılmalar analiz olunmuş, xülasə və açar sözlərin dillərə tərcüməsində istifadə edilmişdir.

Dayanıqlı turizm və yaşıl texnologiyaların nəzəri əsasları, mahiyyəti və tətbiq sahələri

Turizm 150-dən çox ölkənin ixrac gəlirlərinin ən böyük beş mənbəyindən biridir və onlardan 60-ının arasında birinci yerdədir. Turizm həmçinin inkişaf etməkdə olan ölkələrin üçdə biri və az inkişaf etmiş ölkələrin yarısı üçün əsas valyuta mənbəyidir [44]. Məhz buna görə müasir dövrdə turizm, onun inkişaf istiqamətləri beynəlxalq dünya təşkilatlarının, dünya dövlətlərinin diqqət mərkəzindədir.

Dayanıqlı turizm konsepsiyası və onun əsas prinsipləri elmi ədəbiyyatda geniş araşdırılmışdır. 2007-ci ildə Yağış (Tropik) Meşələri Alyansı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı (UNEP), BMT Fondu (Fond) və BMT Dünya Turizm Təşkilatı (ÜTT) tərəfindən turizm sənayesində 32

tərəfdaşdan ibarət koalisiya ilə birlikdə "Qlobal Dayanıqlı Turizm Meyarları üzrə Tərəfdaşlıq"(QDTMT) təşəbbüsü irəli sürülmüşdür [2]. Məqsəd dayanıqlı turizm təcrübələrinin daha yaxşı başa düşülməsi və universal dayanıqlı turizm prinsiplərinin qəbul edilməsini təşviq etməkdir. Təşəbbüs çərçivəsində turizm sektorunda dayanıqlıq kriteriyaları - otel, turoperator, destinasiya, attraksiya, MİCE və s. üçün qlobal standartlar yaradılmış və geniş tətbiq edilməyə başlanılmışdır [26].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı (BMT ƏMP/ UNEP) və Ümumdünya Turizm Təşkilatı və (ÜTT/UNWTO) dayanıqlı turizmi "ekoloji, sosial və iqtisadi aspektlərin balanslaşdırılmış idarə edildiyi sistem" kimi müəyyən edir. Onların hesabatlarında dayanıqlı turizm "ziyarətçilərin, sənayenin, ətraf mühitin və ev sahibi icmaların ehtiyaclarını nəzərə alaraq, cari və gələcək iqtisadi, sosial və ekoloji təsirləri tam şəkildə nəzərə alan turizm" kimi xarakterizə olunur [43]. Klassik "üçlü nəticə"("triple bottom line") yanaşması ekologiya, iqtisadiyyat və sosial rifahın paralel optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur [14. Bu konsepsiya üç əsas komponenti əhatə edir: ekoloji, sosial-mədəni və iqtisadi dayanıqlıq. Dayanıqlı turizmin əsas prinsiplərinə təbii resurslardan optimal istifadə, ətraf mühitin mühafizəsi, yerli mədəniyyətin və irsin qorunması, sosial-iqtisadi faydaların ədalətli bölüşdürülməsi daxildir.

Ümumdünya Turizm Təşkilatının 2024-cü il hesabatına əsasən, dayanıqlı turizm - ətraf mühitə minimal təsir göstərərək, yerli icmaların sosial-mədəni xüsusiyyətlərini qoruyaraq və iqtisadi fayda gətirərək həyata keçirilən turizm fəaliyyətidir [49]. Turizmdə dövriyyə iqtisadiyyatı (circular economy) konsepti tullantıların azaldılması, resursların yenidən istifadəsi və rəqəmsal monitorinq mexanizmlərini nəzərdə tutur. [41].

"Yaşıl" turizm deyildikdə "yaşıl" iqtisadiyyatda sosial, iqtisadi, mədəni və ekoloji kontekstindən asılı olmayaraq, dayanıqlı və ya dəstəklənə bilən turizm fəaliyyətləri, yəni "dayanıqlı turizm" nəzərdə tutulur. Turizm sənayesində əsas biznes prosesləri turistlərin yerləşdirilməsi, turizm əməliyyatları və nəqliyyatdır. Buna görə də, "yaşıl" turizmin inkişafı üçün ardıcıl strategiya bütün seqmentləri və fəaliyyətləri, eləcə də onların qarşılıqlı əlaqəsini əhatə etməlidir. Dayanıqlı turizm turizmin xüsusi bir forması kimi başa düşülməməlidir. Ədəbiyyatda tez-tez "Ekoturizm" və "Dayanıqlı turizm" anlayışlarının sinonim kimi işlədildiyinə rast gəlinir. Ancaq bu anlayışlar arasında aydın bir fərq qoyulmalıdır. "Ekoturizm" termini turizm sənayesi daxilində müəyyən bir seqmenti ifadə edir və ətraf mühitin dayanıqlığını əsas götürür. Dayanıqlıq prinsipləri isə ənənəvi və alternativ formalar da daxil olmaqla, bütün növ turizm fəaliyyətinə, əməliyyatına, qurum və layihələrinə tətbiq olunmalıdır" [50].

Yaşıl texnologiyalar ekoloji cəhətdən təmiz, təbii resurslara qənaət edən və ətraf mühitə minimal təsir göstərən texnoloji həllər kimi xarakterizə edilir. [48]. Turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiq sahələri bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə, su resurslarının səmərəli idarə edilməsi, tullantıların təkrar emalı, ekoloji nəqliyyat vasitələri, "ağıllı" idarəetmə sistemləridir.

Ədəbiyyatda turizm sənayesi üçün yaşıl texnologiyalar aşağıdakı qruplara ayrılır:

- enerji səmərəliliyi texnologiyaları (LED, enerji monitorinq sistemləri);

- su səmərəliliyi və təkrar emal sistemləri;
- bərpa olunan enerji sistemləri;
- yaşıl nəqliyyat (EN, bioyanacaq);
- rəqəmsal ekoloji monitorinq (IoT sensorları, GIS xəritələndirmə) [16].

Turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların rolu getdikcə artmaqdadır. Onların tətbiqi turizm müəssisələrinin fəaliyyətində 25-30% enerji sərfiyyatının və CO2 emissiyalarının əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb olur [16]. Beynəlxalq Turizm və Səyahət Şurasının (WTTC) 2024-cü il hesabatına əsasən, yaşıl texnologiyaların tətbiqi turizm müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Hesabatda göstərilir ki, ekoloji cəhətdən məsuliyyətli turizm məhsullarına tələbat ildən-ilə artır [19].

Azərbaycan Respublikasının "Turizm haqqında" Qanununun 6-cı maddəsində dayanıqlı turizmin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir [1]. Qanunda turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə və onların mühafizəsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Azərbaycan Respublikasının turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiqi üzrə konkret hədəflər müəyyən edilmişdir. [3]. Ölkəmizdə turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiqi həm ekoloji, həm də iqtisadi səmərə verə bilər, xüsusilə dağ və kənd turizmi obyektlərində bu texnologiyaların tətbiqinin əhəmiyyəti vurğulanır [39].

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2023-cü ildə ölkəyə gələn xarici turistlərin sayı 1.6 milyon nəfər təşkil etmiş, gəlmə turizmi üzrə xərcləmələr 1,2 mld Azn olmuşdur [11]. Turizm sektorunun ÜDM-də payı 2023-cü ildə 4.3%-ə çatmışdır [30]. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində turizm sektoru əsas inkişaf istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir [3].

Azərbaycanın "yaşıl" turizm potensialı böyükdür, ölkədə 11 iqlim tipindən 9-i mövcuddur, 12 milli park, 9 dövlət təbiət qoruğu, 24 dövlət təbiət yasaqlığı fəaliyyət göstərir, qorunan ərazilərin ümumi sahəsi 913342,17 hektardır, mineral su yataqları 200 qrupda cəmlənmiş, 1000-dən çox təbii çıxışları qeydə alınmış müalicəvi mineral su mənbəyi var [22,s.8-9; 6, 7]. Azərbaycan Qafqaz regionunda ekoloji turizmin inkişafı üçün ən perspektivli ölkələrdən biri kimi qiymətləndirir. Ölkənin turizm sektorunun inkişafı üçün "yaşıl" turizm potensialından və mövcud resurslarından səmərəli istifadə məqsədilə dövlət proqramları və layihələri həyata keçirilir. "2024-2026-cı illər üçün Azərbaycanda dayanıqlı turizmin inkişafı Dövlət Proqramı" çərçivəsində bir neçə istiqamət üzrə işlər aparılır [11].

Dünya İqtisadi Forumunun (World Economic Forum) "Səyahət və Turizmin İnkişafı indeksi 2024" (Travel & Tourism Development Index 2024) hesabatında Azərbaycan dayanıqlı turizmin inkişafı üzrə əvvəlki hesabatla müqayisədə 7 pillə irəliləyərək 119 ölkə arasında 56-ci yerdə qərarlaşmışdır [46]. UNWTO-nun 2023-cü il hesabatına əsasən, Azərbaycan turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiqi üzrə MDB ölkələri arasında 3-cü yerdədir. Hesabatda qeyd olunur ki, ölkənin potensialı daha yüksəkdir və mövcud imkanlardan tam istifadə edilmir [42]. MDB ölkələri arasında ən yüksək nəticəyə malik ölkələrdən biri kimi Azərbaycanın 4 komponent üzrə göstəricilər mövqeyində əhəmiyyətli dərəcədə irəliləmə müşahidə olunub. 2023-cü ilin sonuna təqdim edilən

məlumatlar əsasında hazırlanan hesabatda "Uyğun mühitin mövcudluğu" komponenti üzrə biznes mühiti, təhlükəsizlik, sağlamlıq və gigiyena, insan resursları və əmək bazarına dair göstəricilərdə, həmçinin "Səyahət və turizm siyasəti və uyğunluq şərtləri" komponenti üzrə beynəlxalq açıqlıq və qiymət rəqabətliliyi göstəricilərində, "Səyahət və turizm tələbinə təsir edən amillər" komponenti üzrə mədəni resurslara dair göstəricidə və "Səyahət və turizmin dayanıqlılığı" komponenti üzrə ekoloji davamlılıq və sosial-iqtisadi dayanıqlılıq göstəricilərində yüksəlmə qeydə alınıb. Azərbaycan ən təhlükəsiz ölkələr sırasında 1-ci pilləyə yüksəlib. Əlavə olaraq, gəlmə turizmində mövsümilik amili üzrə 39 pillə, illik səyahət və turizm məlumatlarının əhatəliliyi göstəricisi üzrə 28 pillə, Ümumdünya İrs Siyahısına daxil olan təbii nümunələrin sayına görə 29 pillə, rəqəmsal ödənişlər və 3G mobil şəbəkənin əhatə dairəsi göstəricilərində isə müvafiq olaraq 18 və 32 pillə irəliləyiş qeyd olunur [5].

Bununla yanaşı, hesabatda qısamüddətli icarəyə verilən evlərin sayının qonşu ölkələrlə müqayisədə daha az olması, səyahət və turizm üzrə kapital qoyuluşunun, ikitərəfli hava xidmətləri üzrə digər ölkələrlə imzalanan sazişlərin sayının, biomüxtəliflik və xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin, ətraf mühitə dair ratifikasiya edilən müqavilələrin sayının artırılması ilə bağlı çağırışlar müəyyənləşdirilərək Azərbaycanın turizm sektorunda təkmilləşdirilməyə ehtiyac duyulan göstəricilər kimi təqdim olunub [5].

2025 ci il " Making the Green Transition Work for People and the Econom" hesabatında Azərbaycanın yaşıl enerji keçidi ən yaxşı - 5,3 balla qiymətləndirmişdir [45].

Azərbaycanda yaşıl texnologiyaların turizm sektorunda inkişaf perspektivləri və çağırışlar

İlk olaraq qeyd edilməlidir ki, turizm sektorunda "yaşıl" texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı statistik məlumatlar yox səviyyəsindədir. Bütün axtarış cəhdlərinə baxmayaraq dövlət Statistika komitəsinin, İqtisadiyyat, Energetika, Ekologiya və Təbii Sərvətlər, Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar və d. nazirliklərinin, Dövlət Turizm Agentliyinin hasabatlarında nə birbaşa, nə də dolayısı ilə "yaşıl" turizmlə bağlı məluat əldə etmək mümkün olmayıb. Son illər Azərbaycan Respublikası turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiqinə qoyulan investisiyaların (daxili və xarici) əsas istiqamətləri, məbləği, turizm obyektlərinin günəş enerjisi sistemləri, su təmizləyici qurğuları, tullantıların təkrar emalı sistemləri, enerji səmərəli işıqlandırma sistemləri ilə təchiz haqqında göstəricilər yox səviyyəsindədir. Eləcə də, ölkədə yaşıl texnologiyaları tətbiq edən neçə mehmanxana, qonaqlama obyektinin günəş enerjisindən istifadə etməsi, turizm obyektlərindən "yaşıl texnologiya" sertifikatına malik olması, "sıfır tullantı" proqramında iştirak etməsi, kurort-sanatoriya müəssisələrində geotermal enerji sistemlərinin quraşdırılması, yağış sularının toplanması və təkrar istifadəsi sistemindən istifadə və biomaterialların emalı texnologiyalarını tətbiq etməsi əlçatmaz məlumatlardandır. Statistik məlumatlarda turizm sənayesi müəssisələrinin yeni texnologiyaların tətbiqi sayəsində enerji sərfiyyatı, su istehlakı, tullantıların həcmi nə qədər azalması, "yaşıl" texnologiyaların tətbiqinin iqtisadi səmərəliliyi, bu texnologiyaların tətbiqinin gəlmə turistlərin sayına necə təsir etməsi öz əksini tapmır. Bütün bu və bir çox digər suallar gələcək

tədqiqatların mövzusudur və imkan dairəsində yaxın zamanlarda araşdırılsa turizmin inkişafına töhvə vermiş olar.

Azərbaycan turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiqi sahəsində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməsi vacibdir. İsveçrənin dağ kurortlarında sıfır emissiyalı nəqliyyat, biomateriallardan istifadə edən istilik və intellektual enerji idarəetmə sistemləri, Yaponiyanın "ağıllı otel" konsepsiyası, robot texnologiyaları, innovativ tullantı emalı sistemləri təcrübəsi yaxın gələcəkdə tətbiq olması arzu ediləndir. Skandinaviya ölkələrində "Green Hotel Certification", Avropa İttifaqında "Green Destinations" proqramı və Sinqapurun "Sustainable Tourism Masterplan"ı yaşıl texnologiyaların turizm sənayesində necə iqtisadi səmərə yaratdığı nümunələrindəndir.

Azərbaycanın turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiqi prosesi bir neçə fundamental problem qrupu ilə bağlıdır. Birinci qrup iqtisadi və maliyyə problemlərini əhatə edir. Yaşıl texnologiyaların tətbiqində ən böyük maneə yüksək ilkin kapital qoyuluşudur. ÜTT-nin (UNWTO) məlumatlarına görə, ekoloji texnologiyalara keçid uzunmüddətli dövrdə xərclərə qənaət etsə də, investisiyanın geri qayıtma müddəti (ROI) 5-7 il çəkə bilər. Digər qrup problemlər maliyyə məsələləri ilə bağlıdır. Yaşıl texnologiyaların tətbiqi üçün ilkin investisiya xərclərinin kifayət qədər yüksək olması bu texnologiyaların tətbiqini çətinləşdirir. Maliyyələşmə mexanizmlərinin məhdudluğu və vergi güzəştləri sisteminin təkmilləşdirilməsi ehtiyacı həllini gözləyən problemlərdəndir. Azərbaycanda dayanıqlı turizm layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün illik təxminən 200-250 milyon manat əlavə investisiya tələb olunur.

İkinci qrup problem infrastruktur və texnoloji çatışmazlıqlarla bağlıdır. Regionlarda, xüsusilə dağlıq ərazilərdə yerləşən turizm obyektlərində yaşıl texnologiyaların tətbiqi üçün zəruri infrastrukturun olmaması ciddi problemdir. Ekoloji nəqliyyat vasitələrinin azlığı, alternativ enerji mənbələrindən istifadə infrastrukturunun zəif inkişafı, "yaşıl" binalar üzrə standartların tam tətbiq edilməməsi infrastruktur məhdudiyyətləri ilə əlaqələndirilir.

Üçüncü qrup insan kapitalı və maarifləndirmə ilə əlaqədardır. Turizm sektorunda çalışan personalın ekoloji maarifləndirmə səviyyəsi və yaşıl texnologiyalarla işləmə bacarığı yetərli səviyyədə deyil və ciddi layihə, proqramların həyata keçirilməsini vacib edir. Yerli mütəxəssislərin təcrübəsinin məhdudluğu, texniki xidmət infrastrukturunun zəifliyi, texnoloji həllərin yerli şəraitə uyğunlaşdırılması problemləri texniki çətinliklərlə bağlıdır. İnsan resursları ilə bağlı problemlər ixtisaslı kadr çatışmazlığı, təlim və təhsil proqramlarının məhdudluğu, ekoloji maarifləndirmənin aşağı səviyyədə olmasıdır [9].

World Economic Forum-un proqnozlarına görə, 2025-ci ildə Azərbaycanın dayanıqlı turizm reytinqində daha 10-12 pillə irəliləməsi gözlənilirdi. Bunlarla yanaşı, dayanıqlı turizm potensialının reallaşdırılması üçün qanunvericilik və investisiya sahələrində bir sıra həllər təklif edilir. Yaşıl texnologiyaların tətbiqi üçün vergi güzəştlərinin artırılması, ekoloji standartların sərtləşdirilməsi, beynəlxalq sertifikatlaşdırma sistemlərinin geniş tətbiqi turizm sektorunda inkişafını sürətləndirər. İnvestisiya cəlb edilməsi üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmlərinin genişləndirilməsi, yaşıl investisiya fondlarının yaradılması və beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlığın gücləndirilməsi texnologiyaların

tətbiqi sahəsində vacib amillərdir.

Yuxarıda qeyd olunan problemləri və mövcud potensialı sistemləşdirmək üçün aşağıdakı GZİT/SWOT analizi (Cədvəl 1) hazırlanmışdır:

Cədvəl 1. Azərbaycan turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiqinin GZİT/SWOT analizi

Güclü Tərəflər (Strengths)	**Zəif Tərəflər (Weaknesses)**
1. Təbii resurs potensialı Ölkədə il ərzində günəşli saatların çoxluğu, termal suların mövcudluğu və külək enerjisi potensialı. **2. Dövlət səviiyyəsində dəstək** "Azərbaycan 2030" Milli Prioritetləri və COP29 sədrliyi. **3. Yeni infrastruktur** İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə (Qarabağ-Zəngəzur) infrastrukturun "sıfırdan" yaşıl standartlarla qurulması imkanı.	**1. Yüksək ilkin xərclər** Yaşıl texnologiyaların alış və quraşdırılma qiymətinin yüksək olması. **2. İnfrastruktur boşluqları** Tullantıların emalı və təkrar istifadəsi zəncirinin regionlarda qırıq olması. **3. Mütəxəssis çatışmazlığı** Yaşıl texnologiyaları idarə edə biləcək texniki personalın azlığı.
İmkanlar (Opportunities)	**Təhdidlər (Threats)**
1. Beynəlxalq maliyyələşmə Qlobal yaşıl fondlardan qrant və kredit cəlb etmək imkanı. **2. Bazarın genişlənməsi** Ekoturizmə üstünlük verən xarici turist axınının artması. **3. Brendləşmə** Azərbaycanın "Yaşıl Turizm Destinasiyası" kimi qlobal imicinin formalaşması.	**1. İqtisadi qeyri-sabitlik** Qlobal inflyasiyanın texnologiya idxalını bahalaşdırması. **2. "Yaşıl yalan" (Greenwashing)** Obyektlərin real dəyişiklik etmədən yalnız marketinq xatirinə özünü "yaşıl" adlandırması. **3. İnvestisiyanın geri qayıtma müddəti** İnvestisiyanın gec geri qayıtmasının sahibkarları həvəsdən salması.

***Mənbə**: Tədqiqatçı tərəfindən aparılan təhlillər əsasında hazırlanmışdır.*

SWOT analizdən göründüyü kimi, əsas çağırışlardan biri maliyyə əlçatanlığıdır. Kiçik sahibkarlar üçün günəş panellərinin quraşdırılması uzunmüddətli, lakin bahalı investisiyadır. Bu problemi həll etmək üçün dövlət tərəfindən "Yaşıl İnvestisiya Fondu"nun yaradılması və vergi güzəştlərinin tətbiqi məqsədəuyğundur. Məsələn, ekoloji sertifikatı olan otellərin əmlak vergisindən

azad edilməsi və ya aşağı faiz dərəcəsi ilə vergi tutulması stimullaşdırıcı tədbir ola bilər.

Digər bir problem "Yaşıl yalan" (Greenwashing) təhlükəsidir [25]. Bəzi turizm obyektləri real ekoloji standartlara əməl etmədən özlərini "eko-otel" kimi təqdim edir. Bunun qarşısını almaq üçün Azərbaycan Standartlaşdırma İnstitutu və Azərbaycan Turizm Bürosu tərəfindən milli sertifikatlaşdırma sistemi təkmilləşdirilməli və beynəlxalq "Yaşıl Açar " (Green Key) proqramına inteqrasiya gücləndirilməlidir [24].

Təhsil və insan kapitalı məsələsi də həllini gözləyən problemlərdəndir. Ali təhsil müəssisələrində turizm ixtisaslarının tədris proqramlarına "Ekoloji menecment", "Yaşıl iqtisadiyyat" və "Alternativ enerji sistemlərinin idarə edilməsi" kimi fənlərin daxil edilməsi arzuolunandır.

Təkliflər

Turizm sektorunun "yaşıl turizmə" sürətlə və ağrısız keçidinin təmin edilməsi üçün normativ-hüquqi baza yaradılmalı, texnoloji innovasiyaların tətbiqinə və sosial, institusional tədbirlərə təşviq mexanizmləri müəyyənləşdirilməlidir. Müvafiq dövlət orqanları tərəfindən iqtisadi stimullar və maliyyə təşviqləri yolları işlənib hazırlanmalı, tətbiq olunmalıdır.

Yaşıl sertifikatlaşdırmanın məcburi şəkildə tətbiqinin qanuni normativləri hazırlanmalıdır. Ölkəmizin hər regionuna uyğun detallı şəkildə "Ekoturizm zonasının idarəetmə plan"ı tərtib edilməlidir. Turizm obyektlərinin "ağıllı enerji idarəedilməsi" sisteminə keçidi təmin edilməli, elektrik avtomobilləri üçün doldurma (şarj) stansiyalarının turizm marşrutları üzrə geniş şəbəkəsi yaradılmalıdır. Regional tullantı emalı mərkəzlərinin yaradılması aktualdır.

Son illər inkişaf etdirilən və geniş tətbiq edilən "Rəqəmsal əkiz" (digital twin) texnologiyalarının təcrübəsi öyrənilməlidir. Turizm kadrları yetişdirilən müəssisələrdə "Yaşıl turizm" üzrə mütəxəssis hazırlığı genişləndirilməli, regionlarda ixtisaslaşmış "Yaşıl turizm innovasiya mərkəzləri"nin yaradılmalıdır. Dövlət və özəl şirkətlərin əməkdaşlığı ilə "Yaşıl investisiya" fondunun yaradılması müasir texnologiyaların tətbiqinə dəstək olardı. Turizm obyektlərində yaşıl enerjiyə keçidi təmin etmək üçün enerji auditinin dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılması məqsədə uyğundur.Dövlət tərəfindən ekoloji sertifikatı olan otellərə vergi güzəştlərinin tətbiqi və aşağı faizli "yaşıl kredit" xətlərinin açılması yaşıl turizmə keçidi sürətləndirərdi.

Nəticə

Azərbaycanda dayanıqlı turizmin inkişafı və yaşıl texnologiyaların tətbiqi sadəcə bir trend deyil, ölkənin iqtisadi və ekoloji təhlükəsizliyi üçün strateji zərurətə çevrilir. Son illər bu sahədə müəyyən irəliləyişlər əldə edilmiş, turizm sektorunun ÜDM-də payı 4.3%-ə çatmışdır [4]. Qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yaşıl texnologiyaların tətbiqində pilot region rolunu oynayır və burada qazanılan təcrübə bütün ölkəyə yayıla bilər. Dayanıqlı turizmə keçid dövlət, özəl sektor, elm və təhsil müəssisələrinin birgə əlaqəli fəaliyyətini tələb edir.

Lakin, təhlil göstərir ki, Azərbaycanın turizm sektorunda yaşıl texnologiyaların tətbiqi hələ ilkin mərhələdədir. Sektorun dayanıqlı inkişafı üçün bir sıra problemlərin həlli tələb olunur. Qanunvericilik sahəsində yaşıl texnologiyaların tətbiqini stimullaşdıran vergi güzəştləri sistemi təkmilləşdirilməli, ekoloji standartlar beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmalı, "yaşıl sertifikatlaşdırma" sisteminin tətbiqi üzrə normativ-hüquqi baza gücləndirilməlidir.

Yaşıl texnologiyalar üzrə investisiya fondunun yaradılması, dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmlərinin genişləndirilməsi, beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlığın gücləndirilməsi vacib şərtlərdəndir.

Azərbaycan yüksək bərpa olunan enerji potensialına malikdir və bu potensialın turizm sektoruna inteqrasiyası sənayenin karbon izini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə infrastrukturunun inkişafı, ekoloji nəqliyyat sisteminin inkişaf etdirilməsi və "ağıllı" idarəetmə sistemlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi prosesləri sürətləndirər.

Eyni zamanda kadr hazırlığına xüsusi diqqət verilməlidir. Yaşıl texnologiyalar üzrə mütəxəssis hazırlığı proqramlarının yaradılmalı, beynəlxalq təcrübə mübadiləsi proqramları genişləndirilməli, turizm müəssisələrində və yerli icmalarda ekoloji maarifləndirmə proqramları həyata keçirilməlidir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsi daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi, beynəlxalq sertifikatlaşdırma proqramlarında iştirakın genişləndirilməsi, regional əməkdaşlıq layihələrinin inkişaf etdirilməsi yeni təcrübələrin tətbiqinə təkan verər.

Təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycanda dayanıqlı turizmin inkişafına və yaşıl texnologiyaların səmərəli tətbiqinə əhəmiyyətli töhfə verə bilər. Bu isə öz növbəsində ölkənin turizm sektorunun rəqabət qabiliyyətinin artmasına, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşmasına və sosial-iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. "Turizm haqqında" qanun. https://e-qanun.az/framework/49162 2021-ci il
2. About the Global Sustainable Tourism Council (GSTC), https://www.gstc.org/about/
3. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. 02 fevral 2021 https://president.az/az/articles/view/50474
4. Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi https://www.azstat.gov.az/portal/tblInfo/TblInfoList.do#994_024
5. Azərbaycan Dünya İqtisadi Forumunun Səyahət və Turizmin İnkişafı İndeksi üzrə göstəricilərində irəliləyib. 24.05.2024. https://tourism.gov.az/news/azerbaycan-dunya-iqtisadi-forumunun-seyahet-ve-turizmin-inkishafi-indeksi-uzre-gostericilerinde-irelileyib
6. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. https://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/milli-parklar
7. Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. https://eco.gov.az/az/tebii-servetlerimiz/mineral-sular

8. Azərbaycan Respublikasında 2024-cü ilin "Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 25 dekabr 2023-cü il
9. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. 6 dekabr 2016-cı il. https://e-qanun.az/framework/57127
10. Azərbaycan Respublikasının Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 6 oktyabr 2016-cı il. https://e-qanun.az/framework/33838
11. Azərbaycan Respublikasının turizm strategiyası 2024-2026. https://www.tourismboard.az/storage/2024/01/10/CEctUrSzfxO6m7phzeMa6Nrb8HMFr1VZ6jE2qq5V.pdf
12. Azərbaycanda "Aİ Ətraf Mühit Naminə" proqramı çərçivəsində "yaşıl" iqtisadiyyata doğru https://www.eu4environment.org/app/uploads/2023/01/Azerbaijan-profile-2022-_FINAL-AZR-web.pdf
13. Bayramli Gadir. Sustainable Development of Tourism in Azerbaijan: Current Situation, Problems and Solution. May 2024. Revista de Gestão Social e Ambiental 18(4):e05816, DOI:10.24857/rgsa.v18n4-104 https://rgsa.openaccesspublications.org/rgsa/article/view/5816/2857
14. C. Michael Hall, Stefan Gössling and Daniel Scott. The Routledge Handbook of Tourism and Sustainability. p.1-2. https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9780203072332/routledge-handbook-tourism-sustainability-stefan-gossling-michael-hall-daniel-scott.
15. COP29. BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası. https://cop29.az/az/home
16. Daniel Scott, C. Michael Hall and Stefan Gössling. A review of the IPCC Fifth Assessment and implications for tourism sector climate resilience and decarbonization. Journal of Sustainable Tourism, 2015 Vol. 0, No. 0, 1—23, http://dx.doi.org/10.1080/09669582.2015.1062021
17. Daniel Scott, C. Michael Hall, Gossling Stefan. Tourism and Climate Change: Impacts, Adaptation and Mitigation. Routledge. 2012 https://www.academia.edu/59052771/Tourism_and_climate_change_Impacts_adaptation_and_mitigation
18. DELOİTTE. NextGen səyahətçiləri və istiqamətləri. Turizm sənayesinin transformasiyasına baxışımız. https://www.deloitte.com/az/az/Industries/transportation/research/nextgen-travellers-destinations.html
19. Dünya Səyahət və Turizm Şurası (WTTC) tərəfindən "Səyahət və Turizm üzrə Net Sıfır Yol Xəritəsi" təqdim olunub 20.11.2024 https://tourism.gov.az/news/dunya-seyahet-ve-turizm-shurasi-wttc-terefinden-seyahet-ve-turizm-uzre-net-sifir-yol-xeritesi-teqdim-olunub
20. Enhanced Climate Action in Tourism https://cop29.az/en/pages/enhanced-climate-action-on-tourism-background-information?utm_source=chatgpt.com
21. Əfsanə Cəfərova Azərbaycanın "yaşıl enerji"yə keçid siyasətində perspektivlər və çətinliklər https://unec.edu.az/application/uploads/2025/06/UNEC-EX-2025-2_compressed.pdf
22. Əsgərov. Ə.T., Bilalov B.Ə., Gülalıyev Ç.G. Ekoloji turizm. Bakı, "Adiloğlu", 2011, 276 səh. https://www.preslib.az/az/elibrary/ebook/BrnCl4uz

23. Flavio Martins, Tatiana Sitchinava, Tigran Keryan, Alexander Mitrofanenko, Nelson Stefanelli, Yaniss Guigoz, Sustainable Tourism and SDGs in the South Caucasus First published: 12 February 2025, https://doi.org/10.1002/sd.3371. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/sd.3371
24. Green Key https://www.greenkey.global/
25. Greenwashing – the deceptive tactics behind environmental claims https://www.un.org/en/climatechange/science/climate-issues/greenwashing
26. GSTC Standards Overview https://www.gstc.org/gstc-criteria/
27. Gülsel Çiftcia, Sarkhan Safarov, Başak Özyurtc. Sustainable tourism development in post-war settings: The influence of the slow city movement. : Toleho journal of Tourism, Leisure, Hospitality, volume 6, issue 2, 77-89, 2024. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4139611
28. Həsənov, E. S. Sustainable Tourism in Azerbaijan: Problems and Solutions // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2024. – Cild 15, №7. – S. 1325–1342.
29. https://e-qanun.az/framework/55849
30. https://www.azstat.gov.az/portal/tblInfo/TblInfoList.do#994_024
31. Imrani Zaur, Agakishieva Gunesh. Sustainable development of the tourism industry in Azerbaijan. February 2021. https://www.researchgate.net/publication/354374532_Sustainable_development_of_the_tourism_industry_in_Azerbaijan
32. IPCC. Climate Change 2023: AR6 Synthesis Report. – Geneva, 2023. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_LongerReport.pdf
33. Kələntərli N.M., Quliyeva S.V., Fərəcova T.Q.. Azərbaycanın turizm sahəsinin dayanıqlı inkişafın təmin olunması xüsusiyyətləri. Sport Science Journalvol.6,No 4,2024, pp. 87-91. https://www.sportsciencejournal.org/index.php/ssj/article/view/817/833
34. Qasımlı Vüsal, Hüseynov Rəşad, Hüseyn Ramil, Həsənov Rəşad. Yaşıl iqtisadiyyat. Bakı, "Azprint" nəşriyyatı, 2022, 280.səh. https://www.researchgate.net/publication/387298054_Yasil_iqtisadiyyat
35. Lilibeth Acosta and Aimee Hampel-Milagrosa. (2023). Azerbaijan's Transition to Green and Inclusive Growth - A Comparative Assessment with the Central Asian Countries. GGGI Technical Report No. 30. Global Green Growth Institute, Seoul, Republic of Korea. [Contributing authors: Ruben Salem Sabado Jr., Elena Eugenio, Munezero Mihigo Ribeus, Jemily Sales, and Innocent Nzimenyera https://gggi.org/wp-content/uploads/2023/12/GGGI_Flagship_Tech30_Azerbaijan-and-Central-Asia-green-growth.pdf.
36. Mehdiyev Ulfat. Management of sustaınable tourısm development ın the republıc of Azerbaıjan. http://baltijapublishing.lv/index.php/bjlss/article/view/2989/2963
37. Rzayeva Inara, Babayeva Farida. A MODEL OF SUSTAINABLE TOURISM IN AZERBAIJAN: RISKS, ADAPTATION STRATEGIES AND DEVELOPMENT PROSPECTS. https://jmmf.uz/view?id=296
38. Sabir Guluzade. The Role of Sustainable Tourism in the Development of the Regional Economy. International Journal of Innovative Technologies in Economy. 3(43). https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijite/30092023/8020
39. Soltanova H.B., Ağakərimov M. M., Baba-zadə S.İ. Azərbaycan

Respublikasında turizm və onun inkişafı. Bakı 2015, səh. 363-364.
40. Tourism in the Green EconomyBackground Report 2012. https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284414529
41. UNEP IN 2022. https://www.unep.org/annualreport/2022
42. UNEP_Annual_Report_2022. https://wedocs.unep.org/items/f91a4aba-5562-44ad-bd57-93c343f27518
43. United Nations Environment Programme and World Tourism Organization, Tourism in the GreenEconomy – Background Report, UNWTO, Madrid 2012. https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284414529
44. UNWTO World Tourism Barometer.2012. https://www.e-unwto.org/journal/wtobarometerrus
45. World Economic Forum Making the Green Transition Work for People and the Economy INSIGHT REPORT NOVEMBER 2025 https://reports.weforum.org/docs/WEF_Making_the_Green_Transition_Work_for_People_and_the_Economy_2025.pdf s.75
46. World Economic Forum. Travel & Tourism Development Index 2024 INSIGHT REPORT 2024. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Travel_and_Tourism_Development_Index_2024.pdf
47. Yiming Liu və Sunhee Suk Influencing Factors of Azerbaijan and China's Sustainable Tourism Development Strategy under the One Belt One Road Initiative. Sustainability 2022, 14(1), 187; https://doi.org/10.3390/su14010187 . https://www.mdpi.com/2071-1050/14/1/187
48. Зеленая экономика и цели устойчивого развития для России. Колл, монография/под ред. С.М.Бобылева, П.А. Кирюшина. -М.:2019, с.8-14.
49. Международный туризм в 2024 году достигнет допандемийного уровня World Tourism Organization, 2024. https://news.un.org/ru/story/2024/01/1448742
50. Организация Объединенных Наций. "Международный год экологического туризма 2002", Квебекская декларация по экотуризму от 22 августа 2002 года https://docs.un.org/ru/A/57/343

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 28.01.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 30.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 19.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.14
UOT: 643
i.ü.f.d, Şəmşad Əlizadə
Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin
İqtisadiyyat kafedrasının baş müəllimi
ORCİD № 0000 0003 2284 3693
Shamo.88@mail.ru

i.e.n., dos. İsmayıl Həsənov
Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin
İqtisadiyyat kafedrasının dosenti
ORCİD № 0000 0001 5076 3661
i_hasanov_65@mail.ru

AZƏRBAYCANDA TURİZM SIĞORTASININ İNKİŞAF İSTİQAMƏRTLƏRİ

Xülasə: Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafı dövlət siyasətinin perspektiv istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Son dövrlər Azərbaycanda turizm infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, bu sahədə beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsi və turizm potensialının təbliği sahəsində kifayət qədər işlər görülmüşdür. Bundan əlavə, ölkəyə turistlərin gəlişinin artması bu sahədə mövcud olan risklərin də yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Xəstəlik, qəza, səfərin ləğvi, yükün itirilməsi və digər gözlənilməz hallar turizm sığortasının zəruriliyini daha da yüksəldir. Məhz bu şəraitdə ölkədə turizm sığortasının cari vəziyyətinin tədqiq edilməsi, onun başlıca inkişaf istiqamətlərinin aşkar edilməsi və dünya təcrübəsi əsasında təkmilləşdirilməsi zəruri elmi-praktiki əhəmiyyətə malikdir. Məqalənin başlıca məqsədi Azərbaycanda turizm sığortasının inkişaf xüsusiyyətlərini təhlil etmək, hökm sürən problemləri müəyyən etmək və bu sahənin inkişafı üçün vacib istiqamətləri ortaya qoymaqdan ibarətdir. Qeyd olunan məsələləri nəzərə alaraq vurğulamaq lazımdır ki, turizm sahəsində sığorta fəaliyyətinin əsas inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmək müasir dövrümüzdə aktual məsələlərdən biri sayılır.

Açar sözlər: *turizm sektoru, sığorta, sığorta haqları, sığorta ödənişləri, Azərbaycan*

Shamshad ALIZADA
Ismayıl HASANOV

DEVELOPMENT DIRECTIONS OF TOURISM INSURANCE IN AZERBAIJAN

Abstract: The development of tourism sector in Azerbaijan has been

identified as one of the main directions of state policy. In recent years, considerable work has been done in Azerbaijan to improve tourism infrastructure, hold international events in this field and promote tourism potential. In addition, increasing in the number of tourists visiting country has led to increasing risks in this field. Illness, accident, trip cancellation, loss of cargo and other unforeseen circumstances further increase the need for tourism insurance. It is in this context that the study of the current situation of tourism insurance in the country, the identification of its main development directions and its improvement based on world experience are of essential scientific and practical significance. The main goal of the article is to analyze the development characteristics of tourism insurance in Azerbaijan, identify prevailing problems and identify important directions of development of this field. Taking into account these issues, it should be emphasized that determining the main development directions of insurance activities in the tourism sector is considered one of the most relevant issues in our modern period.

Key words: *tourism sector, insurance, insurance premiums, insurance payments, Azərbaijan*

Шамшад АЛИЗАДЕ
Исмаил ГАСАНОВ

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме: Развитие туристического сектора в Азербайджане определено как одно из главных направлений государственной политики. В последние годы в Азербайджане проделана значительная работа по улучшению туристической инфраструктуры, проведению международных мероприятий в этой сферы и продвижению туристического потенциала. Кроме того, увеличение числа туристов, посещающих страну, привело к росту рисков в этой сфере. Болезни, несчастные случаи, отмена поездок, потеря груза и другие неожиданные обстоятельства еще больше увеличивают потребность в туристическом страховании. Именно в этом контексте изучение текущего состояния туристического страхования в стране, определение его основных направлений развития и совершенствование на основе мирового опыта имеют важное научно-практическое значение. Главная цель статьи проанализировать особенности развития туристического страхования в Азербайджане, выявить существующие проблемы и определить важные направления развития этой сферы. С учетом этих вопросов следует подчеркнуть, что определение основных направлений развития страховой деятельности в туристическом секторе считается одним из наиболее актуальных вопросов в современном периоде.

Ключевые слова: *туристический сектор, страхования, страховые премии, страховые выплаты, Азербайджан*

Giriş

Son zamanlar turizm iqtisadiyyatın ən sürətlə inkişaf edən sahələrindən biri olaraq müşahidə olunur. Dünya miqyasında insanların xarici səfərlərə olan marağının artması, ölkələr arasında iqtisadi və mədəni münasibətlərin genişlənməsi turizm sektorunun sosial-iqtisadi perspektivini önəmli dərəcədə yüksəldir. Müasir dövrdə əhalinin sosial-iqtisadi rifah səviyyəsinin yüksəlməsi, nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf etməsi, viza şərtlərinin sadələşdirilməsi və informasiya texnologiyalarının dinamik inkişafı beynəlxalq səyahətləri daha da asanlaşdırmış, nəticə etibarilə turizm fəaliyyətinə maraq daha da artmışdır.

Turizm yalnız istirahət və əyləncə vasitəsi yox, eyni zamanda ölkələrin iqtisadiyyatına valyuta axınını təmin edən, məşğulluq səviyyəsini yüksəldən və ölkələrin beynəlxalq reputasiyasının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan strateji sektordur. Bundan əlavə turizm fəaliyyətinin müxtəlif risklərlə müşayiət olunduğunu xüsusilə qeyd etməliyik. Səyahətlərin ləğvi və ya gecikdirilməsi, yüklərin itirilməsi, tibbi problemlər, qəza halları və digər gözlənilməyən hadisələr turistlər üçün həm maddi, həm də mənəvi problemlər yarada bilər. Bu risklərin effektiv idarə edilməsi isə sığorta işinin tətbiqini şərtləndirir.

Vurğulamaq lazımdır ki, sığorta turizm sektoru ilə sıx bağlı olaraq həm fərdi turistlərin, həm də turizm şirkətlərinin maraqlarının qorunmasında mühüm rol oynayır. Səyahət sığortası turistləri müxtəlif risklərdən qorumaqla, onlara səfər zamanı psixoloji təhlükəsizlik və rahatlıq hissi verir. O cümlədən turizm operatorları, otellər və digər turizm xidmətləri göstərən subyektlər üçün mövcud olan sığorta məhsulları onların fəaliyyətinin stabilliyini təmin edir.

Azərbaycanda da turizm iqtisadiyyatın prioritet istiqamətlərindən biri olaraq müəyyən edilmiş və bu sahənin inkişafı məqsədilə müxtəlif dövlət proqramları və strateji sənədlər qəbul edilmişdir. Azərbaycanın tarixi-mədəni irsi, zəngin təbii ehtiyatları, o cümlədən əlverişli coğrafi mövqeyi turizm potensialının yüksəlməsinə mühüm şərait yaradır. Lakin bu sektorun təhlükəsiz və davaml inkişafının reallaşması üçün sığorta mexanizmlərinin də eyni zamanda təkmilləşdirilməsi və geniş tətbiqi tələb olunur.

Ölkəmizdə turizm sektorunun inkişafı dövlət siyasətinin strateji istiqamətlərindən biri kimi müəyyən olunsa da, bu proses daxilində turizm sığortasının hələ tam formalaşmadığı müşahidə olunur. Hazırki vəziyyət göstərir ki, bu sahədə geniş inkişaf potensialı var. Belə ki, sığorta xidmətlərinə tələbatın artması, əhalinin maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi və dövlət dəstəyi nəticəsində turizm sığortası nəticəsində əhəmiyyətli inkişafı təmin etmək mümkündür. Bu səbəbdən, turizm sahəsində sığorta işinin inkişaf perspektivlərinin tədqiq edilməsi həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Yazılan məqalənin əsas məqsədi turizm sahəsində sığorta fəaliyyətinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək, hökm sürən problemləri aşkar etmək və inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə təqdim olunan məqalədə sığorta bazarının turizm sektoru ilə bağlılığı, hökm sürən problemlər və gələcək inkişaf imkanları əlaqəli şəkildə təhlil edilmişdir. Mövzunun aktuallığı turizm sektorunun dayanıqlı və davamlı inkişafının reallaşdırılması və Azərbaycan iqtisadiyyatında sığorta fəaliyyətinin rolunun yüksəldilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir.

1.1. Sığorta fəaliyyətinin iqtisadi əhəmiyyəti və onun turizm ilə əlaqəsi

Məlum olduğu kimi, müasir iqtisadiyyatın hər bir sahəsində bir sıra risklər ortaya çıxır. Dünyada insanların iradəsindən asılı olmayaraq zamanla müxtəlif hadisələr baş verir. Bu cür hadisələr insan əmlakı və həyatına ciddi risk yaratdığı üçün onlar hələ qədim dövrlərdən etibarən bu təhlükələrə qarşı mübarizə tədbirləri görməyə başlamışdır. Nəticə etibarilə bu cür gözlənilmədən baş verən hadisələrin qarşısını almaq və fəsadlarını minimuma endirmək məqsədilə müxtəlif tədbirlər sistemi ortaya çıxmış və inkişaf etmişdir. Bu tədbirlər kompleksini ”sığorta” adlandıra bilərik [5, s.7].

Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta insanların əmlakı, həyatı, sağlamlığı, mülki məsuliyyəti, həmçinin qanunvericiliklə qadağan olunmayan fəaliyyəti, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olan əmlak mənafelərinin müdafiəsi sahəsində riskin ötürülməsinə və ya bölüşdürülməsinə əsaslanan münasibətlər sistemidir [1].

İnsanların sosial-iqtisadi vəziyyəti, düşüncə tərzi, həmçinin həyat səviyyəsi dəyişdikcə, sığorta məfhumu və onun əhatə dairəsi də inkişaf edir. Ümumiyyətlə, sığorta baş verə biləcək təhlükə, o cümlədən risklərə qarşı insanların əvvəlcədən gördüyü müdafiə tədbiri kimi təsəvvür edilir [2, s.10]. Qeyd etməliyik ki, risk və təhlükələrin yaranması təkcə müasir dövrün əlaməti deyil. Bu cür mənfi hallar insan cəmiyyətinin meydana gəlməsindən bəri mövcud olmuş və insanlar bu gözlənilməz hallara qarşı müxtəlif qorunma yolları axtarmağa çalışmışdır. Sığorta isə tədricən inkişaf edərək həm sosial həyatın vacib elementi kimi cəmiyyətin ayrılmaz hissəsinə, həm də maliyyə mexanizminin əhəmiyyətli istiqamətinə çevrilmişdir [3, s.6].

Sığortanın turizm ilə bağlılığını və sıx əlaqəsini xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Qeyd olunduğu kimi, turizm Azərbaycanda iqtisadiyyatın ən dinamik formalaşan və prioritet sahələrindən biri kimi hər il sürətlə inkişaf edir. Bu sektorun effektiv inkişafı investisiya fəaliyyətinin artımına, yeni iş yerlərinin meydana gəlməsinə, maliyyə dövriyyəsinin yüksəlməsinə və nəticə etibarilə digər sektorların canlanmasına əhəmiyyətli təsir edir. Beləliklə turizm sektorunun sürətli inkişafı ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisinə öz töhfəsini verir [4, s.11].

Qeyd edək ki, turizm sektorunun inkişafında sığorta fəaliyyətinin böyük rolu var. Belə ki, sığorta turistlərin inamını və təhlükəsizliyini yüksəldir, turizm şirkətlərinin uğurlu fəaliyyətini, o cümlədən fəaliyyətinin davamlılığını təmin edir, beynəlxalq turizm standartlarına uyğunluq yaradır, bu sektora investisiyaların cəlb olunmasına zəmin yaradır. Turizm sektorunda sığortanın əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

1. **Səyahət sığortası:** Səyahət zamanı xəstəlik, yüklərin itməsi, səfərin ləğvi kimi hallarda maddi təminat yaradır. Bir sıra ölkələrdə giriş üçün bu sığorta növü zəruridir (Məsələn, Şengen zonası).
2. **Məsuliyyət sığortası:** Bu sığorta növü turizm şirkətləri üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tur operatorları və agentliklər turistlərə göstərdikləri turizm xidmətləri ilə bağlı zərərə görə məsuliyyət daşıyır. Bu sığorta növü onları müxtəlif risklərdən qoruyur.
3. **Nəqliyyat vasitələrinin sığortası:** Bu sığorta növü turizm məqsədilə istifadə edilən gəmi, avtobus, təyyarə, avtomobil və digər nəqliyyat vasitələrinin müxtəlif risklərdən sığortalanmasını nəzərdə tutur.
4. **Turizm obyektlərinin sığortası:** Bu sığorta növü ilə otel, mehmanxana və istirahət obyektləri yanğın, qısa qapanma, təbii fəlakət, oğurluq və başqa risklərə qarşı sığortalanır.

Ümumiyyətlə, turizm sektorunda sığorta fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi, bu sektorun sığortalanması, o cümlədən bu sektorun inkişafına müsbət təsir göstərən müxtəlif sığorta məhsullarının hazırlanması, eləcə də sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması həm sığorta bazarının, həm də bütövlükdə sığorta sisteminin inkişafına böyük töhfə verir. Bu faktorlar turizm sektorunun sürətli inkişafını təmin etməklə yanaşı, onun cəlbediciliyini də əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Belə ki, xarici turist axınının təmin edilməsi ölkədə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin göstərdiyi xidmətlərin keyfiyyətindən çox asılıdır. Əgər ölkədə sığorta xidmətlərinin səviyyəsi aşağı olarsa və turistlərin sağlamlığı və həyatı sığorta sistemi tərəfindən kifayət qədər qorunmazsa, bu vəziyyət turizm sektorunun inkişaf tempinə mənfi təsir edə bilər. Bu səbəbdən, sığortaçılar turizm sektorunun sığortalanması, bu sektorun inkişafına birbaşa təsir edən sığorta məhsullarının formalaşdırılması və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması istiqamətində lazımi tədbirlər həyata keçirməlidir. Turizm sektorunun dayanıqlı inkişafına effektiv təsir edən başlıca sığorta növlərindən biri fərdi qəza sığortasıdır. Fərdi qəza məfhumu, müəyyən bir şəxsə xarici fiziki təsirlər nəticəsində, o cümlədən qəfil və əvvəlcədən proqnozlaşdırılmayan hadisə nəticəsində onun həyatına və ya sağlamlığına zərər dəyməsi ilə xarakterizə olunur. Bu sığorta növü həm turistlərin təhlükəsizliyinin təmin olunması, həm də ölkənin turizm imicinin formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir [7]. Təbii ki, Azərbaycana səfər edən xarici turistlərin fərdi qəza halları ilə qarşılaşma ehtimalı hər an vardır. Bu səbəbdən, turistlərin fərdi qəza sığortası ilə təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Turizm sektorunun inkişafında rol oynayan sığorta növlərindən biri də tibbi sığortadır. Qeyd edək ki, tibbi sığorta insanların sağlamlığının qorunmasına yönəlmiş, həmçinin sosial müdafiə xarakterli bir sığorta növüdür. Tibbi sığorta ilə həm yerli əhali, həm də ölkəyə səfər edən xarici turistlər bir sıra sağlamlıq risklərinə qarşı sığortalanmaq imkanı qazanır. Gözlənilməz hadisələr baş verdiyi təqdirdə, tibbi sığorta sığortalanmış şəxsin müayinəsinin, müalicəsinin, o cümlədən zəruri dərman təminatının reallaşmasını təmin edir [6]. Səyahət sığortası da Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafına mühüm təsir edən sığorta formalarından biridir. Bu sığorta xarici ölkəyə səyahət edən şəxsin sağlamlığını və həyatını müxtəlif risklərdən qorumağa istiqamətlənmiş xüsusi sığorta növüdür. Bu sığorta növü ilə sığortalanmış şəxslər səyahət zamanı yarana biləcək xəsarət, xəstələnmə və digər fövqəladə tibbi hallarda zəruri tibbi xidmətlərdən istifadə etmək imkanı əldə edir. Beləliklə, səyahət sığortası turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, həmçinin ölkənin turizm sektoruna olan etibarın möhkəmləndirilməsində vacib rol oynayır [8]. Qeyd olunan amilləri nəzərə alaraq vurğulamaq olar ki, ölkədə sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması, sığortaçıların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, turizmin inkişafına effektiv təsir edə biləcək innovativ sığorta məhsullarının hazırlanması və xarici turistlərin təhlükəsizliyinin sığorta xidmətləri vasitəsilə təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər təkcə turizm sektorunun dayanıqlı və davamlı inkişafına deyil, eyni zamanda ölkədə sığorta bazarının inkişafına və sığorta sisteminin təşkilati baxımdan güclənməsinə şərait yaradır.

1.2. Turizm sektorunda sığortanın inkişaf istiqamətləri

Qeyd edildiyi kimi son dövrlə Azərbaycanda turizm sürətlə inkişaf edən sektorlardan birinə çevrilmişdir. Bakıda və respublikanın digər bölgələrində dünya

standartlarına cavab verən mehmanxanaların, otellərin, o cümlədən əyləncə mərkəzlərinin inşa edilməsi bu inkişafın başlıca nümunəsidir. Bundan əlavə turizm xidmətləri təqdim edən turizm müəssisələrinin sayının hər il artması bazarda rəqabəti gücləndirən əsas amillərdən biridir.

Son illər turizm sektorunda sığortanın inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir məsələyə çevrilmişdir. Turizm sektorunda sığortanın əhəmiyyəti çoxşaxəlidir. Belə ki, bu məsələ həm turizm müəssisələri, həm də fərdi turistlər üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Turizm sektorunda sıöğortanın əhəmiyyətini aşağıdakı şəkildə izah edə bilərik:

1. Maliyyə sabitliyi və risklərin azaldılması: Məlum olduğu kimi bir sıra iqtisadi fəaliyyətlər kimi turizm fəaliyyəti də təbii fəlakətlər, qəza, xəstəliklər, siyasi gərginliklər və başqa gözlənilməz hadisələrlə üz-üzədir. Maliyyə baxımından sığorta bu riskləri qarşılayaraq, turistlərin itkilərini azaldır, turizm şirkətlərinin maliyyə davamlılığını təmin edir və beləcə bu yolla bütün sahələrdə iqtisadi sabitlik yaradır.

2. Etibarlılığın artması: Bu amil əsasən turizm müəssisələrinə şamil edilir. Sığortalanan turizm müəssisələri daha etibarlı sayılır, beynəlxalq əməkdaşlıqlarda üstün mövqeyə sahib olur, o cümlədən hüquqi tələblərə uyğun fəaliyyət göstərir. Bu proses də nəticədə gəlirlərin və investisiyaların artımına səbəb olur.

3. Turistlərin tələbinin və inamının artması: Sığorta sisteminin inkişaf etdiyi ölkələrdə turistlər daha təhlükəsiz və daha rahat səyahət edir. Çünki gözlənilməyən hadisələr zamanı itkiyə getməyəcəklərindən əmindirlər. Bu da turistlərin səyahətlərinin yüksəlməsinə, bilavasitə ölkələrə valyuta axınına səbəb olur.

4. Dövlət və iqtisadiyyat üçün üstünlüklər: Turizm sığortası bu sektordan daxil olan vergi gəlirlərini artırır, o cümlədən dövlətin fövqəladə vəziyyətlər zamanı kompensasiya yükünü azaldır. Çünki burada məsuliyyəti sıöortaçılar daşıyır. Bununla yanaşı bu proses ölkədə dayanıqlı turizm infrastrukturunun formalaşmasına, habelə milli iqtisadi sabitliyin təmin olunmasına töhfə verir.

Qeyd edək ki, turizmdə sığortanın tətbiqi, turistləri və turizm fəaliyyətini sığortalamaqla riskləri minimuma endirməyi hədəfləyir. Bu məsələ "Turizm haqqında" qanunda da öz əksini tapır və turistlərin təhlükəsizliyini təmin etməyə yönəlmişdir. Məlumdur ki, sığorta risklərin idarə edilməsi prosesinin mühüm ayrılmaz hissəsidir.

Ümumiyyətlə müəssisələrdə mütxəlif sahələrdə müəyyən planlar hazırlanmalıdır ki, sığorta planı da onlardan biridir. Sığorta o cümlədən müəssisənin bərpa prosesinin mühüm hissəsi hesab olunur. Sığorta bərpa prosesində əhəmiyyətli rola malik ola bilər, lakin o müəssisənin nüfuzunu tam olaraq xilas etmir. Yəni o, digər tərəfdən bir müəssisənin sığorta hadisəsindən sonra ayaqda qalmasını təmin etmir. Hətta düzgün sığorta təminatı olsa belə, əgər müştərilər xidmət alınmasını dayandırsalar, müəssisə yenə iflas edə bilər. Turizm sektorunda sığortanın tətbiqinin əsas məqsədlərini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar:

Turistlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi: Sığorta turistlərin səfər zamanı baş verməsi ehtimal olunan xəstəliklər, qəzalar, o cümlədən digər hadisələr zamanı itkilərini kompensasiya edir.

Turizm fəaliyyətlərinin mühafizə edilməsi: Sığorta həm də turizm müəssisələrinin fəaliyyəti ilə bağlı yaranan riskləri əhatə edə bilər. Buraya yanğın, partlayış, o cümlədən turizm infrastrukturunun zədələnməsi risklərini aid etmək olar.

İcbari sığorta: Azərbaycan respublikasında turizm sahəsində sığortanın tətbiqi, turizm müəssisələri üçün məcburidir ki, bu da onların müştərilərini

sığortalamasını tələb edir.

Beynəlxalq miqyasda turizmin dinamik inkişafı, risklərin çoxşaxəliyi və turistlərin hüquqlarının qorunması tələbi sığortanın bu sahədə rolunu tədricən yüksəldir. Ümumiyyətlə müasir dövrdə turizm sahəsinin sığorta fəaliyyətinin inkişaf istiqamətlərini bir sıra aspektdən qeyd etmək mümkündür. Belə ki, turizm sektorunda sığortanın əsas inkişaf istiqamətlərini bu şəkildə göstərə bilərik:

Turistlərin fərdi sığortasının formalaşdırılması: Buraya səyahət sığortası məhsulları növlərinin artırılmasının, yüklərin itkisinin, tibbi xərclərin çəkilməsinin, gecikmələrin ortaya çıxmasının, həmçinin səyahət reysinin ləğv edilməsinin sığorta təminatına salınması xarici səyahət zaman COVID-19 və digər yoluxucu xəstəliklərlə bağlı risklərin sığorta edilməsi, həmçinin elektron platformalar yolu ilə onlayn sığorta müqavilələrinin imzalanması aid edilə bilər.

Məsuliyyət sığortasının formalaşdırılması: Bu sığorta əsasən turizm müəssisələri üçün nəzərdə tutulub. Buraya turizm müəssisələrinin, mehmanxanaların, otellərin və turoperatorların mülki məsuliyyətinin sığortalanması, o cümlədən pandemiya və fövqəladə hallar səbəbindən turizm fəaliyyətinin dayandırılması risklərinin sığortalanmasını aid etmək olar.

İnnovativ və rəqəmsal sığorta işinin tətbiqi: Buraya mobil sığorta tətbiqləri, blockchain, insurtech həlləri və süni intellekt vasitəsilə sığorta əməliyyatlarının tətbiqi, pay-as-you-travel və ya mikrosığorta modellərinin tətbiqi, qısa müddətli səyahətlər üçün operativ sığorta, o cümlədən eonlayn ödəniş və müqavilə sistemlərinin sadələşdirilməsi aid etmək olar.

Beynəlxalq sığorta əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi: Buraya xarici sığorta şirkətləri ilə təkrarsığorta əməkdaşlığının qurulması və formalaşdırılmasını, turizm müəssisələrində sığorta fəaliyyətinin inkişafı məqsədilə beynəlxalq sığorta standartlarının tətbiqini, beynəlxalq turizm layihələri üçün birgə sığorta proqramlarının hazırlanmasını aid etmək olar.

Turizm sığortasında maarifləndirmə və tənzimləmə: Buraya turistlər arasında sığortanın əhəmiyyəti barədə maarifləndirmə kampaniyalarını, dövlət miqyasında turizm sığortasının qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini, o cümlədən turizm agentliklərinin sığorta təminatı sahəsində icbari tələblərin tətbiqini aid etmək olar.

İxtisaslaşmış sığorta məhsulları və xidmətlərininin yaradılması: Buraya ekstremal turizm, macəra turizmi, ekoturizmə aid xüsusi sığorta paketlərini, səfər zamanı rəqəmsal təhlükəsizlik riskləri üçün yeni sığorta xidmətlərinin növlərini, digər tərəfdən "Yaşıl sığorta", yəni ekoloji davamlı turizm layihələrini dəstəkləyən sığorta xidmətlərini aid etmək olar.

Dayanıqlı turizm və yaşıl sığorta konsepsiyasının inkişafı: Son dövrlər dayanıqlı və ekoloji turizm məfhumu geniş yayılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu yöndə "yaşıl sığorta" xidmətlərinin tətbiqi çox perspektivlidir. Ekoturizm obyektlərinin qorunması, təbiət ərazilərinin mühafizəsi, o cümlədən ətraf mühitə az təsir edən turizm layihələrinin sığorta edilməsi buraya aid edilə bilər. Belə sığorta növləri həm ətraf mühitin mühafizəsinə, həm də bu turizm sektorunun sosial məsuliyyətinin yüksəlməsinə xidmət edir.

Normativ və hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi: Buraya turistlərin icbari sığorta edilməsi ilə bağlı qanunvericiliyin möhkəmləndirilməsi, xarici turistlər üçün sığorta tələblərinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, həmçinin turizm müəssisələrinin məsuliyyət sığortasının tətbiq aid edilə bilər.

Stimullaşdırıcı tədbirlər və dövlət dəstəyi: Buraya dövlət tərəfindən sığortaçılara vergi güzəştləri və innovativ məhsullara dəstək, turizm sığortasının ölkənin turizm strategiyasına inteqrasiya edilməsi, o cümlədən risklərin bölüşdürülməsi sahəsində dövlət-özəl sektor tərəfdaşlıqları aid edilə bilər.

Turizm sahəsində sığortanın inkişaf prioritetləri müasir dünya çağırışları ilə möhkəm şəkildə bağlıdır. Beynəlxalq turizm axınlarının sürətlənməsi, insanların yeni səyahət vərdişlərinin formalaşması, bununla yanaşı pandemiyalar, təbii fəlakətlər və siyasi risklərin yüksəlməsi turizm sığortasının aktuallğını artırır.

Nəticə

Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanın zəngin tarixi mədəniyyəti, əlverişli coğrafi mövqeyi və əhalisinin qonaqpərvərliyi turizm sektorunun sürətli inkişafına səbəb olmuşdur. Xüsusilə qeyd etməliyik ki, qeyri-neft sektorunun içərisində turizmin xüsusi payı tədricən artmaqda və onun iqtisadiyyatda mühüm rol oynadığı müşahidə olunmaqdadır. Hökm sürən problemlərə və bəzi çətinliklərə baxmayaraq, turizm sektorunun inkişaf potensialı çox yüksək qiymətləndirilir. Bu baxımdan turizmin davamlı inkişafını reallaşdırmaq məqsədilə vacib tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra ölkələrdə iqtisadiyyatın müəyyən sahələri kifayət qədər inkişaf etməsə belə, bu ölkələrdə turizm sektorunun inkişafı üçün gözəl şərait mövcuddur. Bu ölkələr turizm sektorunun inkişafına təkan verməkvə onun iqtisadiyyata təsirini yüksəltmək məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirməkdədirlər. Məsələn, İtaliya, Yunanıstan, İspaniya, Portuqaliya və Türkiyə kimi ölkələr turizm sektorunun yüksək inkişaf etdiyi ölkələr sırasındadır. Müasir dövrdə Azərbaycanı da bu siyahıya əlavə etmək olar.

Son illər ölkəmizə dünyanın müxtəlif ərazilərindən turistlərin səfərinin artması, Azərbaycanın turizm baxımından cəlbedici ölkəyə çevrildiyini sübut edir. Bu inkişaf ölkəmizin gözəl iqlimi, zəngin mədəniyyəti, əlverişli coğrafi mövqeyi və əhalinin qonaqpərvərliyi ilə sıx əlaqəlidir. Bütün bu amillər bütöv şəkildə ölkənin turizm potensialının formalaşmasına, o cümlədən inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Ancaq qeyd olunmalıdır ki, turizm sektorunun davamlı inkişafının təmin olunması üçün iqtisadiyyatın başqa sahələrinin, xüsusən də sığorta sahəsinin kifayət qədər inkişafı şərtdir. Çünki sığorta sektorunun az inkişaf etdiyi ölkələrdə turizm fəaliyyəti üçün normal şərait olsa belə, bu fəaliyyətin davamlı inkişafı çətinləşir. Sığorta sektoru turistlərin sağlamlığının, həyatının, o cümlədən təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Tibbi, səyahət və fərdi qəza sığortalarının inkişaf etdirilməsi həm turistlərin maraqlarının qorunmasına, həm də turizm fəaliyyətinin ümumi təhlükəsizliyinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, sığorta fəaliyyəti hər bir ölkədə olduğu kimi, bizim ölkədə də turizmin inkişafında mühüm rol oynayır. Bundan əlavə sığorta təkcə turizmin deyil, o cümlədən bir sıra makroiqtisadi hədəflərin reallaşmasında və makroiqtisadi göstəricilərin artımında da böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu səbəbdən, ölkədə turizmin potensialını möhkəmləndirmək və onun cəlbediciliyini yüksəltmək üçün sığorta fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, hökm sürən problemlərin aradan qaldırılması və bu sektorda zəruri islahatların həyata keçirilməsi vacibdir.

Müasir dövrdə turizm iqtisadiyyatın ən çox gəlir gətirən sektorlarından biri

olmaqla birgə, ölkənin beynəlxalq reputasiyasının formalaşmasında da böyük rol oynayır. Qloballaşma mühitində turizmin inkişafı bir sıra sosial, iqtisadi və təşkilati amillərlə sıx bağlıdır. Bu amillər arasında sığorta sektorunun inkişafı da öz yerini tutur. Sığorta fəaliyyəti turizm sahəsində yaranan risklərin azaldılmasına, turistlərin təhlükəsizliyinin qorunmasına, həm də turizm müəssisələrinin fəaliyyətində sabitliyin təmin edilməsinə xidmət edir. Azərbaycanın turizm sektorunun son dövrlər dövlətin iqtisadi siyasətində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrildiyini qeyd etməliyik.

Belə ki, respublikada infrastruktur layihələrinin inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq səviyyədə tədbirlərin təşkil edilməsi, müxtəlif regionlarda yeni turizm marşrutlarının formalaşdırılması və turizm xidmətləri keyfiyyətinin yüksəldilməsi bu sektorun inkişafına təkan verən əsas amillərdəndir. Bununla belə bu inkişafın davamlılığını reallaşdırmaq məqsədilə turizm sahəsində sığorta fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var.

Sığorta turizm sektorunda həm turistlərin, həm də biznesmenlərin maraqlarının qorunmasına xidmət edən mühüm iqtisadi mexanizmdir. Yük, səyahət, məsuliyyət və tibbi sığortanın tətbiq edilməsi turistlərin təhlükəsizliyini təmin etməklə birgə, turizm şirkətlərinin də inamlılıq səviyyəsini yüksəldir. Buna görə də ölkədə sığorta xidmətlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, sığorta xidmətlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və bu xidmətlərin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması turizmin effektiv inkişafı üçün əhəmiyyətli amillərdəndir.

Həmçinin sığorta fəaliyyətinin inkişafı iqtisadiyyatın müxtəlif göstəricilərinə müsbət təsir etməklə yanaşı, respublikanın beynəlxalq turizm bazarında rəqabət qabiliyyətini yüksəldir, xarici turistlərin etimadını möhkəmləndirir və ölkənin turizm imicinin formalaşmasına şərait yaradır. Yazılan məqalənin nəticələrinə əsaslanaraq, ölkənin turizm sahəsində sığorta fəaliyyətinin inkişaf perspektivlərini reallaşdırmaq məqsədilə aşağıdakı təkliflərin irəli sürülməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

1. Normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi: Turizm sığortası ilə bağlı qanunvericilik aktları dünya standartlarına uyğunlaşdırılmalı, turizm müəssisələrinin, o cümlədən turistlərin hüquqlarını müdafiə edən müasir hüquqi alətlər hazırlanmalıdır.

2. İcbari turizm sığortasının tətbiqi: Azərbaycanda hələ bu sığorta növü tətbiq edilmir. Lakin xarici və yerli turistlər üçün müəyyən kateqoriyalar üzrə icbari səyahət sığortasının tətbiqinə başlanılmalı və bunun icrası dövlət nəzarətində olmalıdır.

3. Sığorta və turizm sektoru arasında əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi: Sığorta şirkətləri ilə turizm şirkətləri arasında əməkdaşlıq müqavilələri, o cümlədən ortaq layihələr yerinə yetirilməli və informasiya mübadilə mexanizmləri formalaşdırılmalıdır.

4. Sığorta xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması: Qeyd edək ki, onlayn sığorta xidmətlərinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi turistlər üçün sığortalanma prosesini sadələşdirir, şəffaflığı və operartivliyi yüksəldir.

5. Tədris və maarifləndirmə tədbirləri: Sığortaçılar turistlər və turizm şirkətləri arasında sığortaya dair biliklərin əldə edilməsi məqsədilə maarifləndirici tədbirlər həyata keçirməlidir. Belə ki, bu istiqamətdə tədris təşkil olunmalı, seminarlar vasitəsilə turistlər və turizm şirkətləri məlumatlandırılmalıdır.

6. Sığorta məhsullarının diversifikasiyası: Səyahət, əmlak, fərdi qəza və tibbi

sığorta məhsulları ilə birgə, yeni risk növlərini əhatə edən turizmə aid innovativ sığorta xidmətləri hazırlanmalı və təklif olunmalıdır.

7. Dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi: Turizm sığortasının inkişafı üçün dövlət dəstəyi vacib amillərdən biridir. Belə ki, sığorta bazarının inkişafını stimullaşdıran vergi güzəştləri, subsidiyalar və dövlət təminatlı proqramlar həyata keçirilməlidir.

8. Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi: Beynəlxalq təcrübə hər bir sahədə olduğu kimi turizm sığortası sahəsində də böyük inkişafa səbəb ola bilər. Odur ki, turizm sığortasının inkişaf etdiyi ölkələrin təcrübəsi dərindən tədqiq edilməli, xüsusilə Avropa və ABŞ modelinə uyğun mexanizmlər tətbiq olunmalıdır.

Yazılan məqalənin nəticəsi olaraq qeyd etmək olar ki, sığorta fəaliyyəti turizm sektorunun mühüm tərkib hissəsi hesab olunur. Bu fəaliyyətin hüquqi və təşkilati əsaslarının gücləndirilməsi, sığorta bazarının rəqabətli və şəffaf mühitdə inkişaf etdirilməsi, o cümlədən dünya təcrübəsinin tətbiq edilməsi Azərbaycanda turizmin daha effektiv və təhlükəsiz inkişafına təkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Sığorta fəaliyyəti haqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [elektron resurs].- Bakı, 25 dekabr, 2007-ci il. - https://e-qanun.az/framework/13983
2. Xankişiyev B.A. Sığorta fəaliyyətinin əsasları / B.A.Xankişiyev, Bakı:2006.- 274 s.
3. Xudiyev N.N. Sığorta / N.N.Xudiyev, Bakı: 2003.- 210 s.
4. Kırkbeşoğlu E.M. Risk yönetimi ve sigortacılık / E.M.Kırkbeşoğlu, - İstanbul: 2014. - 650 s.
5. Сплетухов Ю.А. Страхование / Ю.А.Сплетухов, Дюжиков Е.Ф, [и др]. -, Москва: 2006. - 312 с.
6. http://www.biznesinfo.az/businesspractice/education/dictionary/params/ln/az/article/47
7. https://www.ateshgah.com/az/corporate-customers/accident/
8. http://pasha-insurance.az/az/faq

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 01.02.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 04.01.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 07.02.2026

DOI: doi.org/10.61226/12.2.2023/20261.15
UOT 398.8(479.24)
Vüsalə MƏMMƏDZADƏ
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti,
"Humanitar və sosial elmlər" kafedrasının dosenti, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
vusala.mammadzada@atmu.edu.az
https://orcid.org/0000-0002-3880-486X

AŞIQ ƏLƏSGƏR İRSİNİN ƏDƏBİ-DÜŞÜNCƏ SİSTEMİNDƏ YERİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə:Məqalədə Azərbaycan aşıq poeziyasının böyük nümayəndəsi Aşıq Ələsgərin yaradıcılığının ədəbi-düşüncə sistemində tutduğu yer və əhəmiyyəti araşdırılır. Onun poeziyasının xalq ruhuna, milli-mənəvi dəyərlərə, təbiətə, insana və vətənə bağlılığı əsas xüsusiyyət kimi önə çəkilir. Aşıq Ələsgərin klassik aşıq sənətindən bəhrələnərək onu yeni poetik zirvəyə yüksəltməsi, bədahətən şeir demək məharəti, dil zənginliyi və irfani-əxlaqi dünyagörüşü məqalədə geniş şəkildə şərh olunur. Şairin gözəllik, eşq, əxlaq, mərdlik və humanizm ideyalarını əks etdirən əsərlərinin həm ədəbi, həm də tarixi mənbə kimi dəyəri vurğulanır. Məqalədə, eyni zamanda, Aşıq Ələsgər irsinin müasir dövrdə dövlət və cəmiyyət tərəfindən qorunması, təbliği və milli kimliyin formalaşmasında oynadığı mühüm rol diqqətə çatdırılır.

Açar sözlər:Aşıq Ələsgər, Azərbaycan aşıq poeziyası, xalq ədəbiyyatı, milli kimlik, mənəvi dəyərlər, bədahətən şeir yaradıcılığı, mədəni irs.

Vusala MAMMADZADE

THE PLACE AND SİGNİFİCANCE OF ASHİG ALASGAR'S HERİTAGE İN THE LİTERARY-INTELLECTUAL SYSTEM

Abstract: The article examines, from a scholarly perspective, the place and significance of the creative heritage of Ashig Alasgar, an outstanding representative of Azerbaijani ashug poetry, within the national literary and intellectual system. The study highlights as a key characteristic the deep connection of his poetry with the spirit of the people, national and moral values, nature, humanity, and the concept of the homeland. It analyzes Ashig Alasgar's ability to draw upon the traditions of classical ashug art and elevate them to a new poetic stage, as well as his exceptional mastery of improvisational poetic creation, richness of language and expression, and ethical–mystical worldview. The article substantiates the literary-aesthetic and historical value of the poet's works, which reflect the ideals of beauty, love, morality, courage, and humanism. At the same time, it emphasizes the important role of preserving and promoting Ashig Alasgar's heritage in the contemporary period by the state and society, as well as its significance in the formation of national identity.

Keywords: Ashig Alasgar; Azerbaijani ashug poetry; folk literature; national identity; moral values; improvisational poetry; cultural heritage.

Вюсаля МАМЕДЗАДЕ

МЕСТО И ЗНАЧЕНИЕ НАСЛЕДИЯ АШЫГА АЛЯСКЕРА В ЛИТЕРАТУРНО-МЫСЛИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Резюме: В статье с научной точки зрения исследуются место и значение творческого наследия выдающегося представителя азербайджанской ашыгской поэзии Ашыга Аляскера в системе национальной литературно-мыслительной традиции. В качестве одной из основных особенностей его поэзии выделяется глубокая связь с народным духом, национально-нравственными ценностями, природой, человеком и понятием Родины. Анализируется способность Ашыга Аляскера, опираясь на традиции классического ашыгского искусства, вывести его на новый поэтический уровень, а также его исключительное мастерство импровизационного стихосложения, богатство языка и выразительных средств и его ирфано-нравственное мировоззрение. Обосновывается литературно-эстетическая и историческая ценность произведений поэта, отражающих идеалы красоты, любви, морали, мужества и гуманизма. В то же время подчеркивается важная роль сохранения и популяризации наследия Ашыга Аляскера в современный период со стороны государства и общества, а также его значение в формировании национальной идентичности.

Ключевые слова: Ашыг Аляскер; азербайджанская ашыгская поэзия; народная литература; национальная идентичность; духовные ценности; импровизационное стихосложение; культурное наследие.

Giriş

Azərbaycan xalq ədəbiyyatı, xüsusən də aşıq poeziyası, milli mədəniyyətimizin zəngin və əvəzsiz təzahürlərindən biridir. Bu poeziya növü yalnız estetik və bədii dəyəri ilə deyil, həm də xalqın mənəvi dünyasının, tarixi yaddaşının və adət-ənənələrinin qorunub saxlanmasında mühüm rol oynayır. Aşıq poeziyası xalqın gündəlik həyatını, qəhrəmanlıq ideallarını, mənəvi dəyərlərini və ictimai ədalət anlayışını əks etdirərək, milli identitetin formalaşmasına və gələcək nəsillərə ötürülməsinə xidmət etmişdir[1,s.68]. Bu baxımdan XIX əsrin böyük aşıq şairi Aşıq Ələsgər Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus yer tutur və onun yaradıcılığı həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də folklorşünaslıq sahəsində əhəmiyyətli tədqiqat predmetidir [2,s.74]

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı söz və musiqinin harmonik birləşdiyi nadir nümunələrdən biridir. Onun əsərləri – şeirlər, dastan-rəvayətlər və xatirələr – Azərbaycan folklorunda poetik və musiqi ənənələrinin sintezini nümayiş etdirir. Onun şeirlərində xalqın həyatından götürülmüş təsviri motivlər, qəhrəmanlıq və mənəvi dəyərlərin əks olunması, eyni zamanda ictimai məsələlərin qabardılması onun yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərindən biridir [1,s.140] Aşıq Ələsgərin əsərlərindəki poetik üslub sadə xalq dili ilə zəngin bədii təsvirlərin birləşməsi, həmçinin ritmik və melodik quruluşun poetik ifadəni gücləndirməsi ilə seçilir. Bu xüsusiyyətlər onun əsərlərini yalnız ədəbi, həm də musiqi baxımından qiymətli edir [7,s.45]

Müasir tədqiqatçılar vurğulayır ki, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı həm dil və üslub xüsusiyyətləri, həm də xalqın mədəni və tarixi həyatının təsviri baxımından öyrənilməlidir [1,s.80]. Onun əsərlərindəki obrazlar və motivlər Azərbaycan xalqının sosial həyatını, qəhrəmanlıq ənənələrini və əxlaqi dəyərlərini əks etdirir. Beləliklə, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı yalnız poetik sənət nümunəsi olmaqla kifayətlənmir, həm də folklor irsinin qorunub saxlanması və öyrənilməsi üçün əvəzsiz mənbədir [6,s.172].

Aşıq Ələsgərin musiqi dünyası onun poetik ifadəsini tamamlayır və əsərlərin melodik quruluşu şeirə xüsusi ahəng və təsir gücü verir. Saz havalı gözəlləmələr və melodik strukturlar onun yaradıcılığının performativ xüsusiyyətlərini ön plana çıxarır, bu da aşıq poeziyasının canlı, dinamik və oxucuya duyğusal təsir edən xüsusiyyətlərini nümayiş etdirir [7,s.51]

Aşıq Ələsgərin əsərlərinin öyrənilməsi həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət daşıyır. Nəzəri baxımdan, onun yaradıcılığı Azərbaycan aşıq poeziyasının inkişaf mərhələlərini və xalq ədəbiyyatının struktur xüsusiyyətlərini dərinləşdirilmiş şəkildə öyrənməyə imkan verir. Praktik baxımdan isə onun əsərlərinin tədqiqi milli mədəni irsin qorunması, tədrisi və təbliği, həmçinin müasir ədəbiyyatşünaslıq və folklorşünaslıq tədqiqatlarının inkişafına töhfə verir [1,s.132]

Məqalənin məqsədi Aşıq Ələsgərin poetik və musiqi dünyasını araşdırmaq, onun yaradıcılığının söz və üslub xüsusiyyətlərini müəyyən etmək və Azərbaycan xalq ədəbiyyatındakı yerini dəyərləndirməkdir. Tədqiqatın aktuallığı onun irsinin həm tarixi-mədəni, həm də bədii-estetik aspektlərdən öyrənilməsinin vacibliyindən irəli gəlir. Aşıq Ələsgərin əsərlərinin sistemli təhlili folklorşünaslıq və ədəbiyyatşünaslıq sahələrində yeni yanaşmaların işlənməsi və milli ədəbiyyat tarixinin daha dəqiq öyrənilməsi üçün geniş imkanlar açır.

Beləliklə, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı Azərbaycan xalq ədəbiyyatının zənginləşdirilməsi, milli mədəniyyətin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından əvəzsiz əhəmiyyət kəsb edir. Onun poetik və musiqi irsinin tədqiqi həm klassik ədəbiyyatın müasir kontekstdə anlaşılmasına, həm də milli irsin davamlı inkişafına mühüm töhfələr verir.

Əsas hissə:

Aşıq Ələsgər irsinin öyrənilməsinin əsrə yaxın bir tarixi vardır. Dövrünün tanınmış ziyalılarından başlayaraq, görkəmli saz-söz biliciləri, ədəbiyyatşünas alimlər bugünədək Aşıq Ələsgərə böyük sənətkar kimi yüksək dəyər vermişlər. Hələ 1926-cı ildə - aşığın sağlığında Şəmsülcəddid adlı müəllif Tiflisdə çıxan "Dan yıldızı" jurnalında böyük el sənətkarını xalq arasından çıxmış şairlərimizin mürşidi və ustadı adlandırmışdır. O, təəssüflə bildirmişdir ki, Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın qəzalarında 30-40 ildən bəri heç bir yazısı və çapı olmadığına baxmayaraq, çox sürətlə yayılıb, xalq arasında böyük hörmət qazanmış aşığın sağlığında şeirlərini heç kəs toplamadığından, dünyadan gedəndən sonra bu dəyərli irs ancaq dillərdə qalacaq. Şəmsülcəddidin vurğuladığı kimi, həqiqətən də ustadın sağlığında bu dəyərli irs yazıya alınmamışdır. İlk dəfə görkəmli folklorçu alim Hümmət Əlizadə Aşıq Ələsgərin əsərlərini toplayaraq "Azərbaycan aşıqları" və "Aşıq Ələsgər" adı ilə nəşr etdirdiyi kitablarında aşığın tərcümeyi-halı barədə müfəssəl məlumat vermişdir. Ötən əsrin 30-cu illərindən

sonra Aşıq Ələsgər irsinin tədqiqi sistemli xarakter almış, həyat və yaradıcılığından bəhs edən saysız-hesabsız elmi əsərlər yazılmışdır.

Aşıq Ələsgər qüdrətli sənətkar ömrünü sözə həsr edən, sözlər aləmində yaşayıb onunla nəfəs alan ədəbi şəxsiyyət, poeziya nəhəngidir. Bədii söz bu ulu korifeyin həyatı, daimi yol yoldaşı olmuşdur [1,s.31]. Poetik sözün əsl ustası sözün qarşısında heç vaxt aciz qalmayıb; qəlbinin istiliyi ilə onu parıldadıb, uzunömürlü edib. Qoşma, gəraylı, təcnis və digər bədii nümunələr öz gücünü, məhz onun ruhundan, coşqulu yaradıcılığından və təkrarsız istedadından alıb [1,s.31]. "Ələsgər şeiri xalq şeiridir. Bəzən adama elə gəlir ki, bu şeirləri bir nəfər yox, xalq özü yaradıb. Ona görə ki, bu şeirlər xalqın iç səsini, mənəvi dünyasının qaldırdığı güclü çağırışı ifadə edir. Bu, Ələsgər şeirinin birinci tərəfi. İkinci tərəfi ondan ibarətdir ki, Ələsgər şeiri başdan-başa həyatın özüdür. Azərbaycan təbiəti, Azərbaycan ruhu Ələsgər şeirində dil açıb oxuyur. Vətənimizdən danışan nəğmələrdir" [1,s.33].

Aşıq Ələsgər əbədi olaraq xalqımızın mənəvi mədəniyyətinə daxil olmuş dahi sənətkarlarımızdan biridir. Onun şan-şöhrəti günü-gündən artır, xalqımızın sosial-mədəni həyatında, mənəvi estetik mədəniyyətinin yüksəlməsində xüsusi rol oynamağa başlayır [2,s.10]. Aşıq Ələsgərin ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri də o idi ki, o, öz sələfləri olan klassik aşıqlarımızın, Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Sarı Aşıq və başqalarının zəngin yaradıcılığından qidalanmış, lakin təkrarçılığa, təqlidçiliyə yol vermədən əsrlərdən gələn aşıq sənətini bir daha inkişaf etdirmiş, daha yüksək bir zirvəyə çıxara bilmişdir [2,s.10].

Şeirin bütün şəkillərindən və tərzlərindən məharətlə istifadə etmiş hətta ən çətin təcnislər, mürəkkəb qıfılbəndlər, dodaqdəyməzlər, diltərpənməzlər və s. yaratmışdır [2,s.20]. Aşığın əsərlərini oxuduqda onun bilik-məlumat cəhətcə çox dərin, şeir şəkillərindən istifadə cəhətcə çox mahir, dil-ifadə cəhətcə çox zəngin olduğu qənaətinə gəlmək olar. Onun ərəb və fars mənşəli sözləri, ifadə birləşmələrini ustalıqla işlətməsini gördükdə, təhsilsiz bir insanın belə dərin dil duyumuna sahib olması adamı heyrətləndirir [2,s.20]. Belə qəliz sözləri, ifadələri seçmək, onları öz yerində düzgün işlətmək üçün təkcə istedad kifayət deyildir, eyni zamanda, mütləq savad lazımdır. Lakin yuxarıda deyildiyi kimi Aşıq Ələsgər oxumaq, yazmaq bilməmiş guya savadsız olmuşdur. Əslində Aşıq Ələsgər savadsız deyildi. Savadı yalnız sözləri yaza bilmək, oxuya bilmək mənasında deyil, bir də bilik, məlumat, hazırlıq mənasında işlədirlər. Bu mənada Ələsgər öz dövrünün çox savadlı, çox hazırlıqlı, çox kamil şəxsiyyətlərindən idi [2,s.20].

Aşıq Ələsgərin bədahətən şeir söyləməsi də hamını heyrətləndirirdi. Onu görmüş, məclislərində olmuş qocaların, şagirdlərinin dediklərinə görə, aşıq, yeri gələn kimi sazı sinəsinə basar, şeiri elə oradaca sazın müşayiəti ilə bədahətən yaradarmış [3,s.6]. Aşığın haqqında söylənilən xatirələrdən aydın olur ki, o kənarda törə-dilən hadisələrdən də xəbər verirmiş. Böyük sənətkarın qarşı-qarşıya söhbət elədiyi adamların fikrindən keçənləri bilməsi də bir möcüzə imiş. Aşığın haqqında söylənilən xatirələrdən, dastan-rəvayətlərdən öyrənilir ki, o, həm də baş verəcək bir çox hadisələri əvvəlcədən yuxusunda görürmüş, bir çox məsələlərin həll yollarını yuxuda müəyyənləşdirirmiş [3,s.6]. Şeirlərinin içərisində onun belə bir etirafı da diqqəti cəlb edir:

Oxuram "İnna-fətəhna", mətləb allam yuxuda,
Şahi-Mərdan nökəriyəm, dərsimi pünhan verir.

Yenə söylənilən dastan-rəvayətlərdən və xatirələrdən məlum olur ki, Dədə Qorqud kimi Aşıq Ələsgərin də alqışı və qarğışı böyük təsir gücünə malik imiş. Onun Dəli Alıya həsr elədiyi müxəmməslərin birində deyilir:

Hər məclisdə duaçıyam, günbəgün ucalır səsim,
Barilahim, irəhm eylə, yerə düşməsin nəfəsim.
Oğul ver iki qardaşa, bir qurban da özüm kəsim...

Deyilənlərə görə, aşıq ucaboy, enlikürək, qarayanız, çatma qaşlı, qara gözlü, dolu sifətli bir adam imiş. Rəssamlarımızdan S.Şərifzadə, B.Mirzəzadə, M.Abdullayev, N.Xəlilov, C.Quliyev və b. aşığın portretini yaratmağa cəhd göstərmişlər [3,s.13]. Aşığı görənlərin deməsinə görə, onun nəticəsi Nailə İslamqızının çəkdiyi şəkil Aşıq Ələsgərə daha çox oxşayır. Aşıq Ələsgərin həyat yoldaşı Anaxanım 1922-ci ildə vəfat etmişdir.

Yazı-pozu bilməyən qüdrətli el sənətkarının yaratdığı əsərlər onun sağlığında yazıya alınmadığına görə, böyük bir qismi unudulmuşdur. O, zərif qəlbi, incə duyğuları və gözəlliyi hiss edən təbiəti ilə sözə qiymət verən sənətkar idi [3,s.13]. Onun yaradıcılığının əsasında gözəlliyə, təbiətə və insana duyduğu dərin sevgi dayanırdı. Aşıq Ələsgər üçün sevgi və gözəllik ömrünün sonuna qədər tərk etmədiyi bir ilham mənbəyi idi.

O, yurduna, elinə, torpağına qəlbən bağlı olan əsil el aşığı kimi tanınır. Aşığın poeziyasında vətən təbiəti - uca dağlar, gur çaylar, bulaqlar və geniş yaylaqlar xüsusi yer tutur. Bu təsvirlər onun şeirlərinə təbiətdən gələn təravət, həyəcan və səmimiyyət qatır [3,s.13]. Aşıq Ələsgərin adı çəkiləndə ilk olaraq Göyçə mahalı yada düşür. O, "Adım Ələsgərdi, Göyçə mahalım", "Adım Ələsgərdi, əslim göyçəli", "Göyçənin qonağa çoxdu hörməti" deyərək, belə bir diyarın övladı olması ilə fəxr etmişdir [3,s.14]. Bahar fəsli yaz ayları gələndə hər cür çiçək açıb laləzar olan "süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar"ın tamaşasından doymayan aşıq:

Yazın bir ayıdı çox yaxşı çağın,
Kəsilməz çeşməndən gözəl yığnağın.
Axtarma motalın, yağın, qaymağın...
Zənbur çiçəyindən bal alı, dağlar!

Misraları ilə təbiətin bəxş etdiyi bu gözəllikləri bir rəssam kimi göz önündə canlandırır. Aşıq təbiətin gözəlliklərini nəzmə çəkəndə, bunları insandan ayrı tə-səvvür eləmir. Sanki insansız olanda, bu gözəlliklər natamamdır. Payız gələndə, soyuqlar düşəndə, güllər-çiçəklər saralıb-solanda, yaylaqda olanlar arana köçməli olurlar. Aşıq isə bunları tamam başqa cür mənalandırır:

Köçər ellər, düşər səndən aralı,

Bu misralardan belə nəticə çıxır ki, ellər köçüb "aralı" düşdüyü, dağların gül-çiçəyi bu "firqətə dözə bilmədiyi üçün sarsılır [3,s.14]. 200 ilə yaxındır ki Böyük Ermənistan dövləti yaratmaq fikrinə düşən ermənilər öz ərazilərini genişləndirmək məqsədilə türklərə qarşı ardıcıl zorakılıqlar törədirlər [3,s.15]. 1905-ci ildə Rusiya imperiyasının zəifləməsi bu planların həyata keçirilməsi üçün onlar üçün əlverişli şərait yaratdı. Qonaq kimi qəbul edilən və torpaq verilən ermənilər həmin ildə Azərbaycanın bir çox bölgələrində qırğınlar törədərək

yurdları viran qoydular [3,s.15]. Nəticədə yollar bağlandı, insanlar yaylaqlara gedə bilmədi. Belə məyusluğu görən Ələsgər "Dağlar" rədifli ikinci bir qoşma ilə dərdini dilə gətirmiş, yanıqlı ifadələrlə qəm-kədərini söyləməli olmuşdur.
Əvvəlki illərdə yaylaqlarda şən günlər keçirən, minbir cah-cəlal görən el sənətkarı indi sürülərin "mələşmədiyini", atların "kişnəşmədiyini" görəndə dağlara (əslində böyük Ya-radana) üz tutub, "Hanı mən gördüyüm qurğu-büsatlar?!", "Hanı bu yaylaqda yaylayan ellər?!", "Hanı mərd iyidlər, boş qalıb yurdu?!" kimi suallar vermiş, axırda [3,s.15]:

Arsız aşıq elsiz niyə yaşadı,
Ölsün Ələsgərtək qulların, dağlar!

Deyərək, eldən ayrı yaşamaq istəməmişdir.

Aşıq Ələsgər beynəlxalq aləmdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrə də biganə qalmamışdır. Dünyada baş verən çaxnaşmalar, xüsusən Birinci Dünya müharibəsi zamanı xalqların məruz qaldığı ağır mərhumiyyətlər aşığı çox narahat etmişdir. Bu münasibətlə yaratmış olduğu "Qalmadı" Rədifli qoşmasından aydın şəkildə görünür ki, onu kədərləndirən əsas məsələ insanların öldürülməsidir [3,s.17]:

German bir bom atdı, qan oldu dərya,
Qırıldı,dünyada insan qalmadı.

Yaradıcılığa Səhnəbanının eşqi və onun tərifi ilə başlayan Ələsgər ömür boyu gözəlləri vəsf etmişdir. Onun müxtəlif şəkilli şeirlərinin böyük bir qismi bu mövzuda yaradılmışdır. Əsərlərində adları çəkilən Bəyistan, Əsli, Pərizad, Gövhər, Güləndam, Güllü, Müşgünaz, Telli, Nənə-pəri, Gilə, Həcər, Mələk, və s. gözəllər sadə kəndli qızlarıdır [3,s.18]. Bunlar sadə olduğu qədər də ürəyi təmiz, ismətli, abır-həyalı, böyük-kiçik yolu gözləyən, mərifətli-qanacaqlı, işgüzar, məhəbbətlərinə sədaqətli və mehribandırlar. Kəlbəcərdən söhbət açan Aşıq Ələsgər deyir:

Züleyxa təmkinli gözəllər hamı,
Siması, libası, qurğu-nizamı,
"Qardaş" deyib, dindirirlər adamı,
Hörmətləri, mərfətləri yaxşıdı.

Aşıq Ələsgərin hamıya məlum olan məşhur "Düşdü rədifli qoşmasının məzmunundan aydın olur ki, o, "Çərşənbə günündə, çeşmə başında" gördüyü gözəl bir qıza vurulmuşdur [3,s.18].

Aşıq gördüyü gözəlləri vəsf edərkən çox zaman klassik şeir ənənələrinə sadiq qalaraq, onların qaşını kamana, kirpiyini oxa, alnını aya, yanağını almaya (ya da laləyə), buxağını büllura, boyunu sərvə, saç hörüklərini ilana, ümumi şəkildə isə camalını günəşə bənzədir [3,s 19]. Amma belə sabitləşmiş bənzətmələrə üstünlük verməyən sənətkar gözəli tərifləyərkən elə ifadələr işlədir, onun gözəlliyinin bərabəri olmadığını elə müqayisələrlə söyləyir ki, bunlara yalnız ulu ustadın yaradıcılığında təsadüf edilir:

Həcər xanım, qaşın-gözün təhrində
Xətt yazsam, Quranda ayə düşərmi?!

Yaxud:

Camalın şoxundan cismim əridi,
Zülfündən üstümə sayə düşərmi?!

İkinci misalda bənzəyən və bənzədilənin adları çəkilmir, onların xüsusiyyətləri qeyd edilir. Bu xüsusiyyətlərə görə, dinləyici (oxucu) müəyyənləşdirir ki, gözəlin camalı günəşə, saçları buluda, özünün cismi isə muma bənzədilmişdir [3,s.19]. Aşıq Ələsgər tərifləyiyi qız-gəlinlərin zahiri gözəlliklərini, xüsusən milli geyimlərini və bəzəklərini elə məharətlə təsvir edir ki, gözlər önündə rəssamlarımızın çox asanlıqla yarada biləcəyi füsunkar bir gözəlin (Azərbaycan gözəlinin) portreti dayanır:

Qüdrəti çəkilib qaməti-şahbaz,
Mərnus dizlik geyib, çəpgəni ətlaz,
Buxaq düymələnib kağızdan bəyaz,
Mərcan düzüb boyunbağı qırmızı.

Aşıq Ələsgər insan gözəlliyini, hər şeydən öncə, onun mənəvi aləmində axtarır. Tərifləyiyi gözəllər zahirən nə qədər gözəl olsalar da, aşıq onların bu gözəlliyini "cəm" hesab eləmir, natamam sayır [3,s.20]. Elə ki o, zahiri gözəlliklə mənəvi gözəlliyi vəhdət halında gördü, o zaman "Gözəlliyi cəm veribdi, Xaliqü-Sübhan gözələ!" – deyir. Ustad bəzi tədqiqatçıların iddia etdiyi kimi sufi və ya hər hansı bir təriqətə mənsub deyil. O da Füzuli və Hafiz kimi irfan, eşq və mərifət yolunun davamçısıdır [3,s.20].

Aşıq Ələsgər poeziyasında dərviş, eşq, arif, həqiqət, dəli, pir, mey, badə, tərsa, kuy, dər kimi deyimlər irfani məzmun daşıyır. "Ələsgərəm, mən də içdim bada hey", "Ələsgər Kövsərdən badə içəndə" misralarının irfani mənası anlaşılsa da, aşağıdakı misralar düzgün mənalandırılmamışdır [3,s.29]:

Haqq meyi islama haram buyurub,
Dərd tüğyan eyləsə, mey içmək olar.

Məlumdur ki, ustad digər bir şeirində şərab içənlərin aqibətinin od olacağını bildirib:

Şeyitbazlıq edib şərab içənlər
Canını odlara saldı da getdi.

Yuxarıdakı misraların mənası belədir: islam ağlı aparan meyi haram, amma insanı haqqa bağlayan, özünü də unutduran meyi (eşq meyini) halal buyurub. Eşq meyindən qəlbə İlahi nur axır. Bu, hər cür dərdin dərmanıdır [3,s.30].

Sənətkarın həm ustadnamə, həm də təcnis kimi şeirlərinin əsas xəttini əxlaq fəlsəfəsi təşkil edir. Əxlaqın saflaşmasında birinci yerə nəfsin islahını qoyan ustad, qafil olmamağa, aqibəti düşünməyə səsləyir [3,s.32]. "Eyləməynən" qoşmasında nəfs və mərifət qarşıdurması xüsusi vurğulanır: nəfsin şəhvət və qəzəb kimi qüvvələri idarə olunmazsa, insan kamala çata bilməz. Dinimizdə nəfslə mübarizə böyük cihad hesab olunur:

Nəfs ilə mərifət durub cahada,
Mərfət deyir: Belə kar eyləməynən!
Nafs deyir:- Baxma naqqal sözünə,
Xeyrin gələn yerdə ar eyləməynən!

Ustad nəfsi yenmək yolunu açıqlayır:

Oruc tut, namaz qıl, eylə ibadət,
Mehdi divanında olma xəcalət.

Nəfsi cilovlamaq üçün imandan güc al, Haqqa sığın! İnsanın eşq yolu

əvəzinə nəfs yolunu tutmasının səbəbi özündən xəbərsizliyi, həyatının mənasını, hədəfini bilməməsidir [3,s.32]:

Aldanıbsan nəfsə, tapıbsan həva,
Dərk eləyib, qanmayıbsan hesabı.

İslam əxlaq fəlsəfəsində nəfs qüvvələrinin ağıla tabe olması, hər qüvvənin öz yerini bilməsi ədalət adlanır [3,s.32].

Ustadın ustadnamələrinin yüksək əxlaqi-mənəvi tutumu var. Burada əxlaqi anlayışların əksliklər müqayisəsində mahiyyəti açılır:

Bir mərd ilə ağı yesən, şirindi,
Yüz namərdlə şəkər yesən, dad olmaz.

Ustadın əxlaq fəlsəfəsində mərdlik, igidlik, fədakarlıq, vəfa, ilqar, qeyrət, düzgünlük, təvazökarlıq, canıyananlıq, səxavət və s. kimi əxlaqi dəyərlər yüksək poetik dillə ifadə olunmuşdur [3,s.32]. Ustadın irsi xalq adət-ənənələrinin, geyim tərzinin, məişətinin zəngin təsviri ilə doludur. "Güləbatın qıyı tər sinən üstə", "Heratı kəlağay şala yaraşır", "Vəsməni yaxıb qaşına", "Alaçıq qurulcaq kəsər qurbanı" və s. təsvirlər o zamankı xalq həyatının real güzgüsü olmuşdur [3,s.36].

Ustadın şeirləri gözəl musiqi əsərləri kimi səslənir. Lirik şeirlərinin bir çoxuna musiqi bəstələnmişdir. Bunun sirri ondadır ki, şeirlərin məzmunu, mənası sözlərin ahəngi, musiqisi ilə səsləşir [3,s.37]. Ustadın şeirləri həm ədəbi, həm də tarixi güzgü rolunu oynayır. O, çarizmə qarşı qaçaqçılıq hərəkatını alqışlayır və hətta şagirdlərinə Dəli Alı və silahdaşlarına qoşduğu şeirləri hər yana yaymağı tapşırır. Bu şeirlərdə Dəli Alı silahdaşlarının adları, şəxsi keyfiyyətləri haqqında kifayət qədər məlumatlar var. Ümumiyyətlə, bu poeziya dövrü əks etdirən təsvirlərlə zəngindir [3,s.37].

Aşıq Ələsgər Azərbaycan mədəniyyətinin ayrılmaz simvoludur. Onun şeirləri, dastanları, musiqisi milli özünüdərkin, milli ruhun, azadlıq və insanpərvərlik ideallarının daşıyıcısıdır. Ələsgər adına məktəblər, mədəniyyət evləri, aşıq dərnəkləri, musiqi festivalları yaradılıb [http.4]. Azərbaycan ədəbiyyatında və musiqisində onun təsiri çox genişdir. Müasir dövrdə də Aşıq Ələsgər milli kimliyin, aşıq poeziyasının klassik nümunəsi kimi hörmətlə anılır [http.4].

Bu gün Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbi və musiqi mühitində yenidən qiymətləndirilir, xalq arasında onun şeirləri səsləndirilir, aşıqların repertuarında xüsusi yer tutur [http.4]. Ələsgər irsi milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, gənc nəslin tərbiyəsi, ədəbi-bədii zövqün formalaşması üçün vacib nümunə kimi dəyərləndirilir. Aşıq Ələsgərin həyat və yaradıcılığı milli yaddaşın, xalqın ruhunun daşıyıcısı olaraq gələcək nəsillərə çatdırılır [http.4].

Aşıq Ələsgər Azərbaycan aşıq sənətinin klassikidir. Onun həyatı, sənəti və irsi bir xalqın ruhunun, təbiətinin, tarixi taleyinin güzgüsüdür. Ələsgər yalnız bir saz ustası, şair və sənətkar deyil, həm də Azərbaycan xalqının milli özünüdərk, azadlıq, humanizm və bədii zənginlik ənənələrinin simvoludur [http.4]. Onun yaradıcılığı, poetik düşüncə tərzi, sənətkar mövqeyi həm klassik, həm də müasir dövr üçün əbədi örnək olaraq qalır. Ələsgər irsi həmişəyaşar, ölməz və daim canlıdır.

Aşıq Ələsgər poeziyası rus şərqşünasları tərəfindən də müəyyən qədər öyrənilmişdir. Bir sıra tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, hələ XIX əsrin

ortalarında aşığın gənclik illərində ilk dəfə olaraq rus mətbuatında görkəmli rus şairi və jurnalisti "Kavkazski vestnik" jurnalının redaktoru Y.N.Polonski Tiflisdə yaşadığı illərdə (1840-1850) Ələsgər adlı bir aşığın böyük istedada və mahir saz çalmaq qabiliyyətinə malik olmasından ətraflı bəhs etmiş, onun keçirdiyi şənlik məclisinin iştirakçısı olduğunu qeyd etmişdir. Sonrakı illərdə V.Qafarov, K.Simonov, A.Korçagina və digər tədqiqatçılar aşığın yaradıcılığını müxtəlif istiqamətlərdə araşdırmışlar. Aşıq Ələsgər yaradıcılığına Türkiyə tədqiqatçıları da xüsusi maraq göstərmişlər. Nizamettin Onkun rəhbərliyi ilə "Göyçəli Aşıq Ələsgər" adlı kitab nəşr edilmişdir. Ustad aşığın şeirləri bir sıra dünya xalqlarının dilində də işıq üzü görmüşdür. [5,s.39].

Aşıq Ələsgərin poeziyası, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində tutduğu mövqe görkəmli yazıçı Mir Cəlal Paşayevin də diqqətindən kənarda qalmamış, Mehdi Hüseyn, B.Vahabzadə, Hüseyn Hüseynzadə, Bəkir Nəbiyev də xalq dilinin xüsusiyyətlərini gözəl bilən, bu dili yüksək şeir səviyyəsinə qaldıran Ələsgər lirikasını klassik ədəbiyyatımızın qızıl xəzinəsinə daxil ola biləcək əsərlər kimi dəyərləndirmişlər. Məmməd Aslan Aşıq Ələsgərin doğulub boya-başa çatdığı yerlərdə olmuş, onu yaxından tanıyan insanlarla görüşmüş, həyatını, yaradıcılığını dərindən araşdırmış, bir sıra maraqlı yazılar dərc etdirmişdir. S.Paşayev Aşıq Ələsgəri dövrünün alimi, xalq akademiyasını bitirmiş bir dahi, aşıq sənətinin həqiqi memarı adlandırmışdır. Qara Namazov "xalq müəllimi" Aşıq Ələsgərin qocalığında söylədiyi şeirləri məzmun və mahiyyətinə görə iki qismə bölmüş, ustadın poeziyasının fəlsəfəsini sınaqlardan çıxmış həyat fəlsəfəsi kimi qiymətləndirmiş; ədəbiyyatşünas Xalid Əlimirzəyev Aşıq Ələsgər poeziyasına xas olan nikbinlikdən bəhs etmiş; İmamverdi Əbilov onu könül sərrafı, təbiət və insan dostu adlandırmış, aşığın məhəbbət lirikasının ən çox şəxsi mətləblərin tərənnümü ilə deyil, əxlaqi-tərbiyəvi məziyyətlərinə görə səciyyələndiyini də diqqətə çatdırmışdır; Mirəli Mahmudov mahir söz ustası Aşıq Ələsgərin təcnislərini ölməz sənət inciləri; Süleyman Rüstəm Aşıq Ələsgər poeziyasının əbədi yaşayacağını; xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev ustadı insanları, doğma təbiəti, bütün həyatı sevən böyük rəssam; Tofiq Quliyev gözəl bəstəkar, gözəl ifaçı; akademik Teymur Bünyadov isə onu aşıq sənətinin həm sələflərinin, həm xələflərinin zirvəsi adlandırmışdır. Ümumiyyətlə, Aşıq Ələsgərin 150 illik yubileyi münasibətilə nəşr olunmuş məqalələrin bir qismi onun şeirlərinin bədii sənətkarlıq xüsusiyyətlərini işıqlandırmağa həsr olunmuşdur.

Filologiya elmləri doktoru, professor M.Həkimov ustadın yaradıcılığında xüsusi mərhələ təşkil edən cığalı təcnislərindən ətraflı bəhs edib. Professor Elməddin Əlibəyzadə öz tədqiqatlarında Aşıq Ələsgər poeziyası haqqında yazır: "Aşıq Ələsgər xalqa, canlı dilə güclü meyil edən söz ustalarından daha artıq öyrənmiş, təsirlənmişdi. Azərbaycan el ədəbiyyatı, xüsusilə Sarı Aşığın bayatıları, onun "cinaslar aləmi" Ələsgərə öyrənmək, görüb götürmək, təzə söz demək üçün güllü-çiçəkli bir sənət bağçası, söz çəməni olmuşdur. Hər iki sənətkar eyni omonim sözlərdən müvəffəqiyyətlə isifadə etmiş, cinaslar yaratmışlar".

Xalq yazıçısı Elçin Aşıq Ələsgər yaradıcılığının milli və bəşəri xüsusiyyətləri barəsində yazır: "Bütün böyük sənətkarlar kimi, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı da milli hadisədir, milli mədəniyyətin faktıdır. Ancaq böyük sənətkarların yaradıcılığı bunu da sübut edib ki, bəşəriyə aparan yol öz

başlanğıcını millidən götürür və bu mənada Ələsgərin yaradıcılığı da klassik bir nümunədir: o nə qədər millidirsə, bir o qədər də bəşəridir".

Folklorumuzun və aşıq sənətinin bilicisi, professor Məhərrəm Qasımlı, professor Nizami Cəfərov Aşıq Ələsgərin istər özündən əvvəl, istərsə də özündən sonra heç bir xalq şairi, aşığı ilə müqayisə olunmayacaq qədər müxtəlif janrlarda əsərlər yaratması, aşığın yaradıcılığındakı həmin janr diferensiallığını, rəngarəngliyini tamamlayan mövzu-məndəricə müxtəlifliyindən, yaradıcılığının kökündə, mayasında sufi-ürfani düşüncədən söz açıblar. Qəzənfər Kazımov ulu ustadın təkcə qadın gözəlliyindən deyil, həm də Azərbaycanın təbiəti, Vətənin cəsur oğlanları, el ağsaqqalları, mərd, qoçaq, hazırcavab insanlar, vəfa, mərdlik, sədaqət kimi ülvi hisslərdən də vəcdə gəldiyini diqqətə çatdırmışdır. [7,s.48]

Professor Camal Mustafayev Şərqin poetik dühalarının - Nizami, Füzuli, xüsusən Nəsiminin söz sənətinə, "Quran"a bələd olan Ələsgərin sufi görüşlərindən, sufiliklə dünyəviliyi daxilən birləşdirməsindən; professorlar Məhərrəm Hüseynov və Buludxan Xəlilov Aşıq Ələsgər şeirinin qaynaqları haqqında yazırlar.

Fəxrəddin Salim (Baxşəliyev) Aşıq Ələsgər yaradıcılığında ürfani dünyagörüş, aşığın poeziyasında Həzrət Əli obrazı, Aşıq Ələsgər poeziyası və klassik divan ədəbiyyatı nümunələri ilə ürfani paralellər apararaq M.Füzuli, Ə.Nəbati, S.Ə.Şirvani və digər klassiklərlə müqayisəli təhlillər əsasında Aşıq Ələsgər şeirlərindəki ürfani məcazlar və rəmzləri araşdırmışdır. Folklorçu alim Hüseyn İsmayılov "Aşıq Ələsgər" monoqrafiyasında Aşıq Ələsgəri türk dünyasının tanınmış simalarından olan Yunus Əmrə, Cəlaləddin Rumi, M.Füzuli, Əhməd Yəsəvi, Şəmsi Təbrizi və digərləri ilə eyniləşdirmiş, Ələsgər poeziyasının sufi mahiyyətini açmağa çalışmışdır. H.İsmayılov "Göyçə aşıq mühiti. Təşəkkülü və inkişaf yolları" araşdırmasında da Aşıq Ələsgər yaradıcılığının dini dünyagörüşü baxımından təhlilini vermişdir. [8,s.64]

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı daima dövlətimizin diqqət mərkəzində olmuşdur. 1972-ci ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Aşıq Ələsgərin anadan olmasının 150 illik yubileyi Moskvada qeyd olunmuşdur]. Ulu öndərin 24 noyabr 1997-ci il sərəncamına əsasən aşığın 175 illiyi Azərbaycanın hər yerində böyük təntənə ilə qeyd olunmuşdur. Bu münasibətlə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən onun əsərlərinin ikicildlik elmi nəşri hazırlanmış və çap edilmişdir.

2002-ci ildə Bakıda Hüseyn Hacı Qulu oğlu tərəfindən "Aşıq Ələsgər muzeyi" yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Aşıqlar Birliyi tərəfindən 2011-ci il "Aşıq Ələsgər ili" elan edilmişdir]. Ustad sənətkarın anadan olmasının 190 illik yubileyi Heydər Əliyev Sarayında təntənə ilə qeyd olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin yüksək diqqətinin nümunəsi kimi Gədəbəydə "Aşıq Ələsgər adına Aşıq Məktəbi" açılmışdır. Bundan əlavə, Bakı şəhərinin Xətai rayonunda küçələrdən birinə ustad aşığın adı verilmişdir. 2018-ci ilin oktyabr ayında Qazax rayonunda Aşıq Ələsgərin xatirəsinə ucaldılmış büstün açılışı olmuşdur.

Anadan olduğu vaxtdan iki yuz beş il vaxt keçsə də, Aşıq Ələsgərin yaradıcılığını tədqiq etməyə həvəs günü-gündən daha da artmışdır. Yubileyləri münasibətilə çəkilmiş sənədli filmlər də xalqımızın aşığa necə dəyər verdiyinin

bariz nümunəsidir. Aşıq Ələsgər yaradıcılığı klassik aşıq şeiri ənənələrini yaşatmaq və mənəvi dəyərləri qorumaqla yanaşı, həm də novator sənətdir. Bütün bunlara görə hesab edirik ki, aşığın yaradıcılığı bundan sonrakı dövrlərdə də tədqiqatçıların diqqətində olacaq.

Nəticə

Aşıq Ələsgər Azərbaycan xalqının mənəvi-mədəni yaddaşında silinməz iz qoymuş, aşıq sənətini zirvəyə yüksəltmiş nadir sənətkarlardandır. Onun həyatı və yaradıcılığı təkcə bir aşığın sənət yolu deyil, bütövlükdə xalqın tarixi taleyinin, dünyagörüşünün, estetik və əxlaqi dəyərlərinin poetik ifadəsidir. Məqalədə aparılan araşdırmalar göstərir ki, Aşıq Ələsgər irsi əsrə yaxın bir dövr ərzində müxtəlif istiqamətlərdə öyrənilmiş, zəngin elmi-nəzəri təhlillərə cəlb olunmuşdur və bu proses bu gün də davam etməkdədir.

Ustad aşığın yaradıcılığının əsas gücü onun xalq ruhuna, canlı danışıq dilinə, milli düşüncə tərzinə söykənməsindədir. Ələsgər poeziyası forma və məzmun baxımından son dərəcə kamildir. Qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs, ustadnamə kimi janrlarda yaratdığı əsərlər aşıq şeirinin poetik imkanlarını maksimum dərəcədə üzə çıxarmışdır. O, klassik aşıq sənətinin böyük nümayəndələrinin – Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşıq Alı və digərlərinin yaradıcılıq ənənələrindən bəhrələnsə də, heç vaxt təkrarçılığa yol verməmiş, əksinə, bu sənəti yeni mərhələyə yüksəltmişdir.

Aşıq Ələsgərin poeziyasında sevgi və gözəllik mövzusu xüsusi yer tutur. Onun vəsf etdiyi gözəllər zahiri cazibə ilə yanaşı, mənəvi kamillik, abır-həya, mərifət və əxlaq kimi keyfiyyətlərin daşıyıcısıdır. Bu isə Ələsgər poeziyasının tərbiyəvi-estetik mahiyyətini daha da gücləndirir. Sənətkar üçün insan gözəlliyi yalnız zahiri deyil, mənəvi bütövlükdə dəyərlidir və məhz bu vəhdət gözəlliyi "cəm" edən əsas şərt kimi təqdim olunur.

Ustadın yaradıcılığında vətənə, yurda, doğma təbiətə dərin sevgi aparıcı xətt təşkil edir. Göyçə mahalı, onun dağları, yaylaqları, bulaqları Ələsgər poeziyasında canlı obraz kimi canlanır. Bu təsvirlər yalnız təbiət mənzərələri deyil, həm də xalqın həyat tərzinin, tarixi yaddaşının və sosial-mədəni münasibətlərinin ifadəsidir. Xüsusilə ictimai-siyasi hadisələrə – erməni zorakılığına, müharibələrə, elin dağılmasına münasibət bildirən şeirlər ustadın vətəndaş mövqeyini, xalq taleyinə biganə qalmadığını açıq şəkildə nümayiş etdirir.

Aşıq Ələsgərin irfani-fəlsəfi dünyagörüşü də onun yaradıcılığının mühüm cəhətlərindəndir. Əxlaq, nəfsin islahı, mərifət, haqq-eşq anlayışları onun şeirlərində dərin mənalarla təqdim olunur. Bu mənada Ələsgər nə yalnız dünyəvi, nə də sırf dini şairdir; o, sufi-ürfani düşüncə ilə xalq təfəkküründü ustalıqla birləşdirən kamil sənətkardır. Onun "mey", "badə", "eşq" kimi anlayışlara verdiyi simvolik mənalar poeziyasının fəlsəfi qatını zənginləşdirir.

Məqalədə göstərildiyi kimi, Aşıq Ələsgər yaradıcılığı həm yerli, həm də beynəlxalq elmi mühitdə maraq doğurmuş, rus, türk və digər xarici tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Görkəmli Azərbaycan alimləri, yazıçıları və sənət adamları onun irsini klassik ədəbiyyatımızın qızıl fondu kimi dəyərləndirmişlər. Dövlət səviyyəsində yubileylərinin qeyd olunması, muzeylərin, məktəblərin,

mədəniyyət ocaqlarının yaradılması isə Ələsgər irsinə verilən yüksək qiymətin bariz göstəricisidir.

Nəticə etibarilə demək olar ki, Aşıq Ələsgər yalnız öz dövrünün deyil, bütün zamanların sənətkarıdır. Onun poeziyası milli kimliyin, mənəvi dəyərlərin, estetik zövqün formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu irs həm elmi tədqiqatlar, həm də aşıq sənətinin canlı ifa ənənəsi vasitəsilə gələcək nəsillərə ötürülməkdədir. Aşıq Ələsgər yaradıcılığı daim aktual olacaq, Azərbaycan xalqının ruhunu, tarixini və bədii düşüncə qüdrətini yaşadan ölməz bir mənəvi xəzinə kimi dəyərləndiriləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov M. *Aşıq Ələsgərin söz ümmanı*. – Bakı: Elm və təhsil, 2017. – 240 s.
2. İmamverdiyev İ. *Aşıq Ələsgərin poetik və musiqi dünyası*. – Bakı: Nurlan, 2021. – 312 s.
3. *Aşıq Ələsgər*. Şeirlər, dastan-rəvayətlər, xatirələr. – Bakı: Şərq-Qərb, 2021. – 416 s.
4. Aşıq Ələsgər haqqında [Elektron resurs]. – URL: qebulol.az/asiq-elesger-haqqinda
5. *Aşıq Ələsgər*. – Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1963. – 280 s.
6. Axundov Ə. *XIX əsrdə yaşamış Azərbaycan aşıqları*. – Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1961. – 198 s.
7. Qasımlı M., Allahmanlı M. Saz havalı gözəlləmələr // *Folklor və etnoqrafiya*. – Bakı, 2020. – №1–2. – s. 45–56.
8. Hüseynova M. *XIX–XX əsr Qərbi Azərbaycan aşıq və el şairlərinin yaradıcılığının dil və üslub xüsusiyyətləri (Dərələyəz mahalı üzrə)*: filol. elm. dok. dis. – Bakı, 2017. – 343 s.

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 03.02.2026
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 07.02.2026
Məqalənin çapa daxil olunma tarixi: 11.02.2026

Məqalə yazma qaydaları

1. Jurnala təqdim edilən məqalələr Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının dövri elmi nəşrlərin qarşısında qoyduğu tələblərə və Azərbaycan Turizm Menecment Universitetinin qaydalarına cavab verməlidir;
2. Jurnalda çap olunan hər bir məqaləyə Rəqəmsal Obyekt İdentifikatoru (DOI – Digital Object Identifier) təyin olunur ;
3. Hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PACS tipli kodlar göstərilməlidir;
4. Müəllif ORCİD kodunu qeyd etməlidir;
5. Məqalə müəllifinin adı, soyadı, iş yeri, e-mail adresi yuxarıda sağda yazılmalıdır;
6. Azərbayacan dilində olan məqalələrin xülasəsi azərbaycan, ingilis və rus dillərində, rus dilində olan məqalələrin xülasəsi rus, azərbaycan və ingilis dillərində verilməlidir, ingilis dilində olan məqalələrin xülasəsi azərbaycan, ingilis və rus dillərində verilməlidir (minimum 200 söz);
7. Xülasələrin yazıldığı dillərdə açar sözlər verilməlidir;
8. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllif(lər)in tam adı göstərilməlidir;
9. Məqalə "Giriş", "Mətn" (yarımbaşlıqlara bölmək şərtilə), "Nəticə" və "İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı"ndan ibarət olmalıdır;
10. Məqalə "Times New Roman"-da, 12 şriftilə yazılmalı, mətn Microsoft Word proqramında (2003/2007) və A4 kağız formatına görə tərtib edilməlidir;
11. Yuxarıdakı şərtlər nəzərə alınmaqla məqalələr 7-12 səhifə həcmində olmalıdır;
12. Məqalənin yazılışı zamanı iddiaçı istifadə etdiyi materialların mənbələrinə və müəlliflərinə mütləq istinad etməlidir. Mətndəki istinaddan sonra kvadrat mötərizədə əsərin ədəbiyyat siyahısındakı nömrəsi, cild (çoxcildli əsərlər üçün) və müvafiq səhifə(lər) verilir. Məsələn, [54, s.162], [155, c.2, s.82-83], [54, s.162; s.23], və s. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilərkən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi qaydaları" barədə qüvvədə olan təlimatının "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" bölməsinin tələbləri əsas götürülməlidir. "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" siyahısında qeyd edilənlər aşağıdakı nümunələrdə göstərilən qaydada verilməlidir:

Kitabın təsviri: Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, – c. 45. – 2013. – 384 s.

Jurnal məqaləsi: Həbibbəyli, İ.Ə. Maarifçilik və realizm // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2018. №1, – s. 3-10.

Konfrans, simpozium və digərləri: Gatys, L.A., Ecker, A.S., Bethge, M. Image style transfer using convolutional neural networks // IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition. Las Vegas, Nevada, USA, – 2016, – p. 2414-2423.

Dissertasiyalar və avtoreferatlar: Səfərov, E.S. Xəzər dənizinin səviyyə

tərəddüdlərinin məsafədən zondlama üsulları ilə tədqiqi: / coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2018. – 151 s.

Arxiv mənbələri: Xarici İşlər naziri Məhəmməd Həsən Hacınskinin məruzəsi (Gəncə: 15 iyul 1918-ci il) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, Fond № 1061, siyahı №1, iş № 95, vərəq – 1.

Qəzet mənbələri: Abdullayev, F. Azərbaycanı Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsindən 24 il keçir // Respublika. – 2019, 9 noyabr. – s. 2.

Müəlliflik şəhadətnamələri və patentlər: Səfərov, A.R., 1,4 – Butandiolun alınma üsulu, İxtira i2017 0005, Azərbaycan Respublikası / Əliyev A.M., Əliyev F.V., Mətiyev K.İ. [və b.].

İnternet mənbələri: Azərbaycan etnik musiqisi: [Elektron resurs] / tərt. ed. T.Məmmədov və b.; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. – Bakı, 2006. – DVD+; 13 sm.

Mənbə: https://aak.gov.az/single/492

13. Ədəbiyyatlara istinad edərkən son 10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrinə üstünlük verilməlidir. Mətndə istifadə edilməyən mənbələr "İstifadə edilmiş ədəbiyyat" hissəsində göstərilməməlidir;

14. Əvvəllər çap olunmuş əlyazmaların jurnala tədqim edilməsi yolverilməzdir;

15. Elmi dərəcəsi olan müəlliflər istisna olmaqla, hər məqalə üçün müvafiq elm sahəsi üzrə elmlər doktorunun rəyi təqdim edilməlidir;

16. Məqalələr redaksiyanın aşağıdakı elektron ünvanına (th.journal@atmu.edu.az) göndərilməlidir;

17. Jurnala məqalə il ərzində mütəmadi olaraq 4 dildə -Azərbaycan, Türk, İngilis və Rus dillərində qəbul edilir.

18. Jurnal ildə 4 dəfə olmaqla- **aprel, iyul, oktyabr və dekabr** aylarında çap olunur. Jurnalın elektron versiyasını(http://atmu.edu.az/az/arxiv) universitetin saytından əldə etmək olar.

Guidelines for articles

1. The articles submitted to the journal must meet the requirements set by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan for periodical scientific publications and the rules of Azerbaijan Tourism Management University;
2. Digital Object Identifier (DOI - Digital Object Identifier) is assigned to each article published in the journal;
3. UOT indexes or PACS type codes must be indicated on each article;
4. The author must record the ORCID code;
5. The name, surname, workplace, e-mail address of the author of the article should be written on the upper right;
6. Abstracts of articles in Azerbaijani language should be given in Azerbaijani, English and Russian languages, abstracts of articles in Russian language should be given in Russian, Azerbaijani and English languages, abstracts of articles in English should be given in Azerbaijani, English and Russian languages (minimum 200 words);
7. Key words should be given in the languages in which summaries are written;
8. Each abstract must include the title of the article, the full name of the author(s);
9. The article should consist of "Introduction", "Text" (provided it is divided into sub-headings), "Conclusion" and "Reference list";
10. The article should be written in "Times New Roman", 12 font, the text should be compiled in Microsoft Word program (2003/2007) and A4 paper format;
11. Taking into account the above conditions, articles should be 7-12 pages long;
12. When writing the article, the claimant must refer to the sources and authors of the materials used. The reference in the text is followed by the number in the bibliography of the work, the volume (for multivolume works), and the corresponding page(s) in square brackets. For example, [54, p.162], [155, c.2, p.82-83], [54, p.162; p. 23], etc. When providing a bibliographic description of the cited source, the requirements of the "Referenced literature" section of the current instruction of the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan on the "Rules of Dissertations" should be taken as a basis. What is mentioned in the list of "used literature" should be given in the order shown in the following examples:

Book: Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cilddə] / H.Əliyev. – Bakı: Azərnəşr, – c. 45. – 2013. – 384 s.

Journal: Həbibbəyli, İ.Ə. Maarifçilik və realizm // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2018. №1, – s. 3-10.

Conference, symposium and others: Gatys, L.A., Ecker, A.S., Bethge, M. Image style transfer using convolutional neural networks // IEEE Conference on

Computer Vision and Pattern Recognition. Las Vegas, Nevada, USA, – 2016, – p. 2414-2423.

Dissertations and abstracts: Səfərov, E.S. Xəzər dənizinin səviyyə tərəddüdlərinin məsafədən zondlama üsulları ilə tədqiqi: / coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2018. – 151 s.

Archival sources: Xarici İşlər naziri Məhəmməd Həsən Hacınskinin məruzəsi (Gəncə: 15 iyul 1918-ci il) // Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi, Fond № 1061, siyahı №1, iş № 95, vərəq – 1.

Newspaper sources: Abdullayev, F. Azərbaycanı Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsindən 24 il keçir // Respublika. – 2019, 9 noyabr. – s. 2.

Copyright certificates and patents: Səfərov, A.R., 1,4 – Butandiolun alınma üsulu, İxtira i2017 0005, Azərbaycan Respublikası / Əliyev A.M., Əliyev F.V., Mətiyev K.İ. [və b.].

Internet sources: Azərbaycan etnik musiqisi: [Elektron resurs] / tərt. ed. T.Məmmədov və b.; Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. – Bakı, 2006. – DVD+; 13 sm.

Source:https://aak.gov.az/single/492

13. When citing literature, scientific articles, monographs and other reliable sources of the last 10 years should be preferred. Sources not used in the text should not be indicated in the "Literature used" section;

14. Submission of previously published manuscripts to the journal is not allowed;

15. Except for authors with a scientific degree, the opinion of a doctor of science in the relevant field of science must be submitted for each article;

16. Articles should be sent to the following e-mail address of the editorial office (th.journal@atmu.edu.az);

17. Articles to the journal are regularly accepted throughout the year in 4 languages - Azerbaijani, Turkish, English and Russian.

18. The journal is published 4 times a year - in April, July, October and December. The electronic version of the journal (http://atmu.edu.az/az/arxiv) can be obtained from the university's website.

“BİROL GROUP” MMC
Çapa imzalanmışdır: 28.01.2026-cı il
Kağız formatı 70x100 1/16

Tiraj: 100.